

NORM OG PRAKSIS

Bruk og forvaltning av utmark
i midtre Romsdal
i et langtidsperspektiv

Kristoffer Dahle
Masteroppgave i arkeologi
Universitetet i Bergen
Høst 2005

Til Line

Omslagsbilder: Seterbu på Skorgesetra (bakgrunn), fangstanlegg på Gravfjellet (oppe t.v.), slåttegjerde i Skorgedalen (nede t.v.) og sjakt 4, Smiset (nede t.h.).
Alle fotos: Kristoffer Dahle 2004.

FORORD

Jeg vil starte med å rette en særlig stor takk til min veileder, Ingvild Øye, som har vært til stor hjelp med arbeidet og som har satt av mye tid til oppgaven. Tusen takk for all støtte og konstruktiv kritikk!

Jeg vil også takke øvrige studenter og ansatte ved Bryggens museum som har bidratt med gode dialoger og meningsutvekslinger i årene som har gått. Bjørn Ringstad og Ragnar Orten Lie ved Møre og Romsdal fylkeskommune fortjener også en takk for støtte og samarbeid. Takk også til Jordskifteverket i Romsdal som har gitt meg tilgang til kart og utskiftningsdokumenter.

Undersøkelsene kunne ikke ha vært foretatt uten økonomisk støtte. I denne sammenheng vil jeg takke alle mine bidragsytere: Rauma kommune (SMIL), Nesset kommune, Bergenshalvøens Kommunale Kraftselskap, Norges Lokalhistoriske Institutt, L. Meltzers høyskolefond og øvrige legater ved Universitetet i Bergen, Norsk Arkeologisk Selskap, Møre og Romsdal fylkeskommune, Margit og Morten Parelius' minnefond og Mali og Erik Sandnes legat.

Dag Erik Olsen, Tarjei Slemmen og Edel Rydjord hjalp til under registreringene. Takk for hvert et spadetak! Takk også til Kveldssol 4H fra Mittet som tok del i overflateregistreringen, og til Christian Grini som stilte med metalldetektor. Jeg vil dessuten takke alle grunneiere og muntlige informanter for hjelp under registreringene.

Jeg vil takke radiologisk laboratorium i Trondheim for god service, og for å ha gitt gode svar på mine spørsmål. Takk også til Arne Espelund og Lene S. Halvorsen som har stått for de øvrige naturvitenskaplige analysene, og til alle andre som har svart meg på mailer og spørsmål. Under studiet har jeg også vært så heldig å få være med på en seterundersøkelse på Island, og i den forbindelse vil jeg takke Helgi Thorlaksson og Guðrún Sveinbjarnardóttir for invitasjon og samarbeid.

En stor takk rettes også til mine foreldre, Svanhild og Steinar, som har vært til stor hjelp, støtte og inspirasjon under dette arbeidet, så vel som tidligere i livet. Takk også til min øvrige familie. Jeg er veldig glad i dere alle sammen!

Til slutt vil jeg takke min kjære kone, Line, som har vært et fjell å støtte seg på. Takk for at du viste stor forståelse, selv om jeg tidvis har vært egoistisk og selvsentret! Du er en engel!

Kristoffer Dahle, Bergen, 20.11.05.

INNHOOLD

FORORD	i
INNHOOLD	ii
1. INNLEDNING	1
1.1 Emne og mål	1
1.2 Perspektiv og problemstillinger	1
Bruk av utmark	2
Forvaltning av utmark	2
1.3 Definisjoner og begrepsavklaringer	3
1.4 Områdebeskrivelse	5
Romsdal	5
Undersøkellesområdet	5
1.5 Kildemateriale	7
Materielle levninger	7
Muntlig og skriftlig materiale	7
2. FORSKNINGSHISTORISK RISS	9
2.1 Utmarksforskning	9
Teorier rundt seterbrukets opphav og utvikling	9
Teorier rundt jernvinnen som teknologi og økonomi	11
Studier av grenser, eiendomsforhold og utmarksforvaltning	13
2.2 Utmarksundersøkelser i Romsdal	14
3. TEORETISK OG METODISK TILNÆRMING	15
3.1 Handlingsteori	15
3.2 Metodiske tilnærminger	16
Arkeologiske undersøkelser	16
Dateringer og naturvitenskaplige analyser	18
Retrospektiv metode	19
Geometrisk metode	19
Romlig distribusjon og komparativ metode	19
4. BRUK OG FORVALTNING AV UTMARK I NYERE TID	20
4.1 Langedalen/Helledalen	20
4.2 Sørstranda	23

4.3 Mittetdalen	25
4.4 Holmsbygda	28
4.5 Holmemstranda	30
4.6 Holmemdalen	33
4.7 Samlet vurdering	35
5. SPOR ETTER UTMARKSBRUK I ELDRE TID	38
5.1 Seteranlegg	38
Langesetra, Langedalen	38
Liasetra, Langedalen	39
Sandnessetra, Sørstranda	40
Gammelsetra, Sørstranda	41
Seila, Mittetdalen	41
Skrukken, Mittetdalen	42
Halvorstølen, Mittetdalen	43
Yttermittetsetra, Mittetdalen	45
Holmseterhaugen, Holmsbygda	45
Myrset, Holmemstranda	47
Rydjordsetra, Holmemstranda	48
Frøysetetra, Holmemstranda	48
Øverbøsetra, Holmemdalen	48
Kort sammenfatning	50
5.2 Ødegårder	50
Hjellset, Sørstranda	50
Skorgedalen, Sørstranda	50
Smiset, Holmemstranda	52
Kort sammenfatning	54
5.3 Fangstanlegg	55
Gravfjellet, Mittetdalen	55
5.4 Øvrige lokaliteter	55
Sunnmørstølen, Langedalen	56
Gammelseterhaugen, Mittetdalen	56
Nysetra, Mittetdalen	56
Nakken, Holmemstranda	56
Kort sammenfatning	57

5.5 Samlet vurdering	57
6. BRUK AV UTMARK SOM PRAKSIS	58
6.1 Beite og seterbruk	58
De eldste former for beitebruk	58
”Støl” – faste melkeplasser i jernalder?	59
Fast eller sesongmessig?	60
”Sel” – seterbuer i middelalder?	63
”Seterstøl” – slåttevoller og differensierte bygninger i nyere tid?	65
Melkeplasser og flerseterbruk?	68
Kort sammenfatning	70
6.2 Jernvinne og tjærebrenning	71
Teknologi	71
Sosial og økonomisk kontekst	72
6.3 Jakt og fangst	75
6.4 Slått og fôrsanking	77
6.5 Skogbruk og trelasthandel	79
6.6 Samlet vurdering	80
7. FORVALTNING AV UTMARK SOM NORM	82
7.1 Mittetdalen – eksempel på en enkel geometrisk grenseutvikling?	82
7.2 Utmarksforvaltning i nyere tid – retrospektiv verdi?	85
Hjemmehavn	85
Slåttemark	86
Setermark	87
Kort sammenfatning	88
7.3 Historiske utmarksgrenser – opphav og bakgrunn?	88
7.4 ”Har der vært Almenninger eller Almenningsfjeld i Romsdal?”	90
7.5 Norm og praksis – endringer i handlingsteoretisk lys	93
Grenseganger i tidlig nytid – strategiske handlinger?	94
Endringer av slått og seterdrift – utilsiktede konsekvenser?.	95
7.6 Samlet vurdering	96
8. AVSLUTNING	97
FIGURER	99
TABELLER	101
LITTERATUR	101

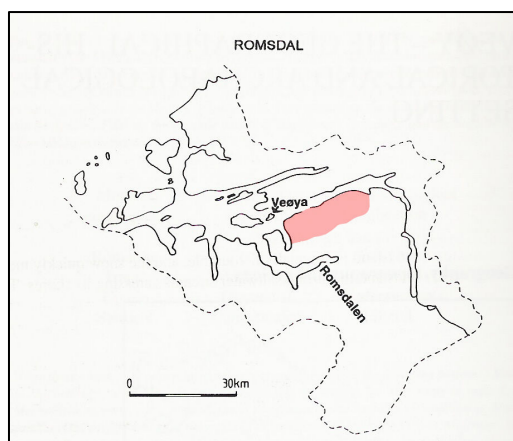
UTRYKT ARKIVALIA	113
MUNTLIGE INFORMANTER	113
APPENDIKS I – Radiologiske dateringer	
APPENDIKS II – Pollenanalyser	
APPENDIKS III – Metallurgiske analyser	
APPENDIKS IV – Vitenskaplige prøver	
APPENDIKS V – Funnliste	
APPENDIKS VI – Skyld og eiendomsforhold i 1647	
APPENDIKS VII – Personstedsnavn og dateringer av ”sted”	

1. INNLEDNING

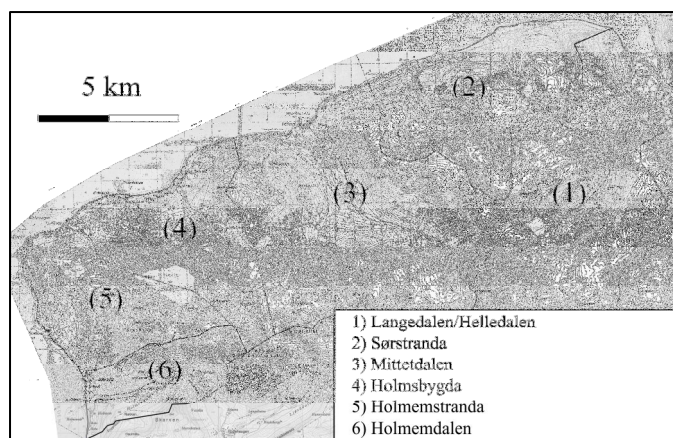
1.1 Emne og mål

Temaet for denne oppgaven er bruk og forvaltning av utmark i et langtidsperspektiv, belyst med utgangspunkt i egne arkeologiske undersøkelser i Romsdal på Nordvestlandet (fig. 1.1). Dette er et område hvor det tidligere er gjort få utmarksundersøkelser. Målet har derfor vært å identifisere og danne en kronologi for ulike former for bruk. Det har dessuten vært et mål å se ulike aktiviteter i forhold til forvaltningen av utmarkslandskapet. Hvem rådde over ressursene, og hvordan ble aktivitetene regulert?

Undersøkellesområdet omfatter utmarksarealer i seks grender på grensen mellom Rauma og Nesset kommune (fig. 1.2), og tidsspennet for studien strekker seg fra utskiftningene på 1800-tallet og så langt tilbake som det arkeologiske materialet gir dekning. Jeg vil imidlertid ta hensyn til om de eldste sporene etter bruk kan sees i et utmarksperspektiv, knyttet til historiske gårder, eller om de i stedet bør knyttes til eldre produksjonsformer.

Figur 1.1 Undersøkellesområdets beliggenhet i Romsdal (Etter Solli 1996:48)

Figur 1.2 De seks underområdene (grendene) i undersøkelsesområdet

1.2 Perspektiv og problemstillinger

Den overordnede problemstillingen er i hvilken grad bruken og forvaltningen av utmarkslandskapet har endret seg over tid. Bruk skiller her fra forvaltning. Med *bruk* mener jeg aktivitetene som handlinger i seg selv, mens *forvaltning* er knyttet til overbygningen for aktivitetene og utmarkslandskapet hvor disse foregikk. Herunder kommer viktige begreper som bruks- og eiendomsrett, lover og reguleringer. Dette forvaltningsbegrepet er dermed ikke knyttet til dagens kulturminneforvaltning, men til rammene rundt aktivitetene i sin egen samtid (Tretvik 2000, Solem 2002). Disse har både fremmet og satt begrensninger for bruken,

samtidig som endringer i bruk, som f.eks. ny teknologi og nye driftsmåter, også kan ha ført til endret forvaltning, f.eks. i form av nye lover og eiendomsforhold. Bruk og forvaltning henger derfor uløselig sammen i et gjensidig og dynamisk forhold.

Bruk av utmark

Et sentralt spørsmål er når vi kan spore opphavet til den agrare utmarksbruken som har kjennetegnet området i nyere tid, med vekt på slått og seterdrift. Skriftlige kilder viser at enkelte setre går tilbake til 1600-tallet, og stedsnavn og lokal tradisjon knytter også flere anlegg til denne perioden. Representerer dette den bakre tidshorizonten for en slik bruk, eller har seterbruket eldre tradisjoner slik arkeologiske undersøkelser har vist andre steder på Vestlandet? Er det i så fall mulig å spore endringer i seterbrukets karakter over tid?

Det er også et mål å identifisere og danne en kronologi for ikke-agrare utmarksaktiviteter, som fangst, jernvinne og tjærebrenning. Endret bruk vil sees i forhold til demografiske og teknologiske endringer, samt til generelle sosioøkonomiske konjunkturer. Aktivitetene vil også sees i et romlig perspektiv, både innenfor hver enkelt gård eller grend, for å kartlegge ulike driftssoner, men også i forhold til undersøkelsesområdet som helhet.

Forvaltning av utmark

Utmarksbruken vil også sees i forhold til hvordan aktivitetene og landskapet er blitt forvaltet til ulike tider. Det vil stilles spørsmål ved råderetten over ressursene, og hvordan bruken ble regulert. Et viktig aspekt er utviklingen av historiske grenser og eiendomsforhold. Ettersom undersøkelsen har et langtidsperspektiv vil det ikke legges så stor vekt på hvem som eide gårdene til ulike tider,¹ men heller hvilke gårder utmarksområdene har hørt inn under. Kan deler av området ha vært definert som allmenning? Er det mulig å besvare slike spørsmål med utgangspunkt i yngre kilder, og kan i så fall en arkeologisk punktundersøkelse påvise forskjeller mellom norm og praksis?

En forutsetning er at utmarkslandskapet er historisk konstituert, og at forvaltningen forut for utskiftningene til en viss grad kan sees som resultat av tidligere prosesser. Det har derfor vært et mål å avdekke likheter og forskjeller mellom gårder og grender forut for utskiftningene, og se disse i lys av bruk og praksis i de ulike områdene.

¹ Se appendiks VI for skyld og eiendomsforhold i 1647.

1.3 Definisjoner og begrepsavklaringer

Utmark er i denne studien forstått som en del av en gårds ressursområde som er konstituert og definert i kontrast til innmarken. Dette omfatter således flere ulike driftssoner og topografiske miljøer fra fjord til fjell. Enkelte har også forstått utmark som hele marginalområder i kontrast til mer sentrale strøk (Andersson 1998), men dette vil ikke være regelgivende her. Som et kulturelt fenomen vil den bare forstås i relasjon til gården og den fastboende jordbruksbosetningen, og i motsetning til mer intensivt utnyttede områder. Gården er tidligere definert som en ”namngitt lokalitet med bygningar der folk og husdyr har hatt permanent tilhald eller vintertilhald, med utnytting av jord og planteproduksjon innafor eit tilhøyrande område som i alle fall delvis er klart avgrensa” (Sandnes 1979:166).

Ut fra denne avgrensningen vil jeg skille mellom gården som *ressursområde* og gården som *fast eiendom*. Eiendomsbegrepet er imidlertid noe verdiladet og historisk betinget. I førstatlig tid hadde verbet *eiga* en langt videre betydning, knyttet til ulike former for herredømme (Iversen 1994, Skre 1998). Selv om et tydeligere eiendomsbegrep vokste frem med romerretten (Iversen 1994:82, Tretvik 2000:53), var jordeiendom i middelalderen nærmest ensbetydende med rett til landskyld (Dørum 2002:96, Stang 2004:81). Historiske eiendomsgrenser har derfor vokst frem på grunnlag av gårdenes bruksgrenser (Briså 2001:16). Gården som fast eiendom vil derfor svare til et stort sett sammenhengende område, hvor en gård har individuelle eller kollektive bruksretter som ikke er underlagt noe annet herredømme enn gården sentralt. Definisjonen omfatter både områder i individuell eie og i sameie, men utelukker bruksrettigheter i allmenning og i form av såkalte servitutter, som er særskilte rettigheter på annen manns eiendom. Begge disse ligger i områder som er underlagt andre former for herredømme.

Allmenninger er tidligere definert som ”landstrekk utanfor privateignene, slike som låg mellom bygdene: skog, moar, åsar, myr, heiar, vidder og fjell, og fiskevatn, som ingen einskild hadde einerådvelde over, der ”alle” hadde rett til fangst (fangstgraver t.d.), jakt og fiske, og der visse gardar (bygdelag) hadde bruksrett til skog, hamn, utslått, lauving, rising, neverflekking osv. og der nybyggjarar kunne rydja seg nye gardar og hadde høve til å ta trevyrke og hamn; til hamneretten hørde og retten til å byggje sætrar og til å ta ved og trevyrke til dei” (KLNMI:98).

At gården som fast eiendom her sees som et sammenhengende område gjør det også mulig å studere grenser mellom gårdene (se også Hovstad 1980:32). Naturlige grenser følger topografiske linjer, som for eksempel fjellrygger, elveleier og lignende. Markerte grenser følger grøfter, gjerder eller andre former for menneskeskapte linjer. Ideelle grenser følger

derimot tenkte grenselinjer mellom ulike punkt i landskapet (Tollin 1999). En grense kan også være diffus, men jeg setter krav til at grensen må være vedtatt og konvensjonell, og at den dermed er normativ og styrende for bruken og ikke bare et tilfeldig resultat av ulike bruksområder.

Ettersom seterbruket og den agrare utmarksbruken har vært mest markant i området nyere tid, er denne gitt størst prioritet. Historikeren Lars Reinton (1955) har definert seterbruk som når ”ein gard (ein fast vinterbustad) har krøtera sine i sumarbeite på ein stad eit stykke frå garden der det er husvære og fast personale, så ein kan nytte ut større vidder til beite, som regel òg til slått og onnor fôrsanking, og så ein kan spara på heimemarkene og nå i betre beite, føde fleire krøter over vinteren og skaffe forråd til levemåten på den faste bustaden (garden)” (smst:2). Flere forskere har valgt åpnere definisjoner for det tidlige seterbruket (Mahler 1998:56, Øye [red] 2002:54), men seterbegrepet er noe verdiladet og kan legge føringer på hvordan vi oppfatter forhistoriske realiteter (Kristoffersen 1993). Jeg vil derfor holde meg til Reintons noe snevre definisjon. Denne svarer godt til det historiske seterbruket i området, og i henhold til problemstillingen er det et mål å undersøke hvor langt tilbake *dette* kan spores.

Det tradisjonelle seterbruket i Romsdal er noe vanskelig å plassere i henhold til Reintons klassifikasjon av ulike setertyper (Reinton 1955:18-50). Det lå likevel nærmest et *fullseterbruk*. Dette innebar at det ble produsert melkeprodukter på seteren, og kan sees i motsetning til et *melkeseterbruk* hvor melken ble båret til gårds. Budeiene kunne imidlertid komme ned flere ganger i løpet av sommeren, blant annet for å hjelpe til under onnene. Slåtten var også en viktig del av seterdriften, og dermed har den også hatt visse likhetstrekk med *slåttseterbruket* på Sørlandet.

Begrepene støl og seter er ofte benyttet som synonymer. Forskjellene har til dels vært regionalt betinget, og stølsbegrepet er fremfor alt kjent fra Vestlandet (Beito 1949). I tillegg er det visse kronologiske betingelser, og man regner også med at begrepet støl er det eldste av disse (Østberg 1930, Cabouret 1989). Dette har et etymologisk opphav i en plass hvor buskapen stod mens en melket (KLN M XVII:399). I Romsdal har begge begrepene vært i bruk, og i tillegg har man hatt benevnelser som sel og seterstøl (Reinton 1955:23). Stølsbegrepet har her i hovedsak vært knyttet til slåttevollene på seteren (Olafsen 1926 I:159), men også til melkeplasser i henhold til begrepets etymologiske betydning. Slike lokaliteter viser ingen synlige strukturer, og er i all hovedsak påvist ved hjelp av stedsnavn som ender på -støl og -seter. Ettersom det ikke har vært bygninger på disse lokalitetene, kan de likevel ikke tilfredsstillende definisjonen av en seter (jf. Reinton 1955:25). Til tross for den nære tilknytningen, vil melkeplassene derfor sees som et separat fenomen.

Når det gjelder andre utmarksaktiviteter er det også skilt mellom jakt og fangst. Mens jakten er aktiv og mennesket selv avgjør når dyret skal nedlegges, er fangsten passiv og betinget av dyrets bevegelser (Fossum 1996:17). Fiske blir ikke omhandlet her, ettersom dette er en aktivitet som er lite kildebelagt og som har etterlatt seg få spor i landskapet. Begrepet jernvinne omfatter alle aktiviteter knyttet til direkte produksjonen av jern, herunder kullbrenning, røsting, blestring m.m. (Narmo 1996:20).

1.4 Områdebeskrivelse

Romsdal

Raumsdælafylki var en kjent geografisk enhet allerede i norrøn tid, men ble senest i tidlig middelalder lagt inn under Frostatingets lovområde (Hagland og Sandnes 1994). I høymiddelalderen ble Romsdal en egen sysle, og på denne tiden var Veøy blitt det økonomiske og politiske sentrum. Kjøpstedet lå på en øy like utenfor undersøkelsesområdet inntil det gikk av bruk i senmiddelalderen. Etter denne tid vokste Molde frem som ladested og kjøpsted, og man fikk en vridning av den lokale sentralfunksjonen (Solli 1996:246). Romsdal beholdt senere sin rolle som eget len og fogderi.

I studier av utmarksbruk er det viktig å vurdere regionale forskjeller. Romsdal har i lang tid vært preget av sin interregionale beliggenhet med kulturelle innslag både fra Trøndelag, Vestlandet og Østlandet. Samtidig er Romsdal i seg selv et område med svært mangfoldig topografi og ressursgrunnlag. Undersøkelsene er foretatt i midtre fjordstrøk, hvor seterdriften² og trelasthandelen var mest omfattende i tidlig nytid. Målet har vært å fange inn det generelle bildet innenfor dette området, og resultatene er ikke nødvendigvis representative for andre områder og regioner med andre naturlige og kulturelle forutsetninger.

Undersøkelsesområdet

Undersøkelsesområdet ligger på grensen mellom Rauma og Nesset kommune, og avgrenses av Langfjorden i nord og Rødvenfjorden i vest. Den sørlige avgrensningen følger stort sett den ytre grensen for det tidligere Veøy herred, men det ble også valgt å inkludere to grender i naboherredet som tidligere hørte inn under samme åtting.³ Området kunne gjerne ha vært større, men en utvidelse ville ikke la seg realisere innenfor rammene for masteroppgaven.

² I Rødven åtting var 72,8 % av alle gårdene oppført med seter i 1723 (Reinton 1961:320, 321).

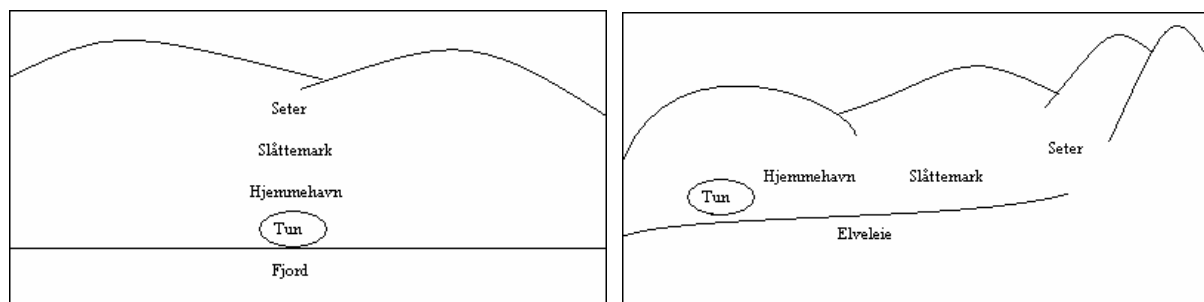
³ Den østligste grenden (Langedalen/Helledalen) var i middelalderen og i tidlig nytid delt mellom to åttinger (Rødven og Eresfjord), det vil si åttendedels fylke.

Undersøkelsesområdet er som nevnt delt inn i seks underområder. Inndelingen er både basert på tradisjonell grendeinndeling og ut fra topografiske betingelser, og målet er å påvise likheter og forskjeller i bruk og forvaltning. Det vil imidlertid legges størst vekt på forhold i Mittetdalen som ligger sentralt i området og som har blitt best undersøkt (fig. 1.3).

Figur 1.3 Mittetdalen. Mot SSØ (Foto: Steinar Dahle 2000).

Selv om undersøkelsesområdet er relativt lite, finnes det en del kulturtopografiske forskjeller mellom de ulike gårdene og grendene. Med utgangspunkt i avstand og høydeforskjell mellom gård og eldste kjente seter har jeg derfor skilt mellom gårder med ulik driftssoneprofil, der forholdet mellom høydeforskjell og avstand utgjør profilkvotienten. En profilkvotient på 0,15 eller lavere gir gården en horisontal driftssoneprofil, mens kvotienter over 0,3 gir en vertikal profil. Gårder som ligger rundt gjennomsnittet (0,15-0,3) anses her som normalgårder.

Figur 1.4 Prinsippskisse av gårder i området med ulik kulturtopografi og driftssoneprofil.

Denne inndelingen har primært en lokal gyldighet, og forholdet mellom gård og seter kan dessuten ha endret seg over tid. Verdien sier likevel noe om ressursområdenes topografi, størrelse og organisering (fig. 1.4). Hensikten er hovedsakelig å anskueliggjøre skiller mellom gårder i området med ulik kulturtopografi, og på denne måten påvise ulike tendenser med

hensyn til bruk og forvaltning. Et alternativ ville ha vært å ta utgangspunkt i gårdenes areal, men dette behøver heller ikke være representativt for eldre forhold.

1.5 Kildemateriale

Materielle levninger

De arkeologiske undersøkelsene er gjort i form av en overflaterregistrering med enkle sjakter og prøvestikk. Disse har først og fremst vært rettet mot setre og ødegårder i dagens utmark. Under registreringen ble det påvist en rekke materielle strukturer som tufter, gjerder, åkerreiner, rydningsrøyser og mulige kokegroper. En tjærehjell og en jernvinnelokalitet ble også undersøkt, men det ble ikke gjort fysiske inngrep ved alle lokaliteter. En murt reinsdyrgrav har lenge vært kjent (Mølmen 1987), men denne kunne ikke la seg datere ved vanlig 14C-analyse. Ved å ta utgangspunkt i SEFRAK-registeret⁴ ved Møre og Romsdal fylkeskommune, ble det også registrert høyløer, gjeterbuer, slåttehytter og sagbruk fra nyere tid (se kap. 3.2 for metodisk tilnærming).

Muntlig og skriftlig materiale

Fra nyere tid finnes det et rikt kildemateriale som belyser bruk og eiendomsforhold i utmark. Utskiftningsprotokollene fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet står i en særstilling, og til flere av disse finnes det også opptegnede kart. I tillegg er det mulig å finne mange opplysninger om bruks- og eiendomsforhold i området ved å studere eldre grenseoppganger og åstedssaker i tingbøker og ekstraretsprotokoller. Det meste av det skriftlige materialet har jeg skaffet til veie fra Jordskifteverket i Romsdal, Riksarkivet i Oslo og Statsarkivet i Trondheim, men jeg har også fått tilgang til dokumenter i privat eie.

Mer generelle opplysninger er å finne i lovmateriale, jordebøker, skattelister og ulike matrikuleringsarbeider. Den eldste matrikkelen fra 1647 foreligger i trykt utgave. Det samme gjør jordeboken fra 1661. I disse kildene kan en foruten opplysninger om landskyld og eiendomsforhold finne kortfattede omtaler av sagbruk og seterbruk. Forarbeidet til 1723-matrikkelen gir ytterligere opplysninger om utmarksbruken. Dette materialet er ikke publisert, men finnes tilgjengelig på mikrofilm ved Riksarkivet. Det samme gjør kvegskattlistene fra 1657, som gir detaljerte opplysninger om husdyrholdet. Disse oppgavene har jeg dessuten sammenlignet med herredsbeskrivelsene fra 1860-tallet som ligger i kommunale arkiv.

⁴ Forkortelse for *SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminner*

Det skriftlige materialet begrenser seg når en beveger seg lengre tilbake i tid. Enkelte av gårdene i undersøkelsesområdet er nevnt i diplommaterialet (DN) og i ulike jordebøker fra senmiddelalderen, men ingen av disse omhandler bruk og forvaltning av utmark. Det finnes likevel diplomer fra andre gårder i Romsdal som kan kaste lys over slike forhold.

Fra høymiddelalderen har Landsloven (L) av 1274 og de eldre landskapslovene vært de mest sentrale kildene. Det har blitt lagt mest vekt på Frostatingslovens (F) bestemmelser, ettersom Romsdal falt inn under dette lovområdet. Lovverket fikk sin endelige form rundt 1260, men de fleste bestemmelsene regnes for å gå tilbake til slutten av 1100-tallet (Hagland og Sandnes 1994:XXX). Bestemmelsene i Gulatingsloven (G) er også trukket inn, ettersom Romsdal ligger på grensen mellom de to lovområdene og topografien ligger nærmere den vestlandske. Man regner dessuten med at Gulatingsloven har et noe eldre opphav.

Stedsnavn står også sentralt i oppgaven. Disse er vanskelige å datere, men kan likevel være viktige av flere årsaker. For det første kan de fortelle mye om tidligere tiders bruk av utmarksressursene og være med å lokalisere ukjente kulturminner. For det andre kan stedsnavnene si noe om alderen på ulike gårder og således danne en relativ kronologi for bosetningsutviklingen. For det tredje kan stedsnavnsdistribusjonen fortelle om organiseringen av landskapet på hver enkelt gård. Og endelig kan stedsnavnene fortelle om mentaliteten og oppfatningene knyttet til utmarkslandskapet. Mennesker strukturerer og gir mening til rommet ved hjelp av stedsnavn, og endringer i stedsnavnene kan dermed vitne om endrede oppfatninger av landskapet (Hastrup 1985, Tilley 1994). Stedsnavn kan blant annet ha vært strategisk viktige med tanke på hevd (Berglund og Johansen 2001).

I tillegg til at det er blitt lagt vekt på dokumentert lokalhistorisk materiale, har jeg også vært i aktiv dialog med grunneiere og lokalbefolkning. Gjennom sagn, historier og praktiske erfaringer kan disse gi et godt "indre" utgangspunkt for å forstå bruk og forvaltning av utmark i nyere tid.

2. FORSKNINGSHISTORISK RISS

2.1 Utmarksforskning

Til tross for enkelte unntak, kan utmarksforskningen i Norge sies å ha vært ganske beskjeden frem til rundt 1920. Det meste av arbeidet ble gjort av lokalhistorikere (Kleiven 1912, Olafsen 1910, 1916). Blant arkeologer var det i første rekke jernvinnen som fattet interesse (Brøgger 1925, Falck Muus 1927), men i 1929 satte Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning også seterbruket på sitt arbeidsprogram. Dette ga grunnlag for at det ble samlet inn et rikt folkeminne materiale, og på 1940- og 1950-tallet kom en rekke viktige publikasjoner (Bøe 1944, Hougen 1947, Beito 1949, Solheim 1952, Reinton 1955, 1957, 1961).

I løpet av etterkrigstiden ble flere nye naturvitenskaplige metoder introdusert i forskningen, deriblant ¹⁴C-metoden. Undersøkelser på 1970-tallet viste at jernvinnen i alle fall kunne strekkes tilbake til begynnelsen av vår tidsregning (Johansen 1973). Dateringer har også vist at fangstanleggene har en eldre bruksfase enn tidligere antatt, og at det ble drevet en intensiv fangst i vikingtid og tidlig middelalder (Mikkelsen 1994, Barth 1996).

Under de store vassdragsundersøkelsene på 1980-tallet ble det registrert et stort materiale relatert til fangst, jernvinne og seterbruk (Gustafson 1982, 1983, Martinussen og Myhre 1985, Indrelid 1988, Larsen 1991, Bjørge m.fl. 1992, Randers og Kvamme 1992). Disse var viktige for å etablere kronologier for ulike typer utmarksbruk. Undersøkelsene var imidlertid av forvaltningsmessig karakter, noe som medførte at kulturminnene ble studert for seg selv og ikke satt i en større sammenheng. Det siste tiåret har imidlertid sett en økt interesse for utmarksbruk, og en rekke nye undersøkelser både i Norge og Sverige har hatt en mer holistisk tilnærming, hvor også landskapet er trukket inn som del av konteksten (Mogren 1998, Øye [red] 2002, Skrede 2002, Stang 2003, Emanuelsson m.fl. 2003). Det har også kommet kritikk mot det tradisjonelle bildet av et isolert og selvforsynt bondesamfunn, og man har i stedet sett utmarksbruken som integrert i en større samfunnskontekst (Stenvik 1994, Mikkelsen 1994, Narmo 1996, Martens 1998, Svensson 1998).

Teorier rundt seterbrukets opphav og utvikling

Den tidlige seterforskningen var stort sett preget av en *evolusjonistisk* tankegang, og man argumenterte for at seterbruket var utviklet som følge av beitepress i hjemmehavnen, og at det således var *sekundært* i forhold til gården (Olafsen 1910, Erixon 1918, Østberg 1930, Kleiven 1938). Den svenske etnografen John Frödin (1929) kom imidlertid med en ny evolusjonistisk

teori – nemlig at seterbruket var *primært* og representerte en mellomform mellom nomadisme og fast bosetning. Fra å flytte mellom flere jevnbyrdige setre intensiverte man bruken av én og etablerte gården. Funn av skålgroper, graver og eldre gjenstandsmateriale i norske høyfjell ble også brukt som argument for et tidlig opphav (Bøe 1944). Bjørn Hougen (1947) ble også påvirket av Frödins teori, men han pekte samtidig på at flere av høyfjellsfunnene skyldtes at setrene tidligere hadde hatt fast bosetning. Museumsmannen Anders Sandvig (1942) postulerte derimot en annen teori på bygningsarkeologisk grunnlag, nemlig at setrene var utviklet fra eldre fangstbuer.

I motsetning til disse evolusjonistiske teoriene, la Reinton (1961) frem en ny *diffusjonistisk* teori som knyttet seterbrukets opphav til den indoeuropeiske innvandringen. Ved å sammenligne distribusjonen av stridsøkser og seternavn mente han å finne et visst samsvar, og argumenterte for at seterbruket ble innført av stridsøksfolket alt i yngre steinalder. Seterbruket gikk i siste instans tilbake til en form for nomadisme, men som følge av store internasjonale likheter, mente han at dette var et tilbakelagt stadium da jordbruket ble innført til landet (Reinton 1961:66).

Inspirert av økofunksjonalistisk tankegang, la Arne B. Johansen (1973) frem en *kulturdualistisk* teori med røtter tilbake til 1800-tallet. Basert på lokaliseringen øverst i fjelldalene nær skoggrensen og fangstressursene innenfor, tolket han de eldste levningene i fjellet som spor etter fangstfolk som hadde tatt opp tamdyrhold og jernproduksjon. Dette synet har blitt imøtegått i nyere tid, og man har stilt seg mer kritisk til å koble teknologi, gjenstander og næringsgrunnlag til ulike arkeologiske kulturer (Indrelid 1994, Prescott 1995).

Etter at 14C-metoden ble introdusert ble det på 1980- og 1990-tallet påvist og datert flere tufteanlegg i vestlandske fjellområder. I etterkant av disse undersøkelsene har de fleste gått bort fra teorier om diffusjon og kulturdualisme, men man har likevel hatt ulike synspunkt med hensyn til kronologiske aspekter. Enkelte undersøkelser har vist til en kontinuitet i bruken av beiteområdene helt tilbake til bronsealder og siste del av steinalderen. Dette støttes av pollenanalyser (Kvamme m.fl. 1992). I Sogn og Hardanger er det også påvist hellere og enkle tufter i høyfjellet som har vært i bruk fra denne perioden (Indrelid 1994, Prescott 1995).

Det synes imidlertid å være en oppslutning blant norske arkeologer om at denne tidlige bruken var av en annen karakter, og at opphavet til det historiske seterbruket bør sees i sammenheng med etableringen av historiske gårder og en fastere gårdsstruktur i eldre jernalder (se bl.a. Myhre 2002:191). Arkeologiske undersøkelser kan også tyde på et begynnende seterbruk i denne perioden, men antallet tufter synes å ekspandere i løpet av yngre jernalder (Magnus 1986, Bjørgo m.fl. 1992, Skrede 2002, Øye [red] 2002). Fra denne

perioden er det også påvist spor etter seteranlegg på Østlandet (Bergstøl 1997, Narmo 2000, Amundsen pers. med.).

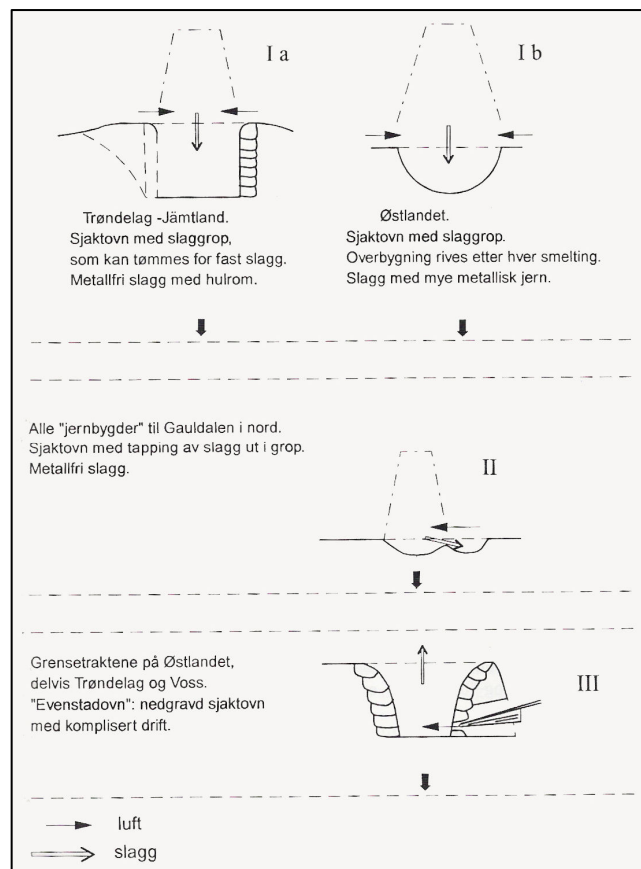
Historikere og kulturgeografer har ofte vært mer nøkterne i synet på seterbrukets opphav, og har hovedsakelig forholdt seg til det skriftlige materialet. Jørn Sandnes (1989a, 1989b) har for Trøndelags vedkommende antydnet at seterbruket først oppsto i løpet av middelalderen, men at det først ekspanderte i nyere tid. Frostatingslovens sel var heller knyttet til slått som var minimumsfaktoren i jordbruket. Basert på etymologi og skriftlige kilder har den franske geografen Michel Cabouret (1989) delt seterbruket inn i tre ulike faser. Den første fasen knyttet han til begrepet *støl*, som opphavlig betegnet en melkeplass i utmarken eller et sted hvor dyrene stod. Den andre fasen ble knyttet til begrepet *sel* som kan oversettes med et enkelt hus med ett rom, noe som i en viss grad svarer til nyere tids melkeseterbruk. *Seter*-fasen og fullseterbruket ble ifølge Cabouret utviklet i middelalderen, mens slåttseterbruket først oppsto etter Svartedauden (smst:36-37).

Teorier rundt jernvinnen som teknologi og økonomi

Siden midten av 1980-tallet har man stort sett kommet frem til en felles plattform i forståelsen av jernvinnens teknologiske utvikling (Larsen 1991, Narmo 1996, 1997, Espelund 1999). I eldre jernalder ble jernet produsert i *sjaktovn med slagggrop*. Denne var bygd over bakken og man forkullet veden direkte i ovnen. Slagget rant vertikalt ned i en grop under ovnen hvor den størknet, og slagget har gjerne ormlignende figurer og hulrom etter vedavtrykk (størkneslagg). Gropene har ofte etterlatt seg store slaggblokker på 50-100 kg.

I merovingertid er det gjort få funn (Narmo 1997:17), men i vikingtid ser det ut til å ha skjedd en endring i teknologien med de såkalte *sjaktovnene med slaggtapping*. Slagget ble nå tappet horisontalt og rant ut

på siden av ovnen, og det viser seg som lengre og tynnere klumper (tappeslagg). I stedet for å

Figur 2.1 Ulike teknologiske faser i jernvinnens historie (Etter Espelund 1999).

forkulle veden i ovnen, ble den nå forkullet i egne kullgroper forut for blestringen. Sjaktene var derfor noe mindre. Flere steder på Østlandet synes jernvinnen å ha blitt intensivert i høymiddelalderen, noe som medførte endrede bruksmønster. Teknologien ser likevel ut til å ha vært mer eller mindre uforandret (Narmo 1996).

Ved overgangen til tidlig nytid fikk man en ny endring og man fikk *gropovnen uten slaggtapping*. Driften av denne omtales av Ole Evenstad på 1700-tallet, og den er mest kjent fra Østlandet (Espelund 1999). Lars Erik Narmo (1997) har antydnet at sjaktovnene fra eldre jernalder kan ha vist kontinuitet gjennom hele perioden og gjenoppsto som Evenstadovnen i nyere tid. Dette synet har blitt kritisert, ettersom man nå produserte jernet i selve gropen, og ikke i en sjakt lengre oppe (Espelund 1999:119). Slagget er dessuten mindre og ser ut som brun pimpstein (Espelund 1998).

En relativt ny teori er at jernet i eldre jernalder kan ha blitt fremstilt i en totrinnsprosess (Espelund og Johannesen 2005). Synet er først og fremst basert på høyt fayalittinnhold i mye av slagget som er funnet. Det argumenteres derfor for at dette kan ha vært resultat av *sintring* i groper som den første fase av to. Dette har kunnet løse problemet med slaggdanning som er flaskehalsen for en vellykket smelting. I den første prosessen blir malmen preparert til sinter, mens videreforedlingen og selve jernsmeltingen utgjør en senere prosess. Espelund (2004) har senere tolket flere anlegg som *sintergroper*, men argumenterer for at man senere kan ha lært å gjøre begge prosessene i samme ovn. Dette synet har også møtt kritikk (bl.a. Narmo 2005).

Med hensyn til jernvinnen som økonomi, har den mest utbredte teorien på 1900-tallet vært at jernvinnen ble drevet som en husflid innenfor gårdsdriften, gjerne som en egen onn på seteren (Hauge 1946, Reinton 1955). Tilknytningen til seterbruk har vært basert på samme lokalisering i landskapet, men har ikke belegg i skriftlige kilder (Narmo 1996:136). En annen teori er at jernvinnen ble drevet av spesialiserte håndverkere som gjerne kan ha vært knyttet til et lokalt ledersjikt (Bjørnstad 2003, Tveiten 2005). Disse kan ha hatt tilhold på egne bosetninger (Hougen 1947, Sørheim 1994), og i skriftlige kilder finnes det flere eksempler på smeder og håndverkere som har bodd året rundt oppe på fjellet (Hougen 1947:294-295). Andre steder kan jernvinnen ha blitt drevet nærmest som en proto-industri, rettet mot større marked. Dette gjelder særlig de store anleggene i Trøndelag i eldre jernalder, og de store kompleksene på Østlandet i høymiddelalderen (Stenvik 1994, 1996, Narmo 1996, 1997). I tillegg til disse teoriene kommer Arne B. Johansens kulturdualistiske teori (Johansen 1973), men denne har som nevnt hatt liten tilslutning i senere år (Indrelid 1988).

Studier av grenser, eiendomsforhold og utmarksforvaltning

Studier av grenser og eiendomsforhold har i første rekke vært drevet av historikere og med basis i skriftlige kilder. Geometrisk metode ble første gang tatt i bruk av Jöran Sahlgren (1927), men senere har metoden blitt videreutviklet av Håkon Hovstad (1980) og Oddmund Farbregd (1984). I senere år har man også begynt å studere utmarksgrenser som røyser og varder med arkeologiske metoder (Johansen 1994, Brevik 2005). Dateringene har likevel vært problematiske, og man har hatt vanskelig for å kunne påvise sikre grensemerker fra jernalder og middelalder (Brevik 2005:23-25, 101-102).

I senere tid har flere forskere begynt å anse tidlige former for eiendomsrett som innvevd i sosiale relasjoner og ulike former for makt og herredømme (Andrén 1985, Gurevich 1992, Iversen 1994, Skre 1998). Problemstillingen knyttet til hvem som eide utmarksarealene er en arv fra romerretten i høymiddelalderen, og det er tvilsomt at den er relevant for den norske virkeligheten forut for dette (Stang 2004:27). Flere har valgt å se eiendomsrett i middelalder og tidlig nytid som et sett av ulike bruksrettigheter, som gjerne kunne være kløyvd mellom ulike "eiere" (bl.a. Iversen 1994, Eriksson-Treter 1998, Granér 1998). I tidlig nytid skjedde det en ytterligere oppdeling, og skillet mellom bygselrådige og øvrige skyldparteiere har trolig gitt en sterkere råderett for de bygselrådige (Dørum 2002, Myking 2002).

Allmenningforvaltningen har også vært debattert. Det tradisjonelle synet har vært at institusjonen er svært gammel, og at reguleringene i landskapslovene hadde vokst frem gradvis (Olafsen 1923, Hougen 1947, Reinton 1961). Ebbe Hertzberg (1913) satte imidlertid lovgivningen i et historisk lys, og knyttet den til konflikter mellom bønder og kongemakt under rikssamlingen. Dette var i tråd med tidens oppfatning av at kongen på dette tidspunkt ble allmenningenes rettmessige eier. Tanken om at ikke noe land kunne ligge uten herre lå også til grunn for Høyfjellskommisjonens oppfatning (Tank 1924). Advokatene Ole Sevrin Solnørdal (1933, 1958) og Bent Berger (1956) stilte seg imidlertid mer kritisk til synet på kongens eiendomsrett. I motsetning til Hertzberg, mente disse at forholdet mellom bønder og kongemakt i middelalderen var basert på tillit. Kongen var som overformynder bare tilkjent retten til å bortfeste nyrydninger i allmenning, ettersom "det ville være til gagn for riket" (Solnørdal 1958:41). Dette synet har blitt videreført de senere årene, samtidig som man i større grad har sett middelalderlovgivningen som verktøy for kirke og kongemakt (Sandvik 1989, Solem 2002).

Også alderen på allmenningene som institusjon har kommet under kritikk. Andreas Holmsen (1966) har pekt på at perifere områder som senere er definert som allmenninger,

sameier og individuelle gårdsvald kan ha et felles opphav i opprinnelige ”beiteland”. Lars Ivar Hansen (1997) har argumentert for en mulig konsolidering i perioden 400-1050 som følge nyrydding og at sentrale gårder har følt seg avstengt fra sine utmarksområder. Senere har Jon Solem (2002) pekt på at det kan ha skjedd en større uniformering av institusjonen i løpet av høymiddelalderen og i regi av kongemakten, og at forskjeller mellom de ulike lovverkene ikke bare avspeiler regionale forskjeller, men også en realpolitisk utvikling. Flere har også pekt på en ytterligere konstituering av allmenningene i tidlig nytid, da kongemakten prøvde å sikre seg sterkere eiendomsrettigheter (Holmsen 1966, Tretvik 2000).

2.2 Utmarksundersøkelser i Romsdal

Romsdal er generelt et område hvor det er gjort få arkeologiske utmarksundersøkelser. Fangstentusiaster som Øystein Mølmen (1987) og Dag Ringstad m.fl. (2004) har kartlagt det som er av kjente fangstanlegg i undersøkelsesområdet, men det er ikke tidligere påvist forhistorisk seterdrift. På 1990-tallet ble det gjort registreringer i Nyseter-/Herjevatnområdet, hvor det etter tradisjonen skal ha blitt drevet jernvinne, men her ble det bare påvist en tjærehjell (Lie pers. med.).

Jernvinneanlegg er imidlertid påvist andre steder i Romsdal, blant annet i Måndalen i Rauma og på Gussiås og ved Kleppvatnet i Nesset. I en nyere hovedfagsstudie har Ole Tveiten (2005) vist at dateringene fra jernvinneanlegg i Møre og Romsdal sprer seg helt fra romertid til tidlig middelalder, men at de fleste er mindre anlegg fra merovingertid. Dette kan sees i motsetning til forhold andre steder i landet, hvor det er påvist få spor etter jernproduksjon i denne perioden.

Tidligere har det meste av arbeidet blitt gjort av lokalhistorikere. Den kjente sognepresten og lokalhistorikeren Olaf Olafsen, som kan sies å ha vært en pioner innen utmarksforskningen, har også skrevet bygdeboken *Veøy i nutid og fortid* (1926). Dette verket dekker store deler av undersøkelsesområdet. I 1949/1950 sendte Romsdal Sogelag ut et rundskriv til bygdene for å kartlegge bruk og tradisjoner knyttet til seterbruket. Svarene ble publisert i årsskriftene fra 1950 og 1951, og disse gir således verdifulle beretninger om seterbruket slik det var, og hadde vært i manns minne. Med hensyn til studiet av trelasthandelen i Romsdal på 1600-tallet, er Otto Grüners avhandling (1972) en viktig kilde. De siste tiårene har også Bjørn Austigard (1981) og Mads Langnes (1999, 2003) vært viktige bidragsyttere, i tillegg til ulike bygdebokprosjekter (Solemdal 1999, Selnes 2000).

3. TEORETISK OG METODISK TILNÆRMING

Forholdet mellom bruk og forvaltning vil hovedsakelig bli sett ut fra et handlingsteoretisk perspektiv, med vekt på dialogen mellom aktører, strukturer og landskap. Til dette formålet vil jeg benytte ulike metoder, og bruken av disse vil bli videre konkretisert i selve analysen.

3.1 Handlingsteori

Flere av tankeretningene innen arkeologien på 1900-tallet var preget av deterministiske syn på samfunn og materiell kultur, enten disse var av kulturell, økologisk, sosioøkonomisk eller kognitiv karakter. På 1970-tallet kom det imidlertid en reaksjon innenfor samfunnsvitenskapene mot nedvurderingen av individets frihet (Bourdieu 1979, Giddens 1979, 1984). Det finnes nemlig ingen strukturer, samfunn eller kulturer som ikke er skapt, opprettholdt og forandret av mennesker. Ifølge den britiske sosiologen Anthony Giddens (1979:54) eksisterer det et dialektisk forhold mellom struktur og handling, som gjør at menneskets handlinger formes av de sosiale strukturene i et samfunn, men at mennesket også er aktivt i å forme samfunnet og de sosiale strukturene. Dette kaller Giddens *strukturenes dualitet* (smst:81-85). De sosiale strukturene er dermed ikke statiske, men er både *resultat av og forutsetning for* menneskelige handlinger.

Ethvert sosialt system har strukturelle egenskaper i form av *regler og ressurser*. (smst:65-68). Regler er her et vidt begrep som ikke bare omfatter formelle lover. Ressursbegrepet er knyttet til makt, eller evnen et individ har til å påvirke sine omgivelser eller andre mennesker. Et sosialt system er dermed ikke det samme som en struktur, men dette blir skapt og reprodusert ved at individet handler i henhold til et sett av regler og ressurser.

Strukturasjonsteorien utgjør ingen ferdig teoretisk pakke, men er en åpen forståelsesramme som kan formes og knyttes til ethvert empirisk materiale (Gansum 1996). Med hensyn til de strukturelle egenskapene ved et sosialt system har jeg valgt å skille mellom *norm* og *referanseramme* (Christophersen 1999) Mens normer anses som konvensjonelle regler og ressurser, som lover, eiendomsforhold o.s.v., er referanserammen konstituert av *praksis* og den faktiske virkelighet. Ettersom normative strukturer kan fremstå som konservative og trege, kan en endret praksis medføre eller eventuelt forsterke uoverensstemmelser mellom norm og referanseramme. En slik situasjon vil for individet virke kaotisk og forvirrende (smst:119), og det er mitt utgangspunkt at individet som regel vil forsøke å forminske denne avstanden. Bevisste handlinger for å endre normene vil i det

følgende karakteriseres som *strategiske handlinger*, men også slike er avhengige av regler og ressurser som strukturelle egenskaper ved det sosiale systemet.

I denne oppgaven benytter jeg et slikt utgangspunkt til å forstå forholdet mellom bruk og forvaltning av utmark. Bruken som praksis kan både være innenfor og utenfor forvaltningens rammer, og eventuelle normbrudd skjer vanligvis som følge av endringer i referanserammene – endringer i teknologi, økonomi, mentalitet o.s.v. Endret bruk vil være med på å konstituere disse rammene og således forsterke asymmetrien, og ulike aktører vil derfor gjøre strategiske handlinger for å endre forvaltningsrammene til sin fordel. Dette kan igjen få tilsiktede og utilsiktede konsekvenser, for eksempel for andre former for bruk.

Landskapet er ikke bare en arena for utmarksbruk, og denne er heller ikke bare bestemt av økologiske forutsetninger. Landskapet har riktignok en fysisk eksistens og naturlige forutsetninger som påvirker våre oppfatninger, men gjennom stedsnavn, minner, myter, konvensjoner og materielle strukturer kan mennesker også være med å aktivt skape, endre eller vedlikeholde oppfatningene av landskapet (Tilley 1994). I tillegg til å være en forutsetning for handling, kan landskap også være et medium og et resultat av handling.

3.2 Metodiske tilnærminger

Arkeologiske undersøkelser

I samarbeid med Møre og Romsdal fylkeskommune har jeg fått anledning til å foreta en generell kulturminneregistrering i undersøkelsesområdet. Denne omfattet også levninger fra nyere tid som kunne belyse organiseringen av det historiske utmarkslandskapet. På lokaliteter med stort potensial for å vise spor etter forhistorisk aktivitet ble det anlagt sjakter eller prøvestikk for å ta ut prøver til datering og pollenanalyse. Området var lite registrert fra før, og undersøkelsen hadde relativt frie tøyler innenfor fylkeskommunens rammer. Det var også et mål å gjøre registreringen i samarbeid med grunneiere og lokalbefolkning.

De fleste prøvestikkene ble tatt i tilknytning til seteranlegg for å falsifisere eller verifisere oppfatningen av at setrene har et opphav i nyere tid. På hver enkelt lokalitet ble en rekke forhold tatt i betraktning før prøvestikkene ble tatt. De synlige strukturene ble først registrert og dokumentert i form av fotos og planskisser. De ble også kartert ved hjelp av GPS. Kulturlagene var som regel tynne, noe som gir gode vilkår for å påvise eldre strukturer. På grunnlag av overflateregistreringene var det mulig å danne en relativ kronologi, og finne ut hvor på seterområdene man helst ville finne de eldste sporene. En generell tendens var at de inngjerdede slåttevollene var blitt utvidet over tid, og at man fant de eldste tuftene lengre nede

på vollen enn bygningene fra nyere tid (Dahle 2004). Som følge av gjenbruk var det ofte bare de største steinene som sto igjen. Det ble også tatt hensyn til topografi og vegetasjon. Ofte kan grønne områder indikere spor etter eldre bosetning. De mest lovende områdene ble i tillegg gått over med sonderingsbor for å påvise trekull og undersøke dybden av kulturlagene.

Sjaktene og prøvestikkene ble tatt for å skille ut ulike stratigrafiske lag i profilen, tolke de naturlige og kulturelle prosessene som lå bak, og få en forståelse for hvordan akkumulasjonen av de ulike lagene har skjedd. Viktige metoder i så henseende ble utviklet under Vestlandsgårdsprosjektet på slutten av 1990-tallet (Øye [red] 2002). Kulturlagene er lett å skille fra den naturlige undergrunnen i området, og trekull er vanligvis en sterk indikator på menneskelig aktivitet. Skogbranner lar seg sjelden påvise, og særlig ikke i løvskogsområder (smst:22-23). Forholdet mellom organisk og minerogen jord kan også være en indikator på hvilke prosesser som ligger bak. Sammen med ¹⁴C-dateringer og pollenanalyse kan stratigrafien dermed gi verdifulle opplysninger om bruken av en lokalitet over tid.

De fleste inngrepene ble tatt i tufter for å påvise gulvnivå eller eventuelle ildsted, men også gjerder og andre strukturer ble undersøkt. Som regel ble det gjort flere prøvestikk for å avgrense de ulike strukturene, men disse ble ikke alltid dokumentert. Det var dessuten et mål å påvise eventuelle avsviingslag på seteranleggene som kunne si noe om når vollene ble ryddet. Disse tegner seg vanligvis som en kullstripe, gjerne med et underliggende utvaskingslag like ovenfor den sterile undergrunnen. Rydningsrøyser på flere av setrene kan stamme fra samme prosess, men det var ikke rom for videre undersøkelser av disse.

I tillegg til setrene ble det anlagt sjakter og prøvestikk på flere kjente ødegårdslokaliteter, dels for å si noe om utmarksbruken ved disse lokalitetene og dels for å få et komparativt materiale for seterundersøkelsene. Dyrking gir vanligvis større avsetninger av jord enn aktiviteter som beite og slått. I skrånende terreng vil det ofte dannes åkerreiner, hvor jordakkumulasjonen er ekstra tykk som følge av jordsig. På grunn av gjødsling og forstyrrelser i stratigrafien gir dyrking som regel også mer trekullholdige lag enn aktiviteter som beite og slått (Diinhoff 1999:18, Øye [red] 2002:23). Det ble også foretatt prøvestikk ved en del andre lokaliteter som viste menneskeskapte avsetninger. Formålet var å identifisere og datere bruken av disse, og å se de i forhold til setrene og landskapet som helhet. Funnrike sjakter og prøvestikk ble gravd stratigrafisk for å se hvilket lag eller kontekst funnene tilhørte.

Som følge av at ikke hele undersøkelsesområdet ble systematisk registrert, kan det knytte seg problemer med hensyn til representativitet. De eldste setrene kan ha ligget andre steder enn setrene i nyere tid, blant annet som en følge av ras og endret skoggrense. Ved å studere setrene i et større område, vil det likevel være sannsynlig at enkelte av lokalitetene har

vist kontinuitet over tid. I Mittetdalen ble det dessuten gjennomført en mer systematisk registrering som trolig kunne ha påvist eldre tufteområder.

At undersøkelsene er gjort i form av enkle sjakter og prøvestikk er problematisk med hensyn til studiet av den romlige organiseringen av hvert enkelt anlegg. Det er vanskelig å påvise og avgrense tufter og andre strukturer som ikke er synlige på overflaten. Undersøkelsene har imidlertid kunnet påvise lokaliteter med stort potensial for funn av slike strukturer. Fordelen ved en slik ekstensiv undersøkelse er at man får et mer helhetlig bilde av landskapet, og at man kan sammenligne bruken mellom ulike driftssoner og mellom ulike gårder og grender. Metoden er dessuten skånsom overfor kulturlandskapet.

Dateringer og naturvitenskaplige analyser

Enkelte av lokalitetene synes å være daterbare ved hjelp av stedsnavn og skriftlige kilder (Appendiks VII). Dette gjelder for eksempel setre og slåtteteiger fra nyere tid (Dahle 2004). På eldre lokaliteter kan også gjenstandsfunn si noe om alder og opphav, men på de fleste av lokalitetene ble det gjort få funn. Absolutte dateringer er først og fremst basert på 14C-analyser av ulike stratigrafiske lag. Disse vil i det følgende bli oppgitt i kalibrert alder, og samtlige er rammedateringer. I tillegg til direkte dateringer av lagene, kan man også datere strukturer ved hjelp av *terminus ante quem* (TAQ) og *terminus post quem* (TPQ). Ved dateringer av et steingjerde kan man for eksempel ta prøver av et lag som er eldre (TPQ) eller yngre (TAQ) enn strukturen, og ved å kombinere disse kan man finne et avgrenset tidsrom da strukturen må ha blitt bygd. Et problem ved 14C-metoden er imidlertid en viss usikkerhet ved prøver som er yngre enn ca. 1680.

Fra registreringene ble det sendt inn 33 trekullprøver til Laboratoriet for Radiologisk datering ved NTNU. Det ble også søkt om treartsbestemmelse av disse (Appendiks I). Ved prioriteringen av kullprøvene ble det lagt vekt på å få en bred geografisk representativitet, og å få flest mulig bunndateringer som kunne kaste lys over seterbrukets opphav. Fra enkelte lokaliteter ble det imidlertid sendt inn prøver fra flere stratigrafiske lag, som sammen med pollenprøver kan si mer om utviklingen over tid.

Pollenprøvene ble tatt ut av undertegnede på åtte lokaliteter, og fire av disse ble analysert av Lene S. Halvorsen ved Biologisk Institutt, Universitetet i Bergen (Appendiks II). Ved å se på avsetningen av ulike typer pollen i de ulike lagene, er det mulig å forstå vegetasjonshistorien i området, og dermed også si noe om den menneskelige påvirkningen som følge av beite, slått, dyrking og hogst. Prøvene kan også sees i sammenheng med

treartsbestemmelsene. Det ble også sendt inn slaggprøver til metallurgisk analyse. Disse ble undersøkt av Arne Espelund ved Institutt for Materialteknologi, NTNU (Appendiks III).

Retrospektiv metode

Retrospeksjon består i å benytte seg av yngre kilder for å kaste lys over eldre forhold, og metoden forutsetter dermed en viss stabilitet. Kildene kan både være i form av kart, stedsnavn, folketradisjon og skriftlige kilder, men de kan også være materielle.

I denne studien er metoden for det første brukt som utgangspunkt for de arkeologiske undersøkelsene, og i tolkningen av ulike lokaliteter. Jeg vil dessuten sette spørsmål ved om forvaltningen av utmarkslandskapet forut for utskiftningene kan benyttes som utgangspunkt for å belyse eldre forhold. Er det eventuelt mulig å skille ut nyere elementer?

Geometrisk metode

Den såkalte geometriske metode er en form for retrospeksjon som tar utgangspunkt i dagens gårdsgrenser for å finne opphavsgårder, og danne en relativ kronologi for gårddeling og bosetningsutvikling. Metoden har først og fremst blitt knyttet til undersøkelser foretatt av historikeren Håkon Hovstad (1979, 1980), men har også vært benyttet til å knytte forhistorisk utmarksbruk til historiske gårder (Indrelid 2001, Skrede 2002). På denne måten har man kunnet sagt noe om råderetten over ulike aktiviteter og ressurser. I denne oppgaven er metoden benyttet til å studere eiendomsforholdene i Mittetdalen (fig. 1.2), men den er satt i et kritisk lys og grensene vil også studeres i lys av skriftlige kilder fra tidlig nytid.

Romlig distribusjon og komparativ metode

Ved å studere den romlige distribusjonen av stedsnavn og materielle levninger knyttet til forskjellige former for utmarksbruk vil det være mulig å avgrense ulike bruksområder. Dette gjelder både innenfor hver enkelt gård eller grend, men også imellom disse. Forskjeller i bruken mellom ulike grender vil sees i forhold til ulik topografi og ressursgrunnlag, men også i forhold til forvaltningsmessige aspekter.

Med hensyn til det teoretiske utgangspunktet vil de arkeologiske undersøkelsene først og fremst være med å belyse utmarksbruk som historisk *praksis*, mens de øvrige metodene vil være med å belyse forholdet mellom denne bruken og *normative*, forvaltningsmessige aspekter. Men først vil dette forholdet belyses ut fra forhold i nyere tid, som også lar seg dokumentere av muntlige og skriftlige kilder.

4. BRUK OG FORVALTNING AV UTMARK I NYERE TID

I forkant av de arkeologiske undersøkelsene la jeg stor vekt på å forstå bruken og forvaltningen av utmarkslandskapet forut for utskiftingene. Dette har til dels en egenverdi ettersom undersøkelsen strekkes helt opp til 1800-tallet, men kan også gi grunnlag for å studere eldre forhold.

For det første kan muntlige og skriftlige kilder være med å lokalisere ukjente fornminner. I lokalbefolkningen har det vært en vanlig oppfatning av at seterbruket oppsto etter middelalderen, men ut fra en vurdering av hvert enkelt anlegg ble det tatt sikte på å skille ut de setrene som hadde størst potensial for å ¹gi tidlige dateringer. Disse dannet også utgangspunkt for å beregne gårdenes driftssoneprofil. For det andre er det et mål å skille ut forvaltningsområder på ulike nivå (driftssone, gård, grend), som sier noe om råderett og regulering i nyere tid, og som kanskje også kan ha retrospektiv verdi for eldre tider.

Når det gjelder ulike driftssoner, har jeg skilt mellom hjemmehavn, slåttemark og setermark. Dette var områder ble brukt og forvaltet på ulike måter i tidlig nytid, og som gjerne ble skiftet hver for seg. På bakgrunn av kvalitative vurderinger er det tegnet opp kart over hver grend, og her er det tatt hensyn til utskiftningskart, skriftlige kilder, stedsnavn, muntlig tradisjon, topografi og vegetasjon. Sonene er også sett i forhold til utbredelsen av ulike kulturminner fra nyere tid, slike som setre, melkeplasser, høyløer, slåttehytter og gjeterbuer. Det er ikke gitt at disse er samtidige, men distribusjonen kan muligvis avspeile seige, romlige strukturer. Gårdsgrensene som eksisterte forut for utskiftingene er hovedsakelig trukket opp på grunnlag av åstedssaker og utskiftningsdokumenter.²

Ved å etablere et relativt synkront bilde over et større område, vil jeg se om det tegner seg forskjeller ved organiseringen mellom ulike gårder og grender. Disse vil sees i forhold til kulturtopografi, men også danne grunnlag for mer diakrone analyser i kapittel 7.

4.1 Langedalen/Helledalen

Langedalen/Helledalen er en sidedal til Vistdal i Nesset kommune, og navnene refererer til hver sin side av ett og samme dalføre. Langedalen har i nyere tid vært brukt av gårdene Lange, Øren og Lien (gnr. 114-116 i Nesset kommune). I 1723 fantes det også en fjerde gård her, Indre Langelien,³ som senere har gått inn under Lien og Øren (Selnes pers. med.).

¹ Ikke alle bygningene ble påvist under registreringene, men disse er kartfestet i.h.t. muntlige beretninger

² Grensene er omtrentlige og ikke rettsgyldige.

³ *Skattematrikkelen* (utkastet) 1723. Riksarkivet i Oslo.

Helledalen har for det meste hørt inn under gårdene Hanset, Hjellen og Helle (gnr. 100-102 i Nesset kommune), men her har også Myklebostad (gnr. 98 og 99) og Berset (gnr. 103) hatt bruksrettigheter i nyere tid. De fleste av disse gårdene har en horisontal driftssoneprofil med setre som ligger et godt stykke fra bygden (tab. 4.1).

Dalføret strekker seg i sørvestover fra gårdene og innover fjellheimen. Det er ikke kjent at dalen har hatt fast bosetning, men den har vært intensivt utnyttet til slått og seterdrift og var delt inn i relativt klare driftssoner (fig. 4.2).⁴ Gården Langes hjemmehavn strakk seg fra innmarken og frem til *Fremre Grøvla*⁵, og var klart avgrenset fra Liens hjemmehavn i nordvest.⁶ Brukene hadde felles beite, mens skogen var teigdelt alt før utskiftningene.

Figur 4. 1 Setergjerde på Liasetra. Mot SV.
(Foto: Kristoffer Dahle 2004)

I fjellet ovenfor lå *Liasetra* som var seter for Lien, Øren og to av brukerne på Lange (fig. 4.1). Ved utskiftningene fikk disse enerett til beitet i området fra 15. juli til buskapen ble hentet hjem fra seteren. Før og etter dette kunne også de øvrige brukerne på Lange ha kyr på beite i denne delen av setermarken, men buskapene skulle holdes hver for seg.⁷

Langedalen var en av de beste slåttedalene i Romsdal (Stranden 1950:18), og slåttemarken strakk seg fra *Fremre Grøvla* og helt frem til *Fallet*.⁸ Før utskiftningene var disse områdene teigdelt mellom brukerne på de tre gårdene (fig. 4.2). Alle slåtteteigene nærmest bygden tilhørte brukere på Lange, men det synes ikke å ha vært klare grenser mellom matrikelgårdene i de fremste delene av dalføret. Her lå også flere teiger i sameie.⁹

Lengst inne i dalen lå setermarken. Langesetra har vært delt i to deler, *Heimre-* og *Fremre stølen*, og lå tidligere i sameie. Det finnes heller ingen setergjerder på anlegget. Slåttevollene ble derfor slått før buskapen ble sendt til seters (Stranden 1950:15), men kyrne måtte likevel jages et godt stykke hver dag for å verne om den øvrige utmarkslåtten.¹⁰

⁴ Ulike driftssoner markeres med ulike farger på kartene (Blå – innmark, grønn – hjemmehavn, gul – slåttemark, rød – setermark).

⁵ I området er det vanlig å skille mellom heimst (nærmest fjorden) og fremst i dalfører.

⁶ *Utskiftning av Langes utmark* (gnr. 114 i Nesset kommune), 1865-1866. Statsarkivet i Trondheim, pantebok nr. 15 (1864-1866) for Romsdals Sorenskriveri, fol. 380, s. 12.

⁷ Utskiftning 1865-1866, s. 12.

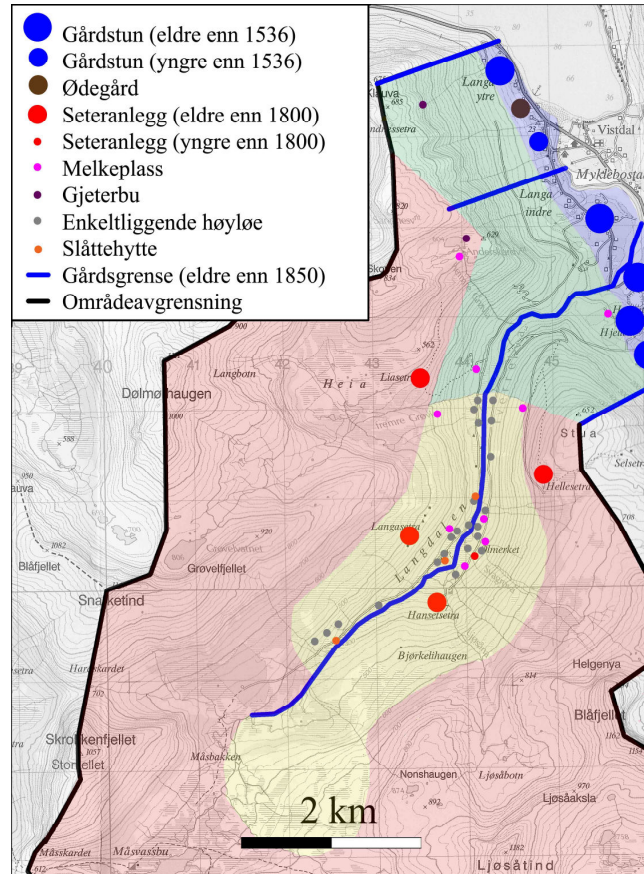
⁸ Utskiftning 1865-1866, s. 2.

⁹ *Åstedssak på Lange* (gnr. 114 i Nesset kommune), 1844. Statsarkivet i Trondheim, utskrift av ekstraretsprotokoll, nr. 7 (1841-1848) for Romsdal Sorenskriverembete, fol. 151b.

¹⁰ Muntlige opplysninger fra Kolbjørn og Magna Berg Øien (23.08.04).

I tillegg til setrene finnes stedsnavn som *Gammelstølen*, *Kortsetra*, *Sunnmørstølen* og *Hauستetra*. Ved Kortsetra skal det ha stått en gjeterbu¹¹ og på Sunnmørstølen to høyløer, men ellers ble det ikke påvist strukturer knyttet til seterdrift. Lokalitetene er derfor tolket som melkeplasser, og navnet Hauستetra kan antyde en form for flerseterbruk.

Spredningen av nyere tids kulturminner tyder på en tilsvarende inndeling i Helledalen på den andre siden av elven. Skogen i hjemmehavnen ble skiftet i 1838, men beitet forble felles. Slåttemarken var teigdelt mellom brukene på de tre gårdene, og det var satt opp gjerder mellom hjemmehavn og slåttemark.¹² Helle og Hanset hadde hver sin seter, mens brukerne på Hjellen har skiftet mellom disse anleggene. Tidvis har også brukere på Berset og Myklebostad hatt seter- og slåtterett i dalen. Det ble slått og stakket helt frem til *Mørkvasselve*, noe som innebar at også kyrne på *Hansetsetra* måtte jages frem og tilbake hver dag (Selnes 2000:339). Beitestrekningene gikk langt innover

Figur 4. 2 Grenser og driftssoner i Langedalen/Helledalen

fjellet, og forut for utskiftingene hadde Hanset og Lange også beiterettigheter på tvers av dalføret.¹³ Grensen mot Langedalen er derfor bare trukket så langt som det ble drevet slått.

Navn som *Seterbudalen*, *Stusetra*, *Pestølen*, *Svagrovstølen* og *Gammelstølen* kan tyde på at ordningen med melkeplasser var vanlig også i Helledalen. Heller ikke på disse lokalitetene er det påvist seterbygninger. Ifølge skriftlige beretninger ble Stusetra benyttet som en ren melkeplass om våren før kyrne ble sendt til seters.¹⁴

Det siste hundreåret har det vært klare grenser mellom gårdene i Helledalen, men skriftlige kilder vitner om andre forhold på 1700-tallet. Da ble det betalt leie for

¹¹ Muntlige opplysninger fra Rolf Lange (20.06.05).

¹² Muntlige opplysninger fra Anders og Kari Hanset (23.08.04).

¹³ Utskifting 1865/1866, s. 13.

¹⁴ Svar på spørsmålsoppgave fra Brit Hatlen, vedk. havneforholdet mellom gårdene i Helledalen, 1932. Dokumentet er i privat eie.

Gammelstølen (Selnes 2000:338-339), trolig samme anlegg som Myklebostad betalte for i 1661.¹⁵ I 1800 ble området solgt til brukerne på Helle og Hanset som slåtteeng, og senere har også andre gårder kjøpt seg slåtterettigheter i engestykket (Selnes pers. med.). Leieforholdet kan tyde på at området tidligere har vært oppfattet som allmenning.

Skogbruket har her hatt liten betydning. Det vokser nesten ikke furu i dalen, og den ble lite påvirket av trelasthandelen på 1600-tallet. Ingen av gårdene var oppført med sagbruk.

4.2 Sørstranda

Sørstranda strekker seg langs fjorden fra Vistdal til Mittet og består i dag av gårdene Sandnes, Elgenes, Indre og Ytre Skorgen og Stranden (gnr. 117-121 i Nesset kommune), den siste utskilt i nyere tid. På 1800-tallet ble det satt opp gjerder mellom flere av gårdene, men det er usikkert hvor gamle disse grensene er. Stedsnavnet *Hagardshaugen* på grensen mot Mittetdalen kommer rimeligvis av hagegard. Dette kan tyde på et tidlig opphav, men grensen omtales i en åstedssak fra 1763 og forut for denne fantes det ingen kjente grenser mellom gårdene. Stranden hadde dessuten slått på tvers av grenselinjen tidligere, men denne rettigheten ble nå begrenset.¹⁶

Sandnes som ligger lengst i øst, har en vertikal driftssoneprofil. Selv om gården hadde mye innmarkslått ble det også drevet utmarkslått ovenfor havnen.¹⁷ Her finnes fremdeles spor etter høyløer. Der fjellet flater ut gikk det et gjerde, som skulle hindre kyrne på *Sandnessetra* å trekke ned i slåttemarken. Setermarken strakk seg så herfra og videre innover mot fjellet.

Elgenes har også en vertikal driftssoneprofil med hjemmehavn, slåttemark og setermark spredt oppover lien fra fjord til fjell. Høy ble lagret i høyløer, eller dratt ned ved hjelp av slobusker.¹⁸ Like ovenfor gården (ca. 200 m.o.h.) skal det etter tradisjonen ha ligget en gård som het *Hjellset*, og som ble lagt øde rundt 1700 (Stranden 1948). Den er imidlertid ikke omtalt i skriftlige kilder. I nyere tid hadde brukerne på Elgenes seter på *Nysetra*, men denne ble lagt ned mot slutten av 1800-tallet. Et av brukene begynte senere å setre på *Trollhaugsetra*. Navnet *Gammelsetra* tyder også på setring, men her finnes det ikke lengre synlige strukturer. Ifølge tradisjonen skal det imidlertid ha stått bygninger her tidligere (Stranden 1950), noe som kan støttes av en veldig frodig vegetasjon. Lokaliteten er derfor tolket som en regulær seter og ikke som en melkeplass (fig. 4.3).

¹⁵ Jordebok for Romsdalen futedøme 1661.

¹⁶ *Åstedssak på Mittet, indre* (gnr. 147 i Rauma kommune), 1763. Statsarkivet i Trondheim, tingbøkene for Romsdals Sorenskriverembete 1757-1765, f. 198b,

¹⁷ Muntlige opplysninger fra Ola Sandnes (06.07.04).

¹⁸ Muntlige opplysninger fra Milly Elgenes (20.06.05).

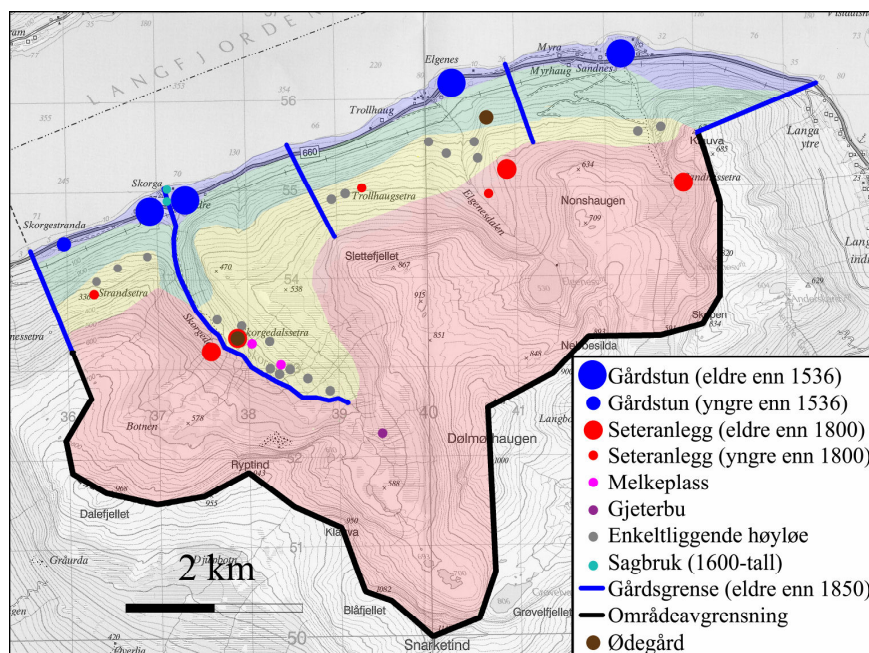
Indre og Ytre Skorgen, lengst vest i grenden, har hatt det meste av sine utmarksområder i Skorgedalen. På *Skorgesetra* har det også ligget en gård tidligere. Denne er omtalt i 1661,¹⁹ men gikk senere over til å bli seter for Indre Skorgen.

På østsiden av Skorgedalen ble det drevet slått fra

Engabakken og helt frem til *Fremre Dalen*.²⁰ Her er det påvist mange høyløer, og oppe på heiene var det også vanlig å sette stakk.²¹ Det finnes også stedsnavn som *Gammelstølslettet* og *Gammelseterholen* i dalføret. Her er det ikke påvist synlige strukturer, noe som kan tyde på at lokalitetene har vært eldre melkeplasser. I Fremre Dalen er det dessuten påvist en gjeterbu.

På motsatt side av dalen lå Ytre Skorgens seter som frem til 1860 også var seter for gården Stranden (smst.). Til tross for like topografiske forutsetninger på de to Skorgegårdene, ble det her benyttet langt mindre områder til slått enn på Indre Skorgen. Dette kan skyldes at den andre dalsiden var mer sørvendt, men kanskje også fordi driftssonene var organisert etter den tidligere gårdsbosetningen på *Skorgesetra*. Melkeplassene og gjeterbuen kan også ha vært knyttet til denne.

De store utmarksområdene på Skorgen omfattet også mye skog. Tømmeret ble styrtet utfor *Løypet* i de tverrbratte liene ned mot gården (Austigard og Holsbøvåg 1994). Dette fallet ga også gode betingelser for sagbruksdrift, og det ble oppført to sager her på 1600-tallet. De ble drevet av lokale bønder, deriblant også en lensmann. Da handelen avtok mot slutten av 1600-tallet ble den ene sagen lagt ned, mens den andre ble mer rettet mot lokale behov. Denne driften har stort sett holdt seg helt frem til 1900-tallet (Grüner 1972).

Figur 4. 3 Grenser og driftssoner på Sørstranda.

¹⁹ Jordebok for Romsdalen futedøme 1661.

²⁰ *Skyldsetningsforretning på Indre Skorgen* (Gnr. 119 i Nesset kommune), 1893. Dokumentet er i privat eie.

²¹ Muntlige opplysninger fra Henry og Kjellaug Hestad (05.07.04).

4.3 Mittetdalen

Mittetdalen er det området som ble best dekket av mine undersøkelser. Her ligger gårdene Grovanes, Sletfjerding, Indre Mittet, Staurset, Dale og Ytre Mittet (gnr. 145-150 i Rauma kommune). Grovanes var opphavlig en husmannsplass under Indre Mittet, utskilt i 1789. Sletfjerding er omtalt som ødegård under Indre Mittet på 1500-tallet (Solemdal 1999 I:13). Det kan tyde på at gården tidligere har vært utskilt og bosatt, men lagt øde i senmiddelalderen. Indre og Ytre Mittet er sannsynligvis de eldste gårdene. Disse ligger på hver sin side av elveleiet nede ved fjorden, mens Dale og Staurset er ryddet lengre fremme i dalen (fig. 1.2).

Sletfjerding har en vertikal driftssoneprofil. Her ble det drevet slått på *Slætta* ovenfor gården. På 1800-tallet leide gården seter på Skorgesetra,²² men i matrikuleringsforarbeidet fra 1723 står det oppført en nedlagt seter ”strax ved Gaarden”²³. Stedsnavnet *Seila* kan også tyde på at det har vært sel i området, uten at det lengre finnes noen tradisjoner rundt dette.

De øvrige gårdene har en horisontal driftssoneprofil, med slått og setermark lengre fremme i dalen (fig. 4.5). Gårdene Indre Mittet, Staurset og Dale ligger alle øst for elven, med hjemmehavner ovenfor innmarken. I disse områdene har beitet vært felles for alle brukene på hver gård, men det kunne likevel reguleres ved at hvert bruk bare hadde rett til ”Havnegang til saa mange Kreaturer som der fødes”²⁴ på hvert bruk.

Hjemmehavnen har imidlertid vært delt mellom de ulike matrikelgårdene, og flere av disse grensene er omtalt i en åstedsforretning fra 1763. Her blir det også

Figur 4. 4 Liagarden. Mot S.
(Foto: Kristoffer Dahle 2004).

referert til en grense mellom Indre Mittet og Staurset fra 1621, men grensene mellom Indre Mittet, Sletfjerding og Grovanes ser først ut til å ha blitt gått opp ved denne forretningen. Tidligere hadde brukerne hatt slåtterettigheter på tvers av disse.²⁵ Stedsnavn som *Hagardshaugen* og *Hagardshamran* vitner også om inndelinger. I tillegg kommer *Treungen*, et gammelt navn på Dales hjemmehavn,²⁶ som trolig refererer til en tredeling av hjemmehavnen på østsiden av elven.²⁷

²² Muntlige opplysninger fra Henry og Kjellaug Hestad (05.07.04).

²³ Skattematrikkelen 1723.

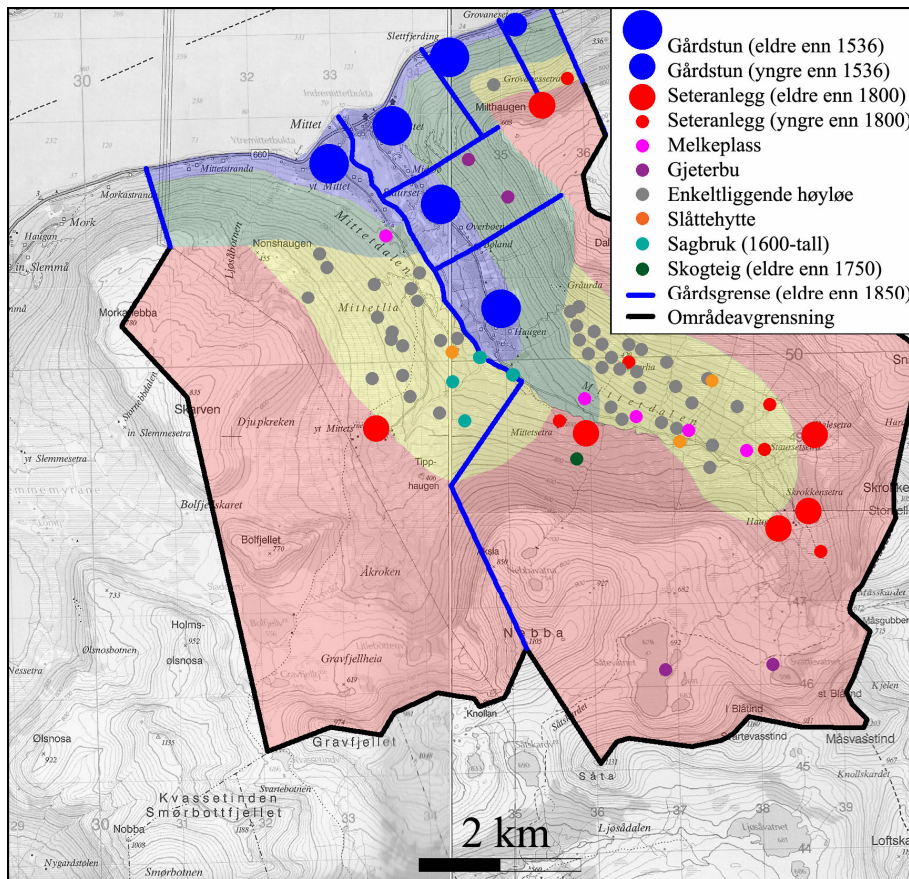
²⁴ *Skjøte fra Røysan, Dale* (gnr. 149/2 i Rauma kommune), 1875. Dokumentet er i privat eie.

²⁵ Åstedssak 1763.

²⁶ *Mindelig udskiftning vedkommende Dales utmark* (gnr. 149 i Rauma kommune), 1853. Dokumentet er i privat eie.

²⁷ Se også DN XIII, nr. 7, 1329.

Dales hjemmehavn var klart avgrenset mot slåttemarken lengre fremme av et stein- og tregjerde kalt *Liagarden*.²⁸ Deler av dette er fremdeles synlig (fig. 4.4). På fremsiden av gjerdet lå det høyløer på rekke og rad, og ovenfor tregrensen ble det også satt stakk.²⁹ Slåttemarken var teigdelt, og i de fremste områdene hadde også Staurset teiger (Dahle 2004). Tilsvarende inndeling mellom hjemmehavn og slåttemark er også kjent fra Ytre Mittet,³⁰ og fra jonsok til slåtten var over var det forbudt å beite i slåtteområdene (Mittet 1950).

Figur 4.5
Grenser og driftssoner i Mittetdalen.

Skogen kunne reguleres på ulike måter, og var ikke nødvendigvis knyttet til andre bruksrettigheter.³¹ På 1800-tallet hadde de fleste brukerne skaffet seg hevd på egne teiger, og på Dale nevnes skogsteigen *Tungen* så tidlig som i 1739.³² I andre områder kunne skogen være felles helt frem til utskiftingene,³³ og blant annet reguleres i form av gjerdefang.³⁴

²⁸ Kopi av brev fra Kristian Dahle, datert 08.09.80. Dokumentet er i privat eie.

²⁹ Muntlige opplysninger fra Mally Skorgen (16.09.04)

³⁰ *Utskiftningsforretning vedkommende Ytre Mittets Udmark* (gnr. 150 i Rauma kommune), 1911. Kopi av originaldokument i privat eie.

³¹ *Skyldsetningsforretning på Dale* (Gnr 149/10 i Rauma kommune), 1891. Dokumentet er i privat eie.

³² *Åstedssak på Dale* (gnr. 149 i Rauma kommune), 1739. Statsarkivet i Trondheim, justisprotokoll nr. 11. for Romsdals Sorenskriveri 1732-1740, f. 251b.

³³ A) Mindelig udskiftning 1853, B) *Utskiftning på Dale utmark* (gnr. 149 i Rauma kommune), 1928. Romsdal Jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 14.

³⁴ Skjøte 1875

Stort sett hadde brukerne på Dale og Staurset sine teiger på østsiden av dalen, mens Ytre Mittet hadde sine teiger vest for elven. I *Mantallia*, hvor dalen deler seg i to, har eiendomsforholdene vært mer uklare. Her hadde også brukerne på Indre Mittet bruks- og eiendomsrettigheter. Det skal ha blitt trukket en grense mellom Indre og Ytre Mittet i et markegangsbrev fra 1617,³⁵ men dette brevet er forsvunnet. I 1769 ble det gått opp en ny grense fra elven til fjellet *Nebba* sentralt i dalen.³⁶ Denne omfattet trolig bare skog og slåttemark, ettersom klager på 1800-tallet synes å gjelde om nabogårdenes kyr kom ned i slåttemarken.³⁷ Gårdene Dale, Staurset og Indre Mittet som lå øst for denne grenselinjen, lot i alle fall kyrne beite ”Horn om Horn i Sætermarken”³⁸. Etter hvert kom det imidlertid klager på at folk på enkelte gårder lå for lenge på seteren, noe som medførte full utskiftning av både skog og beite.³⁹

Indre Mittet hadde seterrettighet og rett til havnegang på *Halvorstølen* i *Mantallia*.⁴⁰ Ifølge to uavhengige kilder fra 1700-tallet heter det at gården leide denne seterretten av Ytre Mittet,⁴¹ et leieforhold som skal ha strukket seg tilbake til 1660-årene.⁴² På Ytre Mittet brukte alle brukerne samme seter, mens brukerne på Dale og Staurset hadde flere setre. *Skrukken* ser ut til å ha vært den eldste av disse, ifølge tradisjonen oppkalt etter Erik Skruk (f. ca.1555), men også andre anlegg kan ha et tidlig opphav. Gårdene hadde beiterett langt inn på fjellet, og på 1800-tallet strakk disse seg på tvers av vannskillet og ned til *Måsvatnet* i Langedalen/Helledalen.⁴³

Mange stedsnavn tyder også på seterdrift, slike som *Gammelseterhaugen*, *Ellingsetra*, *Nyseterlia* og *Rognstøllia* og *Seterbøhaugen*. Det er ikke påvist setertufter her, og lokalitetene har trolig vært melkeplasser. Navn som *Saglia* og *Tipphaugen* vitner også om trelasthandelen på 1600-tallet. Ifølge skriftlige kilder var det fire sager i dalen på 1620-tallet. Tre av disse lå etter alt å dømme i *Saglia*, som hadde det beste fallet, mens den fjerde lå i tilknytning til hovedvassdraget. Alle sagine ble drevet av lokale bønder. Den siste ble lagt ned i 1644, som følge av at all skogen var uthogd (Grüner 1972).

³⁵ Åstedssak 1763.

³⁶ *Åstedssak mellom Indre Mittet og Ytre Mittet* (gnr. 147 og 150 i Rauma kommune), 1769. Kopi i Lokalia.

³⁷ *Forlik mellom gardene Dale, Mittet, indre og Mittet, ytre* (gnr. 147, 149 og 150 i Rauma kommune), 1857. Statsarkivet i Trondheim, Veøy forliksprotokoll, 1842-1867. f. 104 a-b.

³⁸ *Udskiftning mellom gårdene Dale, Staurset og Mittet, indre* (gnr. 147-149 i Rauma kommune), 1883-1886. Statsarkivet i Trondheim, pantebok nr. 21 (1887-1891) for Romsdal sorenskriveri, fol. 63a, s.3.

³⁹ Udskiftning 1883-1886.

⁴⁰ Udskiftning 1883-1886, s. 2.

⁴¹ Åstedssak 1763 og åstedssak 1769.

⁴² Åstedssak 1763.

⁴³ Skisse tegnet etter beskrivelser fra K. P. Dahle (f.1863). Skissen er i privat eie.

4.4 Holmsbygda

Holmsbygda ligger ved Langfjorden og omfatter i dag gårdene Morkestrand, Mork, Indre og Ytre Slemmen, Holm, Langnes og Indre Herje (gnr. 151-157 i Rauma kommune). Av disse ble Morkestrand og Langnes først utskilt som egne gårder i nyere tid (Solemdal 1999 I). Vanligvis regnes også Ytre Herje til dette grendelaget, men som en følge av seterforholdene blir gården her knyttet til Holmemstranda. *Herjeelva* blir dermed satt som skille mellom grendene, men sagbruksdriften i selve vassdraget vil omtales her. Det var også Indre Herje som hadde retten til å regulere vannføringen i elven (Langnes 2003).

Alle gårdene har hatt hjemmehavn like ovenfor innmarken, mens de har hatt slåtte- og setermark innover heiene mot *Ølsnøsa* og *Herjevatnet* (fig. 4.6). Frem til utskiftningene på 1800-tallet hadde Mork (og Morkestrand), Indre Slemmen og Ytre Slemmen felles utmark.⁴⁴ Stedsnavnet Hagarshamran vitner som nevnt om en gammel grense mellom disse gårdene og Ytre Mittet i den nærmeste delen av utmarken. I 1862 ble denne grensen

Figur 4. 6 Setermarken i Holmsbygda. Mot S (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

forlenget og trukket opp fra Skarven og i "lige linje til "Kvastindskaret" ... og det ble bestemt, at man ikke paa nogen af Parterne skulde "drive" sine Kreaturer forbi den ovenbestemte Grændse"⁴⁵. Denne grensen krysser vannskillet mot Mittetdalen, og synes å ha vært basert på et tidligere samarbeide.

Både Indre og Ytre Slemmen hadde setre med inngjerdede slåttevoller, begge nevnt i 1723-matrikkelen.⁴⁶ I deler av 1700- og 1800-tallet setret også Morkestrand (Indre Mork) og Mork på Indre Slemmens seter (Langnes 1999). Seteren fungerte tidvis både som vår- og sommerseter, men i mellomtiden ble buskapen flyttet hjem (Mork 1950). I tillegg til selve seterslåtten ble det slått også på heiene. Indre Slemmen hadde de beste teigene nærmest gården, og disse skulle være skjermet for beite. Mork fikk senere rett til å slå i seterhavnen.⁴⁷

⁴⁴ *Skyldsetning på Mork* (gnr. 152 i Rauma kommune), 1835. Statsarkivet i Trondheim, tingbok nr. 21 (1832-1837) for Romsdal sorenskriverembete, fol. 251b.

⁴⁵ *Utskiftning Udmærk, Skov og Havnegang paa Gaardene Morkestrand, Mork og Slemmen indre* (gnr. 152-154 i Rauma kommune), 1862-1864. Statsarkivet i Trondheim, pantebok nr. 14 (1859-1864) for Romsdal sorenskriveri, fol. 757.

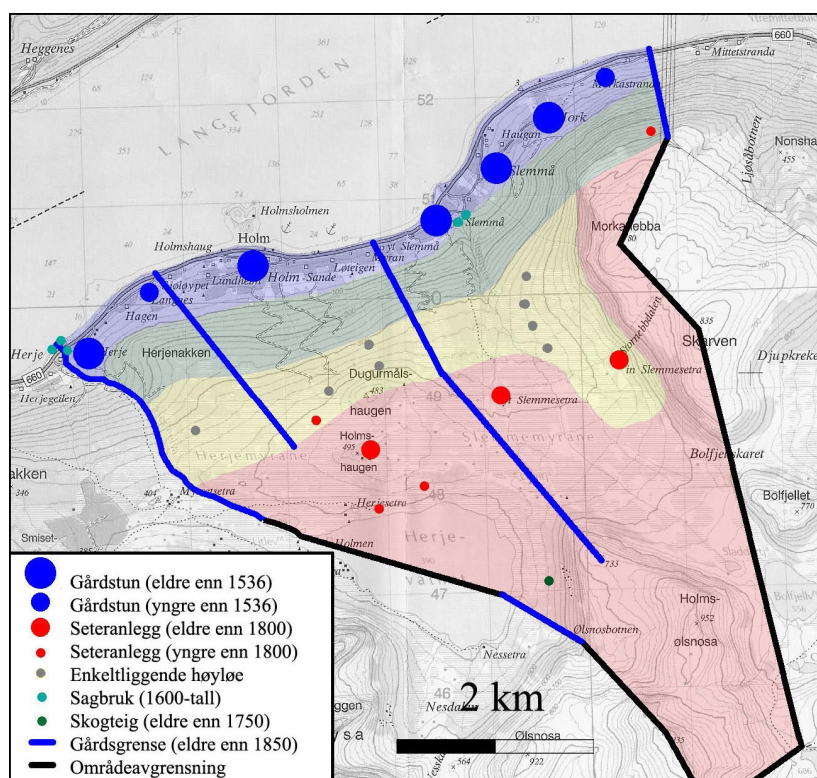
⁴⁶ Skattematrikkelen 1723.

⁴⁷ *Utskiftning 1862-1864*, s. 6.

Under utskiftingene fikk Morkestrand utskilt egne utmarksområder og flyttet dermed sin seter. Det ble også trukket en linje mellom Mork og Indre Slemmen på den ene siden og Ytre Slemmen på den andre. Denne grensen gikk langs *Slemmelva*, men bare et visst stykke. I de mest perifere seterområdene skulle beitet forbli felles for de tre gårdene.⁴⁸

Lengst vest i grendelaget ligger gårdene Holm og Indre Herje, samt gården Langnes som ble skilt ut fra disse i nyere tid. Tidligere gikk grensen mellom Holm og Indre Herje fra sjøen og ”opefter i enn lineine [linje] til een stor Steen som fra udgamel Tid har vært skillemærket imellom gårdene”⁴⁹. Dette kan ha vært *Brøsteinen*⁵⁰ som også er omtalt som

grensemerke under utskiftingene på 1930-tallet. Setermarken var imidlertid felles for gårdene (fig. 4.7).⁵¹ Under utskiftingene ble det pekt på at brukeren på Indre Herje fikk arbeidsplikt på Holm da han på 1820-tallet flyttet ned på *Herjestølen* ved Herjevatnet. ”Venteleg hev Holm ein gong havt markaslette (slåtteland) der stølen ligg”⁵², heter det i jordskiftet. Dette dannet utgangspunkt for en ny

Figur 4. 7 Grenser og driftssoner i Holmsbygda.

grense, men vitner samtidig om at setermarken som driftssone ble oppfattet som felles. Det viktigste var at dyrene ikke dro ned i slåttemarken (Langnes 1950).

Setermarken strakk seg fra Herjeelva i vest, langs Herjevatnet og Ølsnøselva i sør og til grensen mot Ytre Slemmen i øst. Ifølge utskiftingene i 1937 gikk denne i en strak linje fra

⁴⁸ Utskifting 1862-1864, s. 5.

⁴⁹ *Åstedssak på Holm* (gnr. 155 i Rauma kommune), 1813. Statsarkivet i Trondheim, tingbok nr. 18 (1803-1815) for Romsdal sorenskriverembete, fol. 479b.

⁵⁰ *Utskifting på Holm utmark* (gnr. 155 i Rauma kommune), 1932. Romsdal Jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 20, s. 6.

⁵¹ Utskifting 1932, s. 2.

⁵² *Utskifting på Holm* (gnr. 155 i Rauma kommune), 1936-38. Romsdal Jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 21, s. 6.

Bytdalen til Ølsnøsa.⁵³ Gårdene hadde dessuten en gammel beiterett i Slemmegårdenes utmark to dager i uken, noe som kan tyde på et tidligere samarbeide.⁵⁴ Denne begrensede rettigheten forutsetter likevel at det tidligere var trukket opp en grense mellom gårdene.

Til tross for felles beite har gårdene hatt faste skogsteiger i setermarken.⁵⁵ En sak som gjaldt ulovlig hogst har dannet utgangspunkt for å tegne opp en grense mellom gårdene Holm og Sandnes,⁵⁶ men det er usikkert om denne gjaldt noe mer enn bare skogen. Strid om ulovlig hogst var vanlig på begynnelsen av 1700-tallet, som følge av det intensive skogbruket i det foregående århundret. Den første oppgangssagen i Holmsbygda sto oppført under Indre Slemmen i 1597, og i 1610 ble det også oppført en sag under Ytre Slemmen (Grüner 1972). Begge ble drevet av leilendinger (Solemdal 1999 I)

Herjeelva lengst vest i Holmsbygda har vært en av de viktigste sagbrukselvene i distriktet. I 1618 var det tre flomsager her, og ifølge skurdoppgavene var alle blant de ti største i Romsdal (Langnes 2003). De er også de eneste i undersøkelsesområdet som var oppført som flomsager i 1647, mens resten var lagt ned eller regnet som bekkesager. Med unntak av en gårdbruker som var deleier en kortere periode, var sagene på Herje eid av kondisjonerte. Lokale bønder arbeidet imidlertid som sagmestere (Grüner 1972, Langnes 2003). I løpet av 1650- og 1660-tallet begynte utmarken å bli avskoget, handelen ble strengere regulert, og mot slutten av 1600-tallet avtok eksporten. I løpet av det neste århundret sto det oppført én sag under ulike geistlige, militære og adelige eiere før den i 1753 ble solgt til brukeren på Indre Herje (Langnes 2003).

4.5 Holmemstranda

Dette området omfatter her gårdene Ytre Herje, Åfarnes, Stranden, Krokset, Ytre Sandnes, Indre Sandnes, Rydjord og Frøyset (gnr 158-165 i Rauma kommune). Av disse er Stranden utskilt i nyere tid (Solemdal 1999 II:5). Med unntak av Ytre Herje ligger alle gårdene langs Rødvenfjorden lengst vest i undersøkelsesområdet.

⁵³ Utskiftning 1936-38, s. 6.

⁵⁴ Utskiftning 1936-38, s. 27.

⁵⁵ *Utskiftning på Holm*, (gnr, 155 i Rauma kommune), 1939. Romsdal jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 21, s. 8.

⁵⁶ *Sak mellom Holm og Sandnes på tinget i Rødven* (gnr. 155 og 162 i Rauma kommune), 1707. Statsarkivet i Trondheim, tingbok nr. 5 (1706-11) for Romsdal sorenskriverembete, fol. 46b, 88b og 90.

Gårdene Ytre Herje, Åfarnes, Stranden og Krokset setret sammen på Myrset, som ligger på en liten sørvendt høyde oppe på myrene (fig. 4.8). Sammen med Sandnes-gårdene lengre sør hadde gårdene felles beite både i hjemmehavnen⁵⁷ og i setermarken. Det fantes imidlertid skogsteiger og inngjerdede slåtteteiger som var betegnet som særeie, og

Figur 4. 8 Seterbuer på Myrset. Mot NØ (Foto: Kristoffer Dahle 2005).

disse dannet hovedgrunnlaget for utskiftingene.⁵⁸ Stedsnavn som *Lialøa*, *Larssløttet*, *Løsletta* og *Stakkstøa* vitner også om utmarksslått. Både i *Liagarann* på Ytre Sandnes og rundt *Løhaugen* på Indre Sandnes finnes fremdeles rester etter høyløer og større slåttegjerder (fig. 4.9). Det skal også ha blitt funnet tømmer under nydyrking på Nysetra, som muligvis kan ha vært rester etter en løe.⁵⁹ Etter utskiftingene fikk hver gård utskilt egne havnestrekninger, mens setermarken ble delt mellom ulike seterlag.⁶⁰

Figur 4. 9 Slåttegjerde ved Løhaugen, Indre Sandnes. Mot N (Foto: Kristoffer Dahle 2005).

Sandnes-gårdene setret hver for seg. Frem til slutten av 1800-tallet setret Indre Sandnes på *Nysetra* like ovenfor gården. Tidligere hadde

brukerne hatt seter på *Gammelsetra*, men denne ble flyttet på grunn av ras.⁶¹ Det er imidlertid usikkert når dette skjedde. Ytre Sandnes har hatt seter på *Nessetra* ved Herjevatnet. Denne seteren har i alle fall vært i bruk siden begynnelsen av 1700-tallet, da den omtales i en sak om ulovlig hogst (se kap 4.4).⁶² Skogen på Sandnes var blitt helt uthogd etter rovdriften på 1600-tallet.⁶³ Vassrennene etter en sag ble funnet under gravearbeid på 1940-tallet (Grüner 1972).

⁵⁷ Indre Sandnes skiftet ut sin hjemmehavn tidligere enn de øvrige gårdene, jf. *Utskifting over Indre Sannes utmark* (gnr. 163 i Rauma kommune), 1859-1860. Utskiftningsprotokoll for Romsdal amt 1859-1872.

⁵⁸ *Utskifting på Krogset m.fl.* (gnr. 158-162 i Rauma kommune), 1915-23. Romsdal jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 12, s. 5.

⁵⁹ Muntlige opplysninger fra Osvald Rydjord (02.01.05)

⁶⁰ *Utskifting på Sandnes m. fl. utmark* (gnr. 158-163 i Rauma kommune), 1927. Romsdal jordskiftrett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 14.

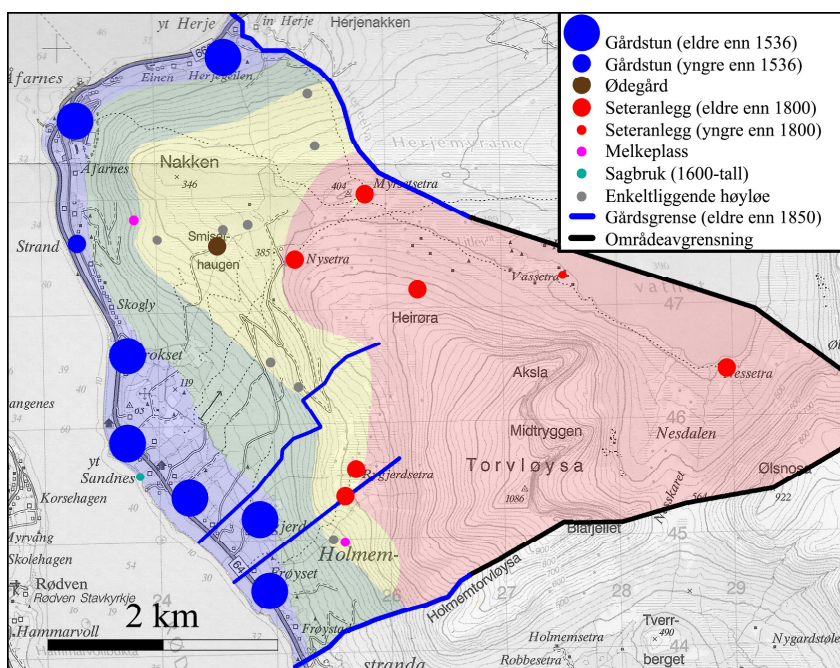
⁶¹ Muntlige opplysninger fra Kåre Sandnes (17.06.05).

⁶² Sak mellom Holm og Sandnes 1707.

⁶³ *Besiktigelse på Sandnes* (gnr. 162 i Rauma kommune), 1725. Statsarkivet i Trondheim, tingbok nr. 9, fol. 142b.

Et lite stykke nedenfor Nysetra ligger *Smisethaugen*. Her skal det ha ligget en gård hvor det etter tradisjonen ble drevet jernvinne (Grüner 1979). I en skatteliste fra 1630-tallet står det dessuten oppført en smed og husmann på Smiset (Solemdal 1999 II:67). Myrene rundt høydedraget kan gi støtte til denne tradisjonen. Under nydyrking på Nysetra var myrene så malmholdige at det skapte problemer for grøftingen. Det skal også ha blitt funnet kull og flere ”groper” som var blitt knyttet til blestring.⁶⁴ På 1990-tallet ble det gjort registreringer her, men det ble bare påvist en tjærehjell (Lie pers. med.). Denne ligger i dag i Ytre Sandnes sin utmark, men ”intet ... tjærebrenderi”⁶⁵ ble oppført under gården i 1725. Dette kan kanskje tyde på at den er eldre, og muligvis har sammenheng med aktivitetene på Smiset.⁶⁶

Sør for Sandnes-gårdene ligger Rydjord og Frøyset. Begge har en vertikal driftssoneprofil, men tunet på Rydjord ligger noe høyere i lendet. Gårdsnavn og plassering kan tyde på at Rydjord ble ryddet og utskilt fra Sandnes i middelalderen (Sandnes 1971:47). Det har gått en utmarksgrense mellom Frøyset og Rydjord i nyere tid, men denne gjaldt bare skog og slått.⁶⁷ Den krysset

Figur 4.10 Grenser og driftssoner på Holmemstranda.

Frøysetsetra, noe som tyder på et sent opphav og at man ikke tok hensyn til grensen ved etableringen av anlegget. Under utskiftingene ble det dessuten pekt på et ”Myhrhul, som benyttes av Frøyseths Opsiddere, skjøndt Samme nu egentlig ligger indenfor Rugjerd Grændser”⁶⁸. Torv kunne benyttes som brensel, men ble vanligvis brukt til å blande ut gjødselen.

⁶⁴ Muntlige opplysninger fra Nils Grytnes (17.06.05).

⁶⁵ Besiktigelse på Ytre Sandnes, 1725.

⁶⁶ Muntlige opplysninger fra Kåre (Ner-) Sandnes (30.07.04).

⁶⁷ *Utskiftning paa Rugjerd* (gnr. 164 i Rauma kommune), 1835. Statsarkivet i Trondheim, ekstraretsprotokoll nr. 4 (1832-1840) for Romsdal sorenskriverembete.

⁶⁸ Utskiftning 1835.

Både Frøyset og Rydjord har hatt inngjerdede setervoller i nyere tid, men slått ble også drevet utenfor setergjerdene.⁶⁹ Vanligvis ble høyet fraktet ned til gården,⁷⁰ men stedsnavn som *Løhaugen* og *Stakkstøa* vitner også om høylagring i utmark. Også på Holmemstranda er det stedsnavn som kan peke i retning av seterdrift. Både *Gammelseterdalen* på Åfarnes og *Gammelsetra* på Frøyset er tolket som sannsynlige melkeplasser, ettersom det ikke er påvist synlige strukturer på lokalitetene.

4.6 Holmemdalen

I Holmemdalen har Seljevold, Ytre Holmem, Øverbøen og Indre Holmem hatt sin utmark. Øverbøen er trolig utskilt etter reformasjonen (Solemdal 1999 II:325). Grensen mot Frøyset har gått langs *Oraelva*, og i 1595 ble det også gått opp en grense mellom Holmem og Lerheim i sør. Det ble da bestemt av *Viåneselva* skulle danne grenselinje, og at denne videre skulle gå til toppen av fjellet *Skarven*.⁷¹ I 1599 kom det et nytt hageskifte, og det ble nå satt ned merkesteiner og bestemt at det ikke skulle være setring med mer enn en manns buskap på hver side av grensen.⁷² Grensen mellom Indre Holmem og Seljevold på nordsiden av dalen og Ytre Holmem og Øverbøen fulgte elven, men bare frem til denne delte seg. Den videre grensen ble først trukket opp under utskiftningene (fig. 4.12).⁷³

Gårdene Indre Holmem og Øverbøen setret på *Nygaardstølen* og *Øverbøsetra* i Seterdalen. Setermarken grenser her mot den tidligere allmenningen i Skorgedalen/Ljøsådalen (fig. 4.11), og da grensene ble trukket under utskiftningene, kom det frem at Indre Holmem hadde drevet slått

Figur 4. 11 Setergjerde i Seterdalen med Selsetervatnet i bakgrunnen. Mot S (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

helt ned til *Selsetervatnet* og på tvers av denne grensen.⁷⁴ Seljevold og Ytre Holmem setret sammen på *Holmemsetra*, men brukerne på Seljevold flyttet sin seter etter utskiftningene.⁷⁵ I

⁶⁹ *Utskiftning på Frøyset* (gnr. 165 i Rauma kommune), 1906. Romsdal jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 10, s. 2.

⁷⁰ Muntlige opplysninger fra Kåre Sandnes (14.07.05).

⁷¹ *Delebrev mellom Lerheim og Holmem*, 1595. Riksarkivet i Oslo (oversatt av prof. Unger).

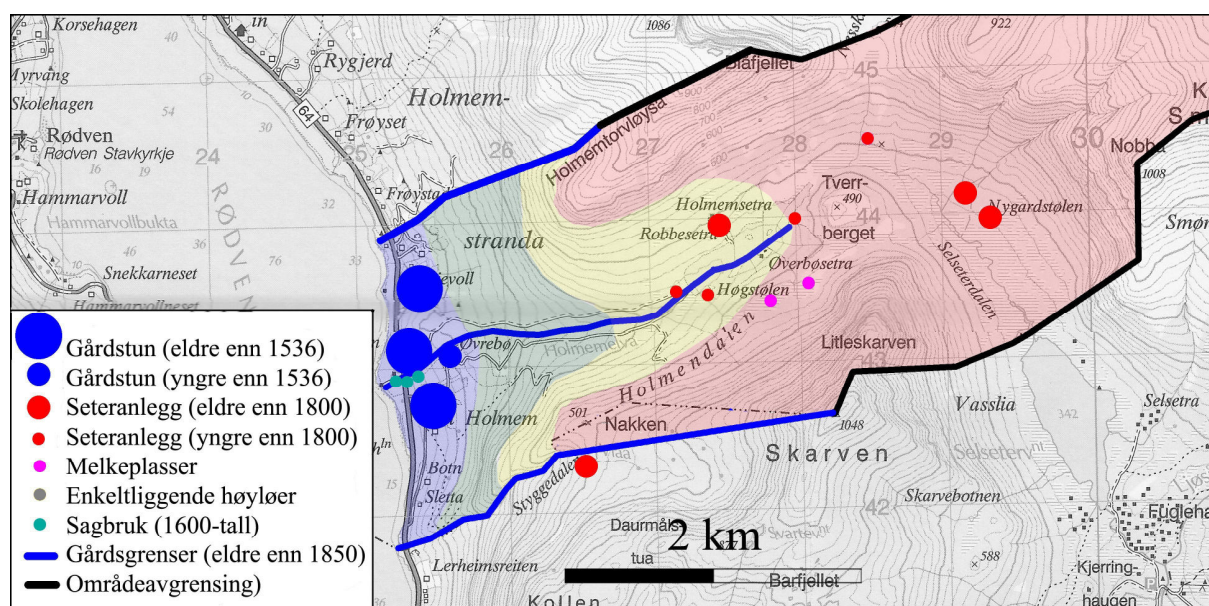
⁷² *Delebrev mellom Lerheim og Holmem*, 1599. Dokumentet er i privat eie.

⁷³ *Utskiftning over Seljevold og Holmem ytre utmark* (gnr. 166 og 167 i Rauma kommune), 1862-63. Romsdal jordskifterett, utskrift av forhandlingsprotokoll, s. 2.

⁷⁴ *Utskiftning på Indre Holmem utm.* (gnr. 168 og 169 i Rauma kommune), 1901-02. Romsdal jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 8, s. 3.

tillegg tyder stedsnavn som *Høgstølen* og *Øverbøsetra* på at man også har hatt melkeplasser i dette dalføret.⁷⁶

Under utskiftningene kom det frem at også gården Lerheim hadde bruksrettigheter i Holmemdalen. Brukerne hadde rett til seterved og beite to dager i uken i den øverste delen av dalsiden. Dette var begrenset til perioden da brukerne på Indre Holmem var på seteren.⁷⁷ Beiteretten strakk seg helt frem til Høgstølen. Det var imidlertid uklart hvor langt ned i dalføret disse rettighetene rakk, og enkelte brukere hevdet at det med hensyn til beitet var full gjensidighet på tvers av grensen.⁷⁸ Delingen fra 1599 som regulerte beitet i form antall dyr hadde med andre ord blitt erstattet av et tidsavgrenset beite, og ved utskiftningene ble dette endret på nytt ved at Lerheim fikk tildelt en del av Indre Holmems setermark (fig. 4.12).

Figur 4. 12 Grenser og driftssoner i Holmemdalen.

Også i Holmemdalen synes det å ha vært en rimelig klar inndeling mellom ulike driftssoner. På nordsiden av dalen strakk hjemmehavnen seg opp til *Høgste Gjerdet* og den bratte *Viabakken*. Like ovenfor lå *Holmemslettin*, *Seljevoldsletta* og gårdenes slåttemark. Det ble ikke påvist enkeltstående høyløer i Holmemdalen, men et utskiftningskart fra 1862 viser at det ble drevet slått helt frem til Holmemsetra. På sørsiden av dalen skal det ha gått et risgjerde mellom hjemmehavn og slåttemark, og tidligere skal det også ha gått et risgjerde lengre

⁷⁵ Utskiftning 1862-63, s.13.

⁷⁶ Øverbøsetra er både navn på en seter og en melkeplass.

⁷⁷ Utskiftning 1901-1902, s. 5.

⁷⁸ *Utskiftning på Indre Holmem* (gnr. 168 og 169 i Rauma kommune) 1907. Romsdal jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 15, s. 2-3.

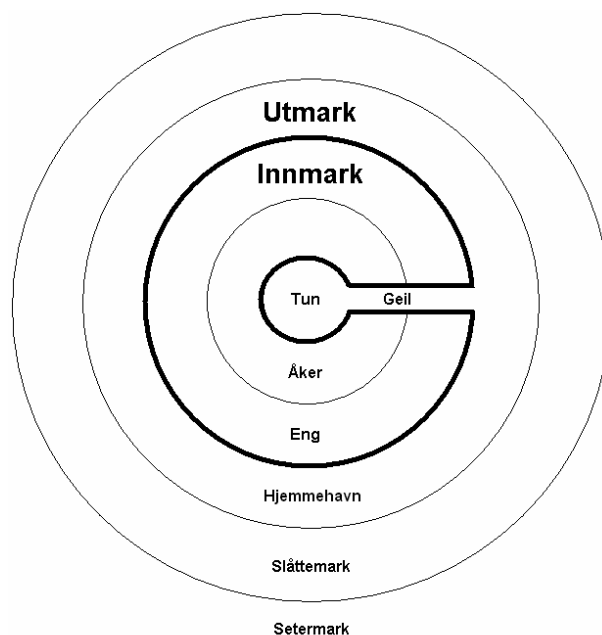
fremme i dalen som skulle verne slåttemarken mot dyr fra *Gammelsetra* på Lerheim.⁷⁹ Etter at bøndene sluttet å slå ble denne inndelingen svekket, og ettersom mange la om til melkeseterbruk ble det anlagt flere setre nærmere gården.

Det har også blitt drevet skogbruk i Holmemdalen. *Holmemelva* har et bra fall og en sag ble oppført allerede i 1603. Denne ble drevet frem til slutten av 1620-tallet, men i løpet av denne perioden kom det også inn sageiere fra nabogårdene Ora og Sandnes. I 1626 var det registrert tre sager i elven, men etter dette gikk det raskt nedover for sagdriften og den siste sagen ble lagt ned i 1635 (Grüner 1972).

4.7 Samlet vurdering

Muntlige og skriftlige kilder gir et rimelig godt utgangspunkt til å studere organiseringen av landskapet i tiden forut for utskiftningene. Disse vitner om at utmarken ikke var noe ensartet landskap, men besto av flere driftssoner som både ble *brukt og forvaltet* på ulike måter.

Utmarksområdene synes å ha hatt en konsentrisk struktur, organisert etter avstanden fra tunet (fig. 4.13). De ulike driftssonene kunne reguleres og forvaltes på ulike måter. I hjemmehavnen var beitet felles for brukerne, men ble blant annet regulert ved å bare tillate et visst antall dyr. Enkelte matrikkelgårder hadde felles hjemmehavn, men det kunne også være klare grenser mellom gårdene. Slåttemarken var som regel teigdelt mellom brukerne, men ikke nødvendigvis mellom matrikkelgårdene. Særlig i de mest perifere delene synes brukere fra ulike gårder å ha hatt teiger side om side.

Figur 4. 13 Prinsippkisse av gårdslandskapet forut for utskiftningene.

Også på inngjerdede seteranlegg kunne slåtten være teigdelt, mens den som regel lå i sameie på setre uten slike inngjerdinger. Også her kunne brukerne komme fra ulike matrikkelgårder. Seterhavnen synes bare i en viss grad å ha vært regulert i form av grenser. Enkelte steder har det vært trukket ideelle grenser helt til fjells, men det synes likevel som om brukerne har opprettholdt beiterettigheter på tvers av disse. Til tross for en relativt markant topografi synes

⁷⁹ Utskiftning 1907, s. 5.

heller ikke vannskillet å ha representert noen tydelig grense, og beitet kunne gå på tvers av grender og historisk kjente sameier. Elver har utgjort naturlige grenser, men det er usikkert hvorvidt disse var normative for bruken i setermarken. Seterhavnen var heller regulert i form av tidsbegrensninger, og det viktigste synes å ha vært at buskapsen holdt seg unna slåttemarken.

Dette viser at normene for utmarkforvaltningen har vært relativ til praksis og til de ulike driftssonene i landskapet, og at romlige grenser bare har vært en av flere måter å regulere bruken på. Grensene bør derfor ikke bare sees som en *forutsetning for bruk*, men også som strategier og som *resultat av bruk*.

Gård	M.o.h.	Eldste kjente seter	M.o.h.	Avstand	Kvotient	Driftsoneprofil
Hanset	30	Hansetsetra	340	4200	0,07	Horisontal
Hjellen	90	Hansetsetra	340	3800	0,07	Horisontal
Helle	90	Hellesetra	550	1900	0,24	Normal
Lange	40	Langesetra	440	3800	0,11	Horisontal
Øren	30	Liasetra	470	2900	0,15	Normal
Lien	40	Liasetra	470	3400	0,13	Horisontal
Sandnes	20	Sandnessetra	530	1600	0,32	Vertikal
Elgenes	40	Gammelsetra	400	1000	0,36	Vertikal
Indre Skorgen	30	Skorgesetra	310	1700	0,16	Normal
Ytre Skorgen	40	Ytre Skorgen seter	310	1700	0,16	Normal
Skorgedal	310	Fremre Dalen*	610	2500	0,12	Horisontal
Slettfjerdings	20	Seila	460	1200	0,37	Vertikal
Indre Mittet	25	Halvorstølen	240	4700	0,05	Horisontal
Staurset	120	Skrukken/Odden	430	5800	0,05	Horisontal
Dale	150	Skrukken/Odden/Haugen	430	4700	0,06	Horisontal
Ytre Mittet	30	Yttermittetsetra	360	3400	0,10	Horisontal
Mork	90	Morka-/Innerslemmsetra	450	2700	0,13	Horisontal
Indre Slemmen	30	Morka-/Innerslemmsetra	450	2500	0,17	Normal
Ytre Slemmen	30	Ytterslemmsetra	380	1900	0,18	Normal
Holm	30	Holmseterhaugen	470	2200	0,20	Normal
Indre Herje	30	Holmseterhaugen	470	3000	0,15	Horisontal
Ytre Herje	20	Myrset	390	1800	0,21	Normal
Åfarnes	30	Myrset	390	2500	0,14	Horisontal
Krogset	40	Myrset	390	2400	0,15	Horisontal
Ytre Sandnes	40	Nessetra	410	5000	0,07	Horisontal
Indre Sandnes	40	Gammelsetra	440	3400	0,12	Horisontal
Rydjord	60	Rydjordsetra	410	1100	0,32	Vertikal
Frøyset	40	Frøysetsetra	390	1100	0,32	Vertikal
Seljevold	30	Holmemsetra	400	2100	0,18	Normal
Ytre Holmem	20	Holmemsetra	400	2400	0,16	Normal
Indre Holmem	30	Nygårdsetra/Øverbøsetra	370	4000	0,09	Horisontal

Tabell 4. 1 Gårdenes driftsoneprofil (Gårder som er utskilt i nyere tid er ikke tatt med)

*Regnet ut i fra den påviste gjeterbuen i Fremre Dalen

Det fantes imidlertid en del variasjon mellom ulike gårder og grender. Dette skyldes særlig ulike topografiske forutsetninger, og kan studeres i forhold til gårdenes driftsoneprofil (tab. 4.1). For eksempel er det nesten utelukkende på gårder med horisontal driftsoneprofil at det

er påvist melkeplasser, noe som virker rimelig ettersom avstanden mellom gård og seter var mye større. Større områder ble også benyttet til utmarksslått på disse gårdene, og det ble påvist flere høyløer og slåttehytter her. Antallet løer skyldes nok ikke bare avstanden og størrelsen på utmarksområdene, men også ulike vilkår for transport. På gårder med bratt lende ville det gjerne være enklere å frakte høyet ned på sommerstid enn å hente det på slede om vinteren. Disse forskjellene kan ha gitt grunnlag for en større husdyrbestand på gårder med horisontal profil, men enkelte gårder har likevel kompensert ved å benytte større deler av innmarken til slått.

Kulturtopografiske forhold kan også ha hatt konsekvenser for forvaltningen i nyere tid. På gårder med vertikal driftssoneprofil har hele ressursområdet som regel vært i individuell eie, mens større områder har ligget i sameie på de øvrige gårdene. Som regel har gårder med horisontal driftssoneprofil også hatt klarere skiller mellom hjemmehavn og slåttemark, enten i form av gjerder eller naturlige stengsler. Det er imidlertid viktig å påpeke at dette bare er generelle tendenser, og at det finnes avvik.

Et område som skiller seg ut når det gjelder utmarksforvaltningen er Helledalen, som er det eneste området hvor det er kjent at man leide seter og slåttemark i nyere tid. Dette kan ikke forklares ut i fra ulike topografiske forhold. Ifølge et handlingsteoretisk perspektiv kan forvaltningen av utmarkslandskapet også sees som resultat av eldre praksis. Dette gir grunnlag for komparative analyser mellom ulike gårder og grender, hvor forskjeller ved forvaltningen sees i forhold til forskjellig bruk. Dette tas opp igjen til diskusjon i kapittel 7, men først vil jeg presentere resultatene av de arkeologiske undersøkelsene.

5. SPOR ETTER UTMARKSBRUK I ELDRE TID

Formålet med de arkeologiske undersøkelsene er å påvise og datere tidlige former for utmarksbruk. Det ble innledningsvis foretatt en generell overflateregistrering for å påvise synlige kulturminner.¹ Dette dannet grunnlag for å anlegge sjakter og prøvestikk, og for å ta ut prøver for datering og pollenanalyse. Som følge av størrelsen på undersøkelsesområdet er seteranleggene viet størst oppmerksomhet, og det er også et mål å kaste lys over organiseringen av disse på mikronivå. Det ble imidlertid anlagt sjakter og prøvestikk også på ødegårder, melkeplasser og en del andre lokaliteter.

Rammene for oppgaven gjør at presentasjonen av de arkeologiske undersøkelsene må være noe kortfattet. Under registreringene ble det tatt ut 60 kullprøver fra 27 ulike lokaliteter, men bare 33 av disse ble innvilget. I det følgende vil det derfor legges vekt på disse lokalitetene for å kunne se ulike typer utmarksbruk i et tidsperspektiv.²

5.1 Seteranlegg

Gjennomgangen av kildene fra nyere tid har som vist gitt grunnlag for å velge ut enkelte seteranlegg med større potensial for å gi tidlige dateringer. I tillegg til vurderinger under selve registreringene, lå dette til grunn for hvilke anlegg som ble undersøkt arkeologisk.

Langesetra, Langedalen

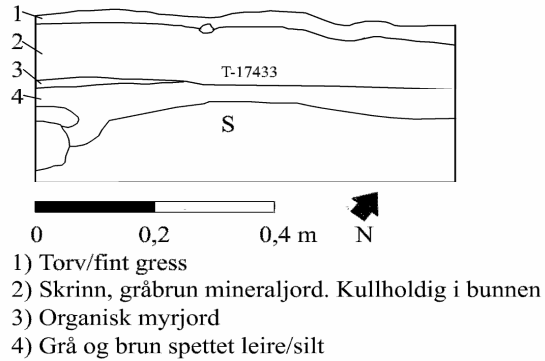
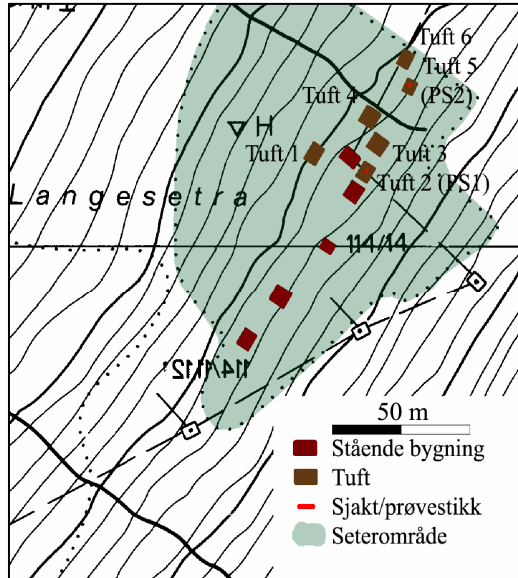
Langesetra er et av få anlegg hvor det ikke ble påvist gjerder. Anlegget er delt inn i to avgrensede områder, og begge ble overflateregistrert og undersøkt med sonderingsbor. På Heimre Stølen viste sonderingboret tynne kulturlag og det ble det ikke påvist andre tufter enn de som allerede var registrert i SEFRAK. Undersøkelsene ble derfor konsentrert rundt den fremste delen av seteranlegget.

På Fremre Stølen ble det påvist fire tidligere uregistrerte tufter, hvorav to (tuft 1 og 2) var nesten utslettet (fig. 5.2). I tuft 1 ble det påvist svært lite kull, noe som kan skyldes at bygningen har vært et fjøs. I midten av tuft 2 som lå sentralt på anlegget, ble det påvist mer kull (PS 1). Ettersom stikk utenfor tuften ikke ga samme resultat, ble bunnen av lag 2 tolket som gulvnivå (fig. 5.1). Dette ble datert til å være yngre enn AD 1680 (T-17433). Det ble også tatt ut kullprøve fra et prøvestikk (PS 2) i tuft 5 i utkanten av anlegget. Denne var svært

¹ Dette resulterte også i et rikt materiale fra nyere tid, som ble presentert i form av kart i forrige kapittel.

² Undersøkelser fra øvrige lokaliteter vil presenteres i en egen rapport til Møre og Romsdal fylkeskommune, men se også appendiks IV for en liste over samtlige vitenskaplige prøver.

nedgrodd, men likevel mer synlig enn tuft 1 og 2. Prøven ble tatt i fra et tettpakket og avgrenset kullag som lå sentralt i tuften, tolket som spor etter et ildsted. Dette ble datert til AD 1515-1665 (T-17434). Ildstedet kan i teorien ha vært eldre enn tuften, men viser likevel at det har vært aktiviteter i området fra overgangen mellom senmiddelalder og nyere tid.

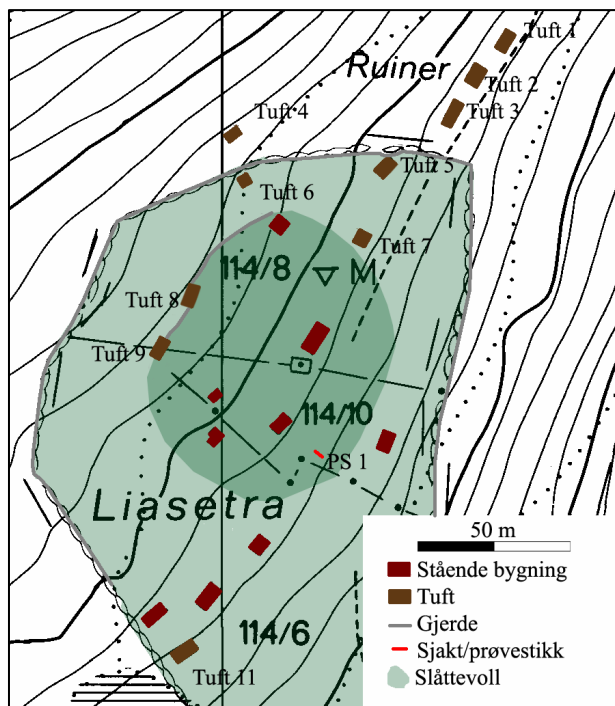

Figur 5.1 (over) PS 1, Langesetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

Figur 5.2 (t.v.) Fremre Stølen, Langesetra (skisse).

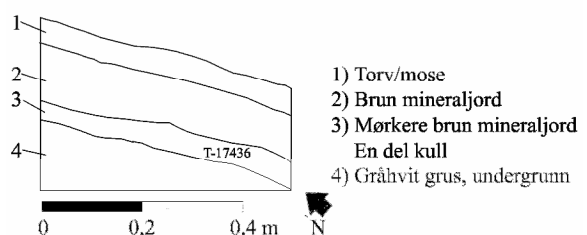
Liasetra, Langedalen

Liasetra har som de fleste setrene i distriktet vært avgrenset av et stein- og torvgjerde (fig. 4.1). Dette har i nyere tid tilhørt to av brukene på Lange, mens brukerne på Lien og Øren hadde sine seterbygninger noe lengre mot nordøst (tuft 1-3). De eldste tuftene syntes

Figur 5.3 Liasetra (skisse).

imidlertid å ligge i tilknytning til et eldre gjerde inne på slåttevollen (tuft 8-9). Disse var nesten helt utvisket på overflaten, og ingen av tuftene var registrert i SEFRAK. På grunn av mye stein var det vanskelig å foreta prøvestikk, men det syntes heller ikke å være spor etter kull i tuftene. Mangelen på ildsted kan muligvis antyde at bygningene har vært fjøs.

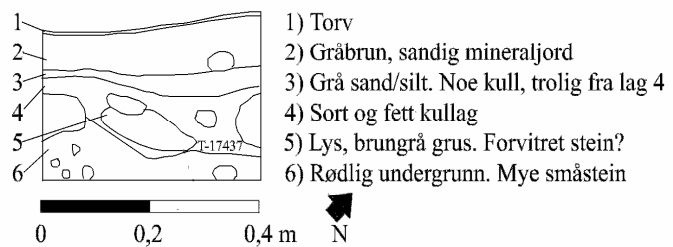
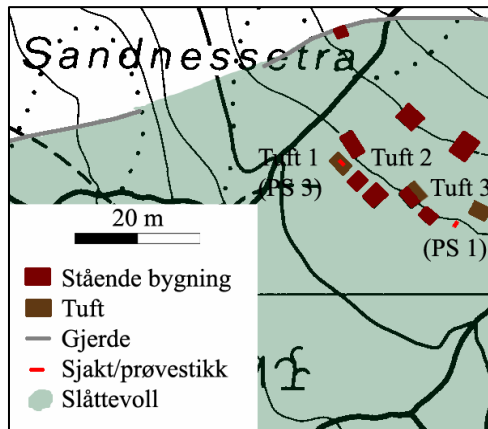

Figur 5.4 PS 1, Liasetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

Etter å ha gått over hele anlegget med sonderingsbor, ble det tatt ut dateringer fra et prøvestikk nedenfor disse tuftene (fig. 5.3). Dette viste et kullholdig lag (lag 3), og ettersom dette var det dypeste kulturlaget er det rimelig å se det i sammenheng med ryddingen av den eldste slåttevollen (fig. 5.4). Prøven ga datering til AD 1670-1945 (T-17436).

Sandnessetra, Sørstranda

Sandnessetra har på samme måte som Liasetra hatt en inngjerdet slåttevoll. Setrene er samlet på en brink ovenfor et våtere myrområde. På seteren ble det bare påvist én tidligere uregistrert tuft (tuft 1), lokalisert nordvest for de stående buene lengst nede på anlegget (fig. 5.6).

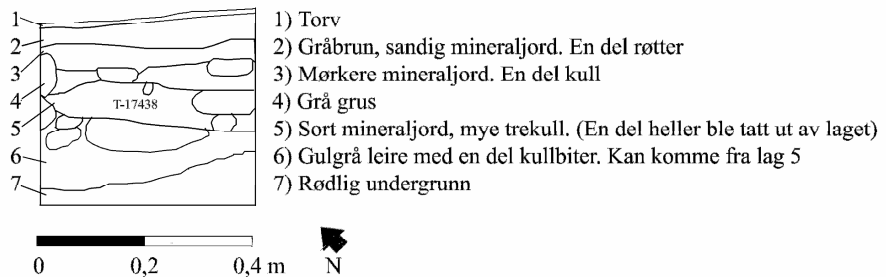
Figur 5. 5 (over) PS 1, Sandnessetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

Figur 5. 6 (t.v.) Sandnessetra (skisse).

Det ble tatt et prøvestikk (PS 3) sentralt i denne tuften for å påvise og datere ildsted eller gulvnivå. I lag 5 ble det påvist store mengder kull, og det ble også gravd ut flere heller i tilknytning til laget, hvorav en ble stående igjen i profilveggen (fig. 5.7). Dette kan ha vært rester av et hellegulv. Store kullmengder kan muligvis tyde på at tuften har brent ned, men sannsynligvis ble prøvestikket tatt i tilknytning til et ildsted sentralt i tuften. Laget ble datert til AD 1010-1170 (T-17438).

Gjennom en systematisk gjennomgang av hele anlegget med sonderingsbor, ble det påvist mye kull på den sørligste og fremste delen av seteren. Prøvestikket (PS 1) viste et tykt kullag (lag 5) med en god del skjørbrent stein (fig. 5.5).

Strukturen ble tolket som en mulig kokegrop, men ettersom den ikke var synlig på overflaten var det vanskelig å få

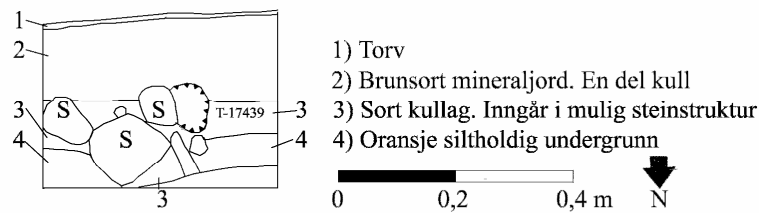
Figur 5. 7 PS 3, Sandnessetra, tuft 1, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

et tydelig profilsnitt. Det ble tatt ut en kullprøve fra bunnen av laget, og denne ble datert til AD 420-545 (T-17437).

Gammelsetra, Sørstranda

På Gammelsetra finnes det ingen synlige strukturer på overflaten, men ifølge muntlig tradisjon skal det stått bygninger her i eldre tider (Stranden 1950:16). Området var også svært frodig. Ved bruk av sonderingsbor ble det påvist kull flere steder. Det første prøvesticket (PS 1) viste en normal horisontal stratigrafi, men i prøvestikk 2 ble det også påvist en vertikal steinstruktur som delvis stakk ned i undergrunnen (fig. 5.8). I tilknytning til strukturen ble det påvist et tykt kullag (lag 3), datert til AD 1025-1190 (T-17439). Det ble påvist noe skjørbrent stein, men strukturen lignet ingen kokegrop. Den synes å ha vært del av en veggvoll, og kullaget kan muligvis ha representert et innvendig ildsted. Dessverre var det ikke anledning til å foreta større undersøkelser.

Figur 5. 8 PS 2, Gammelsetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

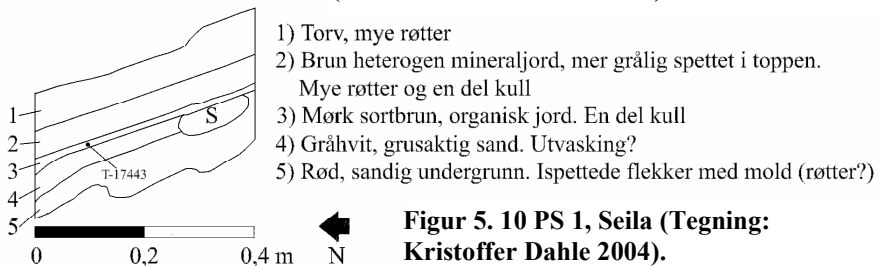
Seila, Mittetdalen

På Seila ble det påvist to tørrmurte tufter, men ingen gjerdestrukturer (fig. 5.9). Stedsnavnet antyder at tuftene representerte to sel, men store mengder stein gjorde det vanskelig å foreta prøvestikk.

Figur 5. 9 Oversikt over tuftene på Seila. Mot N (Foto: Kristoffer Dahle 2003).

Et prøvestikk (PS 1) på vollen like ved tuftene viste et kullholdig lag som trolig representerer ryddingen av tufteområdet (fig. 5.10). Jordsmonnet skilte seg imidlertid ut ved å være mer organisk enn ved de øvrige anleggene. Landskapet syntes

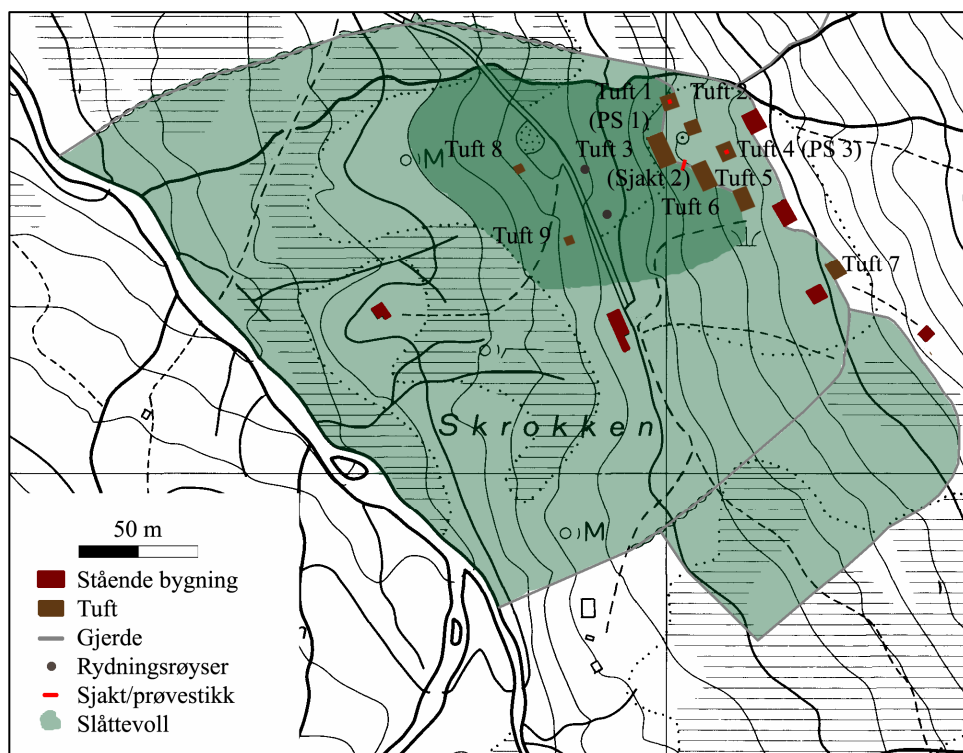

Figur 5. 10 PS 1, Seila (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

heller ikke å antyde at det har vært drevet intensiv slått. Bunnlaget ble datert til AD 1455-1650 (T-17443) og seteren ble som nevnt i kapittel 4.3 lagt øde før 1723.

Skrukken, Mittetdalen

Skrukken har vært et inngjerdet seteranlegg, og inne på slåttevollen fra 1800-tallet finnes det rester av et eldre setergjerde med flere tufter (fig. 5.11). Her ble det dessuten påvist tre rydningsrøyser som kan tyde på dyrking.

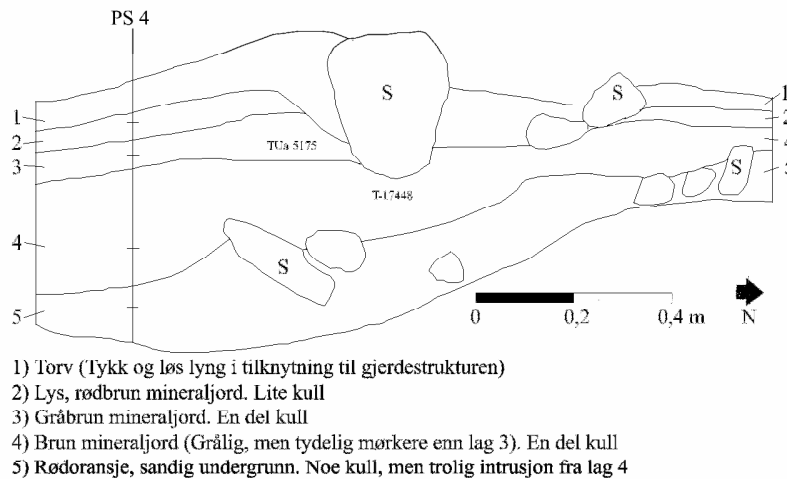

Figur 5. 11
Skrukken (skisse).

På begynnelsen av 1900-tallet hadde man seterbuer med fjøs i underetasjen, men tidligere ser det ut som om det har vært separate bygninger for bu og fjøs. Fjøsene lå i tilknytning til setergjerdet (tuft 3, 5 og 6), mens buene lå ovenfor (tuft 1, 2 og 4). Denne tolkningen støttes av størrelsen på bygningene og at det ble påvist mer kull i butuftene. En organisering med fjøs i tilknytning til gjerdet har også vært vanlig i senere tid. Dette skyldtes at man ville samle gjødselen og få den ut på slåttevollene, og fjøs og setergjerde kan til dels sees som et samlet kompleks. Det ble tatt et prøvestikk sentralt i tuft 1. Her ble det påvist et lite avgrenset kullag (lag 5b), tolket som et sannsynlig ildsted. Laget ble datert til AD 1405-1440 (TUa-5070).

Det ble også gravd en sjakt gjennom selve setergjerdet mellom tuft 3 og 5 (sjakt 2). Målet var å kunne datere gjerdestrukturen gjennom en kombinasjon av en *terminus post quem*- og en *terminus ante quem*-datering. Laget like under gjerdestrukturen (lag 4) ble datert til AD 1405-1445 (T-17448). Lag 3 er det eneste laget som bare ble påvist på innsiden av

gjerdet, og dette støttet også delvis inn mot gjerdestrukturen. Dette ble datert til AD 1675-1945 (TUa-5175), og indikerer at gjerdet sannsynligvis ble bygd i tidlig nytid. I profiltegningen (fig. 5.12) kan det se ut som om gjerdestrukturen ligger i en nedgraving, noe som imidlertid er lite sannsynlig. "Nedgravingen" skyldes trolig at den største steinen er rokket ved i senere tid.

Figur 5.12 Sjakt 2, Skrukken, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

Fra denne sjakten (sjakt 2) ble det også tatt ut en pollenserie for å kunne si noe om når slåttevollen ble ryddet og om det har blitt dyrket på anlegget (PS 4). Den eldste fasen (lag 5) viste høye verdier for hassel (*Alnus*) og lave verdier for gress (*Poaceae*), og det ble ikke påvist noen klare kulturindikatorer. Laget fra senmiddelalderen (lag 4) viste en kraftig økning i gresspollen og kullstøv. Det tyder på at området har blitt ryddet for skog i denne perioden. Det finnes også flere andre kulturindikatorer, som smalkjempe (*Plantago Lanceolata*), engsyre (*Rumex acetosa*), soleie (*Ranunculus acris* type) og kurvblomster (*Asteraceae sect. Cichorium* og *Solidago* type). I nyere tid (lag 3) øker andelen slåtteindikatorer, som engsyre og skjermplanter (*Apiaceae*), mens planter som i større grad indikerer beite, som brennesle (*Urtica*) og tepperot (*Potentilla*) viser en tilsvarende nedgang. Dette kan trolig sees sammen med oppføringen av gjerdet, men materialet er for spedt til å gi noen konklusjon. Det er vanskelig å skille mellom beite og slått i pollenmaterialet, og prøvene ble dessuten tatt i et grenseområde. I lag 2 ble det påvist bygg (*Hordeum*), og sammen med rydningsrøysene kan dette tyde på dyrking. Lagene var imidlertid tynne og ettersom det verken finnes åkergress eller tradisjoner knyttet til dyrking, er det mest sannsynlig at jorden bare ble dyrket opp som ledd i anleggelsen av slåttevoller (Appendiks II).

Halvorstølen, Mittetdalen

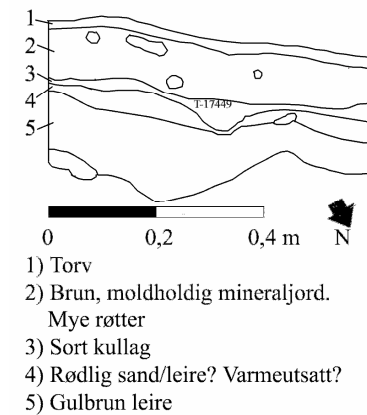
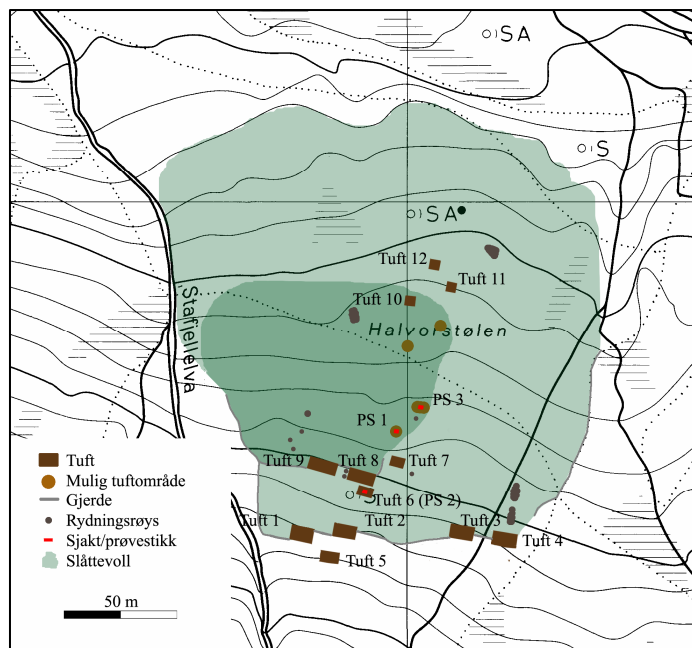
Halvorstølen ble nedlagt og flyttet som følge av utskiftninger på 1880-tallet, og de øverste tuftene (tuft 1-5) og høyløene (tuft 10-12) hører til dette komplekset. Disse seterbygningene

var bygd i to etasjer med fjøs i underetasjen. Lengre nede på slåttevollen ble det imidlertid påvist et eldre setergjerde med fire tufter (tuft 6-9). Organiseringen av det eldste anlegget tyder på at det har vært separate bygninger for bu og fjøs. Mens de to største bygningene (tuft 8 og 9) lå i tilknytning til selve gjerdet, lå det to mindre bygninger (tuft 6 og 7) utenfor. Inne på slåttevollen ble det også påvist flere rydningsrøys (fig. 5.15).

Figur 5.13 Tuft 6, Halvorstølen. Mot V (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

utenfor. Inne på slåttevollen ble det også påvist flere rydningsrøys (fig. 5.15).

Figur 5.14 (over). PS 2, Halvorstølen, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

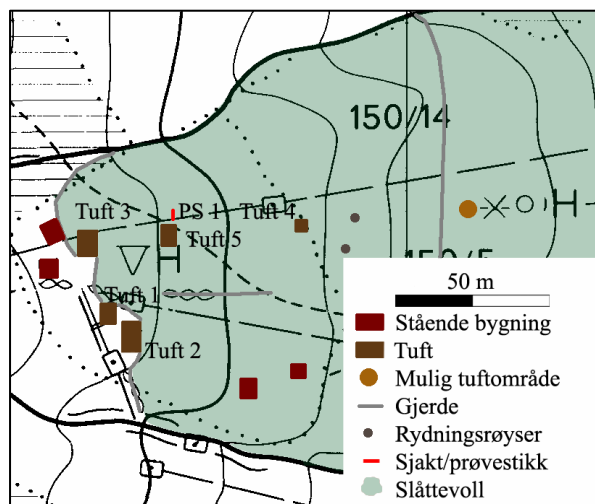
Figur 5.15 (t.v.). Halvorstølen (skisse).

Det ble tatt et prøvestikk sentralt i tuft 6 (fig 5.14). Her ble det påvist et kullag, datert til AD 1670-1945 (T-17449). Laget er tolket som et ildsted, men det skal ikke utelukkes at bygningen kan ha brent ned. Lengre nede på anlegget ble det også påvist en del andre strukturer i form av groper og voller. Flere av disse kan ha vært tufter, uten å ha klar tilknytning til setergjerdet. Det ble tatt ut et par kullprøver fra disse strukturene, men de ble ikke innvilget.

Yttermittetsetra, Mittetdalen

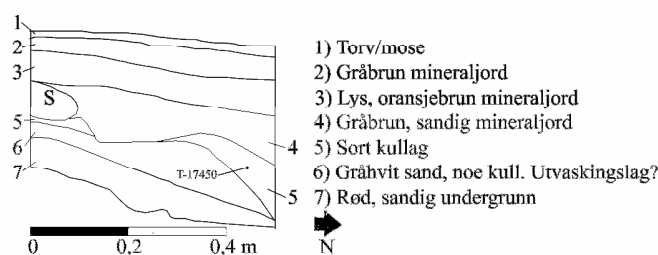
På Ytre Mittet har alle brukerne hatt seter i samme område, men med hele tre separate setergjerder som igjen har vært delt inn i teiger. På enkelte av anleggene har man hatt seterbuer med fjøs i kjelleren, mens det på andre har vært separate bygninger. Under registreringene ble det lagt mest vekt på det anlegget som lå nærmest gården (fig. 5.16), og som hadde separate bygninger for bu, fjøs og høyløe (tuft 1-4).

I tillegg til disse tuftene ble det også påvist en tuft inne på slåttevollen som ikke var registrert i SEFRAK (tuft 5). På grunn av mye stein, lyktes det ikke å ta ut kullprøve fra selve tuften. Det ble derfor tatt et prøvestikk like utenfor (PS 1, fig. 5.17), hvor det i bunnen ble det påvist et relativt tykt kullag (lag 5), datert til AD 245-380 (T-17450). Dateringen er noe problematisk ettersom prøvematerialet var av furu. På grunn av høy egenalder, kan

Figur 5.16 Yttermittetsetra (skisse).

dateringer av denne trearten gi for tidlige dateringer. Feilmarginen er likevel sjelden større enn 150 år (Gulliksen pers. med.). Det er imidlertid usikkert om kullaget kan knyttes til bygningen. Profilen

Figur 5.17 PS 1, Yttermittetsetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

også på en yngre datering. Det ble dessuten gjort løsfunn av rødgoods i sticket, trolig fra nyere tid. Det ble ikke påvist skjørbrent stein eller andre strukturer i tilknytning til kullaget. Laget kunne minne om en avsviing, men det ble bare påvist i et avgrenset område og kan også ha representert et ildsted.

Holmseterhaugen, Holmsbygda

Holmsetra ligger på en høyde i myrlandskapet med god oversikt over tilhørende beitestrekninger (fig. 5.18). I motsetning til de andre setrene i Holmsbygda har ikke anlegget vært inngjerdet, og seteren var sameid. De fleste av tuftene på anlegget er registrert i SEFRAK, men på den nedre delen av anlegget fantes en uregistrert tuft. Det ble tatt et

prøvestikk ved den ene langveggen i tuften, og her ble det påvist et ildsted som ble datert til å være yngre enn AD 1670 (T-17451). Det ble også funnet rustne jerngjenstander.

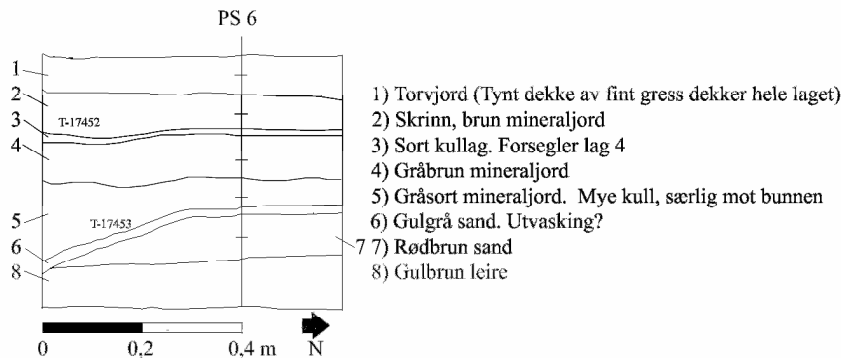
Figur 5. 18 Holmseterhaugen. Mot Ø
(Foto: Kristoffer Dahle 2004).

Figur 5. 19 PS 2, Holmseterhaugen. Mot NV
(Foto: Kristoffer Dahle 2004).

Det ble også anlagt et prøvestikk (PS2) lengre oppe på haugen. Her ble det påvist tykkere kulturlag, og det underste (lag 5) inneholdt mye jordblandet kull (fig. 5.19). Dette laget ble datert til AD 965-1020

(T-17453). Det høye kullinnholdet kan skyldes en omroting av eldre avsviingslag, men det kan også skyldes gjødsling med kull (Diinhoff 1999:18). I begge tilfeller

Figur 5. 20 PS 2, Holmseterhaugen, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

kan dette indikere dyrking. Lengre oppe i profilen ble det imidlertid påvist en ny kullinse (lag 3), datert til å være yngre enn AD 1665 (T-17452). Dette kan kanskje tyde på at anlegget har grodd igjen, og senere blitt svidd av og ryddet på nytt.

Pollenserien (PS 6, fig. 5.20) gir indikasjoner på vegetasjonsutviklingen i området. I hele sekvensen har det vært lite trevegetasjon, og jevnt høye verdier for gress. Den eldste prøven (lag 7) viste et høyt innhold av bregnesporer, men ingen spor etter menneskelig påvirkning. I lag 5, datert til sen vikingtid, er det påvist diverse kultur- og beiteindikatorer, som bygg (*Hordeum*), soleier (*Ranunculus acris* type), engsyre (*Rumex acetosa*) og kurvblomster (*Asteraceae sect. Cichorium* og *Solidago* type). De øvrige lagene viser bare mindre forskjeller, og det er påvist bygg i samtlige prøver (med unntak av lag 7). Dyrking er ikke kjent fra nyere tid og det er heller ikke påvist åkergress, men som nevnt kan kull og jordmorfolgi i lag 4 og 5 indikere dyrking (Appendiks II).

Myrset, Holmemstranda

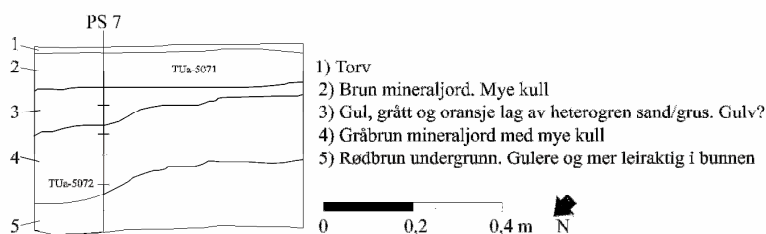
Myrset ligger på sørvendt høyde oppe på myrene (fig. 4.9). Det ble påvist en rekke tufter, men ingen som ikke var tidligere registrert. Anlegget har hatt separate bygninger for bu og fjøs, og slåttevollene var innhegnet. Høyet ble lagret i fjøset om vinteren og ikke i egne løer.³

Det foretatt et prøvestikk (PS 1) i en tuft nedenfor de stående bygningene. Dette viste at gulvnivået lå mellom lag 2 og lag 3 (fig. 5.21 og 5.22). Lag 3 var et heterogent grus-, sand- og leirelag som trolig kan ha vært påført for å jevne ut gulvnivået i bygningen. Dette ble ikke påvist utenfor tuften. Bunnen av lag 2 ble datert til å være yngre enn AD 1645 (TUa-5071). Under gulvfillingen ble det imidlertid påvist et eldre kulturlag (lag 4). Bunnen av dette laget ble datert til BC 400-370 (TUa-5072).

Det ble også tatt ut en pollenserie fra dette prøvestikket (PS 7). Lokaliteten har hatt et åpent terreng, og verdiene for gress (*Poaceae*) og halvgress (*Cyperaceae*) er høye og stabile gjennom hele perioden. Beiteindikatorer som smalkjempe (*Plantago lanceolata*), kurvblomster (*Asteraceae sect. Cichorium* og *Solidago* type), soleier (*Ranunculus acris* type) og engsyre (*Rumex acetosa*) ble påvist i bunnen av lag 4. Dette tyder på beiting helt siden førromersk jernalder. I toppen av lag 4 ble det også påvist byggpollen (*Hordeum*). Tykkelsen og karakteren på dette laget kan også indikere dyrking. Pollenanalysen viste også en forekomst av grønnalgen *Botryococcus braunii* i lag 4 og i fyllaget over. Algen indikerer ferskvannspåvirkning i form av sump, dam eller innsjø. Dette kan også forklare stedsnavnet og hvorfor man synes å ha påført masse inne i tuften. Lag 2 fra nyere tid viser om lag de samme beiteindikatorene som tidligere, men uten spor etter dyrking. Til tross for at skogen skal ha vært uthogd på 1600-tallet, synes pollenanalysen snarere å vise en stigning av furu i nyere tid.

Figur 5.21 PS 1, Myrset. Mot SØ
(Foto: Kristoffer Dahle 2004).

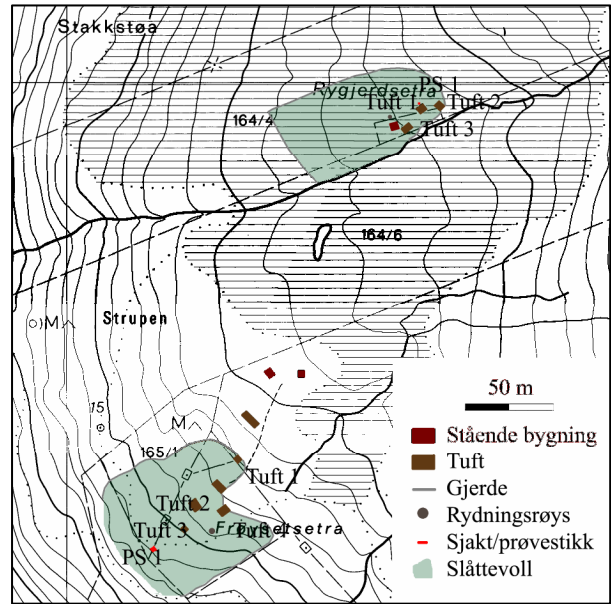
Figur 5.22 PS 1, Myrset, profil
(Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

³ Muntlige opplysninger fra Knut Herje (15.07.05)

Rydjordsetra, Holmemstranda

Rydjordsetra har vært inngjerdet i nyere tid. Fjøsene har ligget i tilknytning til setergjerdet, mens buene lå innenfor. Samtlige tufter synes å være fra nyere tid (fig. 5.23).

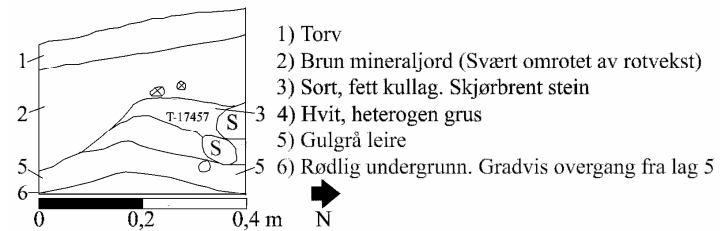
Hele det sentrale tufteområdet ble undersøkt med sonderingsbor. Mest kull ble påvist nær den øverste tuften (tuft 1), som lå på en liten høyde. Her ble det tatt et prøvestikk (PS 1) som viste et dypere kulturlag (lag 4), datert til BC 400-375 (TUa-5173). Laget var forseglet av et organisk myrlag (lag 3), som kan tyde på at lokaliteten har ligget øde etter dette. Dette virker også rimelig ettersom Rydjord trolig ble utskilt i middelalderen.

Figur 5. 23 Rydjordsetra og Frøysetsetra (skisse).

Frøysetsetra, Holmemstranda

Frøysetsetra ligger like nedenfor Rydjordsetra og har også hatt en lignende organisering. Samtlige tufter var registrert i SEFRAK (fig.

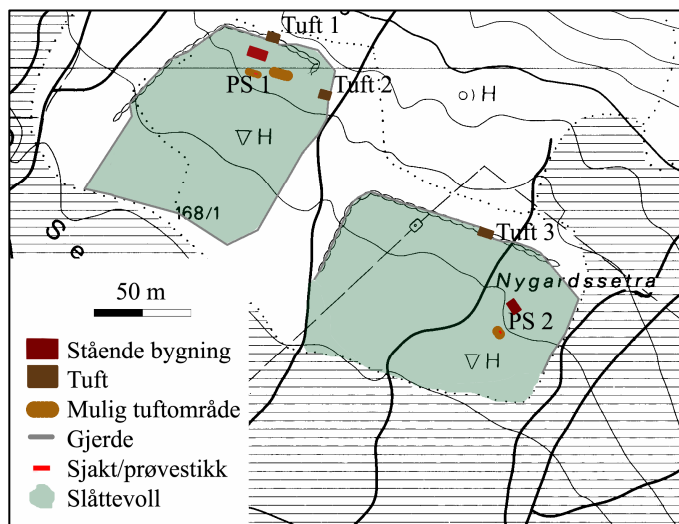
Figur 5. 24 PS1, Frøyset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2005).

5.23), og synes å være fra nyere tid. Kulturlagene rundt bygningene var også tynne, og det ble påvist lite kull. På en brink lengre nede på slåttevollen ble det imidlertid påvist tykkere kullag som inneholdt mye skjørbrønt stein (PS 1). Dette ble datert til BC 405-375 (T-17452). Strukturen ble tolket som en mulig kokegrop, men på grunn av sterk rotvekst var det ikke mulig å utvide prøvesticket, og tolkningen er derfor usikker (fig. 5.24). Det er også usikkert om det har vært kontinuitet i bruken av anlegget, og prøvesticket ble dessuten tatt et lite stykke unna selve seterbygningene.

Øverbøsetra, Holmemdalen

I Holmemdalen ble undersøkelsene først og fremst konsentrert rundt de to anleggene lengst inne i Seterdalen (fig. 5.25). I nyere tid har disse setrene hatt inngjerdede slåttevoller med bygninger (tuft 1, 2 og 3) i tilknytning til gjerdet.

På Øverbøsetra lengst nord ble det påvist en mulig rektangulær tuft like nedenfor tuftene fra 1800-tallet (fig. 5.26). Til tross for flere prøvestikk ble det ikke påvist kull. Det kan ha vært et fjøs, men tolkningen er usikker. Det ble også gjort systematiske prøvestikk i det nærliggende området for å påvise eventuelle andre strukturer. Mest kull ble påvist i en liten forsenkning noe lengre vest. Dette kan også ha vært en tuft, men det ble ikke påvist noe sikkert gulvnivå. Det eldste kulturlaget ble datert til AD 440-595 (TUa-5074). Dette vitner om at området ble tatt i bruk tidlig, men det er usikkert om man har hatt noen form for bebyggelse

Figur 5.25 Seteranleggene i Seterdalen (skisse).

Figur 5.26 Mulig tuft, Seterdalen. Mot NV (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

Lab. ref	Lokalitet	Kontekst	Lag	Struktur	14C-alder	Kalibrert alder	Treart
T-17457	Frøysetsetra	PS 1	3	Kokegrop?	2300 ± 45	BC 405-375	Furu
TUa-5073	Rydjordsetra	PS 1	4	Kulturlag	2310 ± 45	BC 400-375	Bjørk
TUa-5072	Myrset	PS 1	4	Kulturlag	2310 ± 45	BC 400-370	Bjørk
T-17450	Yttermittetsetra	PS 1	5	Avsviing/ildsted?	1745 ± 45	AD 245-380	Furu
T-17437	Sandnessetra	PS 1	4	Kokegrop?	1590 ± 50	AD 420-545	Bjørk, furu
TUa-5074	Øverbøsetra	PS 1	3	Kulturlag	1550 ± 45	AD 440-595	Bjørk
T-17453	Holmseterhaugen	PS 2	5	Kulturlag	1060 ± 50	AD 965-1020	Bjørk, furu
T-17438	Sandnessetra	PS 3	5	Tuft/ildsted	960 ± 75	AD 1010-1170	Bjørk
T-17439	Gammelsetra	PS 2	3	Tuft/ildsted	925 ± 55	AD 1025-1190	Bjørk, furu*
TUa-5070	Skrukken	PS 1	5b	Tuft/ildsted	510 ± 45	AD 1405-1440	Furu
T-17448	Skrukken	Sjakt 2	4	Kulturlag	500 ± 60	AD 1405-1445	Bjørk, furu
T-17443	Seila	PS 1	3	Avsviing	360 ± 60	AD 1455-1640	Bjørk, furu
T-17434	Langesetra	PS 2	3	Tuft/ildsted	290 ± 60	AD 1515-1665	Bjørk
TUa-5071	Myrset	PS 1	2	Tuft/gulv	240 ± 40	Y. enn AD 1645	Bjørk
T-17452	Holmseterhaugen	PS 2	3	Avsviing	180 ± 45	Y. enn 1665	Bjørk
T-17436	Liasetra	PS 1	3	Avsviing	160 ± 45	AD 1670-1945	Bjørk
T-17449	Halvorstølen	PS 2	3	Tuft/ildsted	155 ± 45	AD 1670-1945	Bjørk, furu*
T-17451	Holmseterhaugen	PS 1	3	Tuft/ildsted	150 ± 55	Y. enn AD 1670	Bjørk, furu
TUa-5175	Skrukken	Sjakt 2	3	Kulturlag	150 ± 35	AD 1675-1945	Bjørk, furu*
T-17433	Langesetra	PS 1	2	Tuft/gulv	85 ± 80	Y. enn AD 1680	Bjørk

Tabell 5. 1 Dateringer fra seterlegg, arrangert etter kalibrert alder

*Dateringene er bare tatt av bjørk

på dette tidspunkt. Det er dessuten tvilsomt at det har vært kontinuitet i bruken av anlegget. Kulturlagene er tynne, og seteren har tilhørt gårder og bruk som ble utskilt i nyere tid (Solemdal 1999II).

Kort sammenfatning

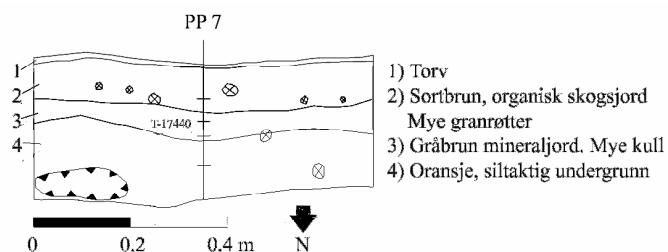
Som vi ser av tabell 5.1 strekker dateringene fra historiske seteranlegg seg tilbake til førromersk jernalder, men det er ikke før ved overgangen til tidlig middelalder vi får mer sikre spor etter bygninger. Utviklingen av seterbruket vil bli nærmere diskutert i kapittel 6.1.

5.2 Ødegårder

Det ble videre gjort undersøkelser av tre ødegårdslokalteter. Sannsynligvis ble samtlige av disse nedlagt rundt 1700. To av dem, Smiset og Skorgedal, er kjent fra skriftlige kilder, mens Hjellset bare er kjent gjennom lokal tradisjon. Formålet med undersøkelsene her har vært å kaste lys over alder og næringsgrunnlag på eldre marginalbosetninger, samt å få et komparativt materiale til setrene.

Hjellset, Sørstranda

Etter tradisjonen skal det ha vært en gårdsbosetning i Hjellsetlia i det området som senere har vært hjemmehavnen til Elgenes. Her ble det gjort systematiske registreringer for å prøve å finne åkerreiner eller rydningsrøyser som kunne vitne om en slik bosetning. Ingen slike spor ble påvist, men gjennom prøvestikking lyktes det imidlertid å påvise et kulturlag (lag 3).

Figur 5. 27 PS 1, Hjellset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

Dette inneholdt mye kull (fig. 5.27) og ble datert til AD 1440-1650 (T-17440). Laget representerer den eldste menneskelige avsetningen her, men kulturlaget var tynt og det er usikkert om sjakten ble anlagt i sentrale deler av det eventuelle bosetningsområdet. Det ble tatt ut en pollenserie som kunne ha gitt mer informasjon om bruken, men prøvene ble ikke analysert. Tradisjonen kan dermed verken bekreftes eller avkreftes.

Skorgedalen, Sørstranda

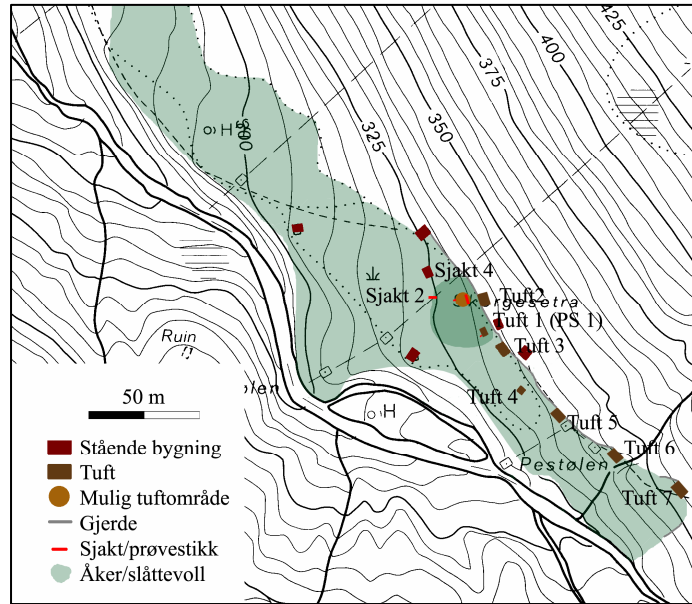
I Skorgedalen ble det gravd flere sjakter og prøvestikk på Skorgesetra som skulle ha hatt fast bosetning frem til ca. 1700. Et vevlodd og en krittpipe var tidligere funnet under nydyrking på

den nordvestlige delen av seteranlegget (fig. 5.28). På den fremste og sørligste delen var det imidlertid ingen spor etter grøfting og nydyrking. Her lå også de eldste kjente setertuftene (tuft 1 og 2), og det ble påvist flere åkerreiner i området.

Det første stikket (PS 1) ble gravd like nedenfor den eldste kjente setertuften (tuft 1), som skal ha blitt tatt ned i mellomkrigstiden.⁴ Her ble det gjort en rekke funn, men de fleste synes å være fra nyere tid. Det ble tatt

ut tre kullprøver, men bare bunndateringen (lag 9) ble innvilget. Dette laget ble datert til AD 1440-1480 (TUa-5067). I tilknytning til lag 5 i stikket ble det påvist en mulig steinstruktur, og i laget under ble det funnet et lite keramikkskår, muligvis av typen Weserkeramikk (Knagenhjelm pers. med.). Denne typen ble produsert i Tyskland i perioden 1575-1630,⁵ og kan således være en indirekte indikasjon på handel i denne perioden.

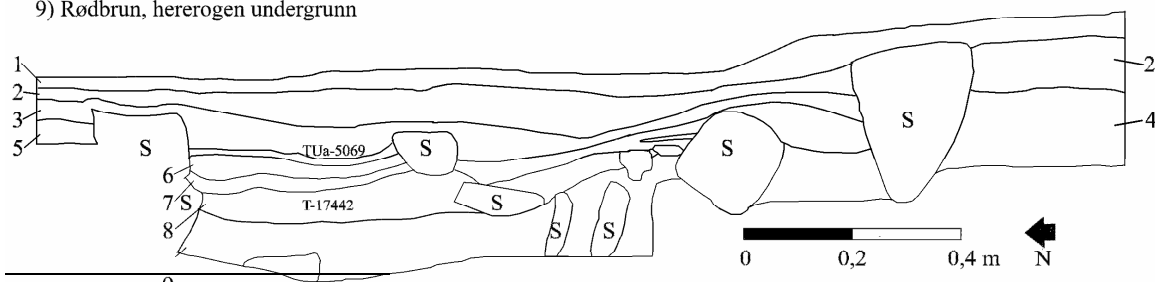
I sjakt 4 lengre nord ble det også gjort en del funn. I lag 3 ble det funnet mye spiker og glass fra nyere tid, men også en del flint. Laget ble datert til å være yngre enn 1695 (TUa-5069). Noe av flinten var brent og var trolig benyttet til ildslagning. I dette laget ble det også funnet et bryne av typen sunnmørsøks. Disse har imidlertid en vid dateringsramme, og typen er vanlig å finne på flere av gårdene i området. Det varierte funnmaterialet kunne indikere

Figur 5.28 Skorgesetra, Skorgedalen (skisse).

- 1) Torv
- 2) Lys brun og skrinn mineraljord
- 3) Mørkere brun mineraljord. Mer kull
- 4) Brun mineraljord. Lite kull
- 5) Sort kullag
- 6) Rød, brent (?) sand
- 7) Sort kullag. Går sammen med lag 5 i deler av sjakten
- 8) Mørk brun mineraljord med mye kull
- 9) Rødbrun, hererogen undergrunn

Figur 5. 29 Sjakt 4, Skorgesetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle/Dag Erik Olsen 2004).

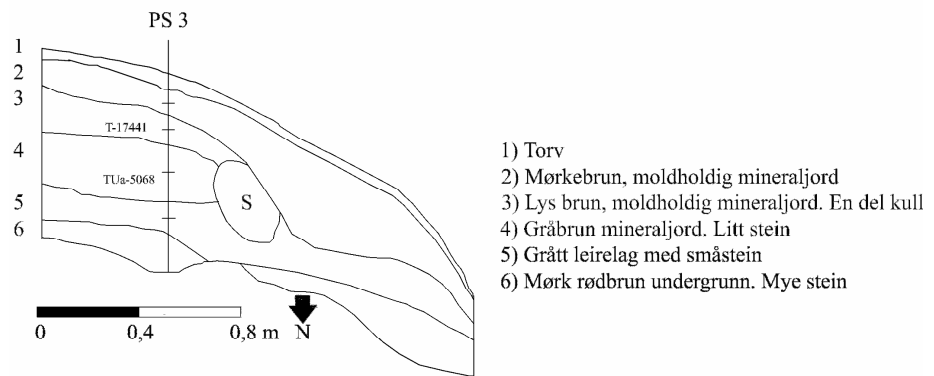
⁴ Muntlige opplysninger fra Henry og Kjellaug Hestad (05.07.04).

⁵ http://www.lcm.rug.nl/lcm/teksten/teksten_uk/weser_uk.htm

omroting, men stratigrafien synes imidlertid å være klar (fig. 5.29).

Under dette laget ble det imidlertid påvist en tydelig struktur i form av store steiner og avgrensede kullag. I lag 8, som ble datert til AD 1325-1440 (T-17442), ble det også funnet beinfragment (ubest.). Trolig er det veggene i en nedsunken hustuft som er påvist og som avgrenser de klare kullagene i profilen (fig. 5.29). Tolkningen kan også støttes av det varierte funnmaterialet.

Det ble påvist flere åkerreiner på anlegget, og det ble derfor gravd en sjakt (sjakt 2) i en rein like nedenfor bosetningssporene og tatt ut prøver for datering og pollenanalyse (fig. 5.30). Slike ”tunåkre” representerer som regel den eldste stabile bruken av en gård. Det eldste kulturlaget (lag 4) i reinen ble datert til AD 780-890 (TUa-5068). Før dette hadde omgivelsene vært åpne og fuktige, og pollenanalysen viser generelt lite trepollen gjennom

Figur 5.30 Sjakt 2, Skorgesetra, profil åkerrein (Tegning: Dag Erik Olsen/Tarjei Slemmen 2004).

hele sekvensen. I vikingtid kom det imidlertid en kraftig vekst i gresspollen (*Poaceae*) og kulturindikatorer som soleie (*Ranunculus acris*), engsyre (*Rumex acetosa*) og kurvblomster (*Asteraceae sect. Cichorium* og *Solidago* type). Det ble ikke påvist bygg (*Hordeum*) i den første fasen, men linbendel (*Spergula arvensis*) som er et åkerugress og en enda sikrere indikasjon på dyrking. Åkerreinen vitner i seg selv på en tidlig og intensiv bruk, og antyder at bosetningen kan gå tilbake til vikingtid. I lag 3 som ble datert til AD 1015-1225 (T-17441), kom det inn andre kulturindikatorer som høymol (*Rumex longifolius*) og brennesle (*Urtica*), og i lag 2 ble det også påvist bygg (*Hordeum*).

Smiset, Holmemstranda

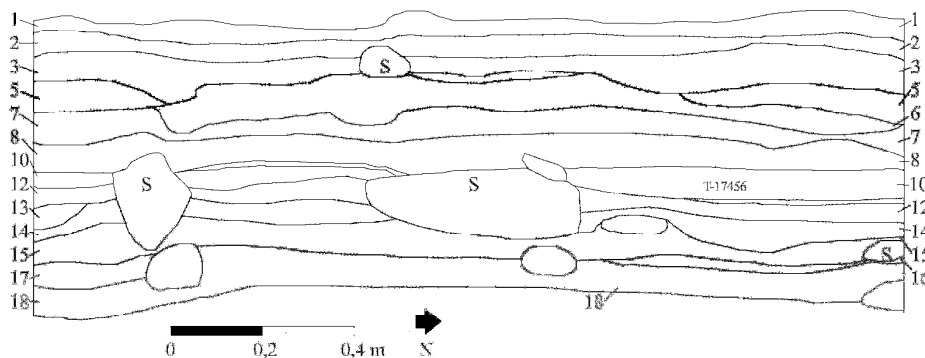
Området rundt Smisethaugen ble undersøkt ved hjelp av metalldetektor før det ble tatt prøvestikk. På en tørr flate like ovenfor haugen ble det påvist et mulig ljåblad like under torven (PS 1), og det ble tidlig påvist klare kullag. Det ble ikke tatt ut prøver til datering fra dette stikket, men det ble anlagt en lengre sjakt like ved (sjakt 4). Stratigrafien tyder på at ljåbladet kan knyttes til lag 3 i denne.

Den utgravde sjakten var nesten 1 meter dyp og viste hele 18 klare lag (fig. 5.32 og 5.33). Sjakten ble gravd stratigrafisk og i tillegg til materiale fra nyere tid ble det påvist både slagge og flint. Slagge ble påvist i lag 3, 10 og 12, men i moderate mengder. Størst mengder (ca. 1 kg) ble funnet i lag 10, og toppen av dette laget ble datert til AD 990-1160 (T-17456). I lag 10-12 ble det også påvist en mulig steinstruktur (fig. 5.31).

Til tross for dateringen til tidlig middelalder kunne slagget fra lag 10 minne om slagge fra eldre jernalder. Klumpene var rustbrune og manglet en tydelig rennestruktur. To slaggeklumper ble sendt inn til kjemisk og metallurgisk analyse. Særlig en av prøvene viste å ha en stor andel ureduisert jern, og kjemiske analyser viste at klumpene hadde et høyere fayalittinnhold enn det som er vanlig i slagge. Sammensetningen kunne minne om malm, og bare formen synes å være endret (Appendiks III). Slaggeklumpene i lag 3 var mye mindre. Det ble ikke innvilget flere kullprøver, men det ble funnet en kobberknapp i lag 6 som trolig er fra tidlig nytid. Dette tyder på at slagget i lag 3 har en relativ ung datering.

Figur 5.31 Steinstruktur i tilknytning til lag 10-12. Mot V (Foto: Dag Erik Olsen 2004). **Figur 5.32 Stratigrafien i den nordlige del av sjakt 4. Mot V (Foto: Dag Erik Olsen 2004).**

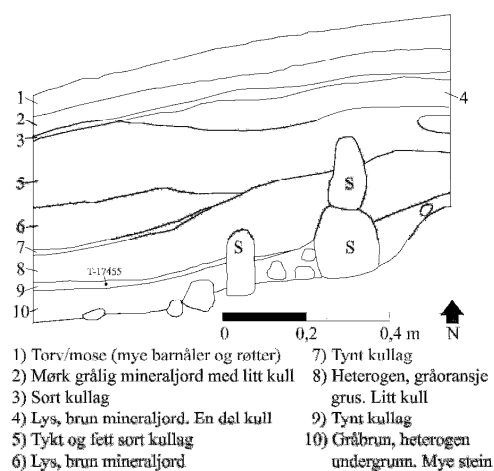
1) Torv	10) Mørk, gråbrun mineraljord med mye kull og slagge
2) Sortbrun mineraljord. En del kull i bunnen	11) Burgunderbrun, organisk jordlinse
3) Brun mineraljord. En del kull.	12) Lysere, gråbrun mineraljord. En del kull
4) Sort kullag	13) Sort kullag
5) Gulbrun mineraljord (i begge deler av sjakten)	14) Grå sand. Utvaskingslag?
6) Oransjebrunt, spettet lag. En del kull	15) Oransje sand
7) Sort kullag	16) Sort kullag
8) Lys brun mineraljord. En del kull	17) Grå sand
9) Burgunderbrun organisk jord	18) Rødlig undergrunn

Figur 5.33 Sjakt 4, Smiset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle/Dag Erik Olsen 2004).

Det ble gjort forsøk på å påvise groper i området, men det ble ikke påvist annet enn spredte kullag. Det ble heller ikke påvist strukturer eller kulturlag som kunne bekrefte en fast bosetning. Begge deler kan imidlertid ha blitt ødelagt av nydyrking på 1970-tallet. Om lag 200 meter sørvest for Smisethaugen ligger en tjærehjell (fig 5.34), og som følge av at denne ifølge tradisjonen var blitt knyttet til blestring, ble den regnet til samme kompleks. Her ble det åpnet en sjakt (sjakt 3), og påvist fire kullag og store furufliser som støttet tolkningen av strukturen (fig. 5.35). Lag 5 var det tykkeste kullaget, men bare det eldste (lag 9) ble datert og dette viste AD 1045-1245 (T-17455). Som nevnt kan det knytte seg problemer til dateringer av furu, men en slik feilmargin utgjør vanligvis bare rundt 100-150 år (Gulliksen pers. med.). Dateringen gjør det derfor rimelig å se strukturen i forhold til øvrige aktiviteter på Smiset.

Figur 5.34 Tjærehjell, Smiset. Mot V.
(Foto: Kristoffer Dahle 2004).

Figur 5.35 Profil, sjakt 3, Smiset.
(Tegning: Kristoffer Dahle 2004).

Kort sammenfatning

Undersøkelsene viser at vikingtiden kan ha vært en ekspansiv fase i området, men avsetningene på de ulike lokalitetene viste stor variasjon. I Skorgedalen ble det påvist tykke åkerreiner, mens kulturlagene på Hjellset var langt tynnere. På Smiset kan undersøkelsene støtte tradisjonen om jernproduksjon, og trolig kan også tjærehjellen knyttes til bosetningen.

Lab.ref.	Lokalitet	Kontekst	Lag	Struktur	14C-alder	Kalibrert alder	Treart
TUa-5068	Indre Skorgen seter	Sjakt 2	4	Åkerrein	1205 ± 40	AD 780-890	Bjørk
T-17456	Smiset	Sjakt 4	10	Jernvinneanlegg	995 ± 80	AD 990-1160	Bjørk, furu m.fl.
T-17441	Indre Skorgen seter	Sjakt 2	3	Åkerrein	925 ± 95	AD 1015-1225	Bjørk, furu
T-17455	Smiset	Sjakt 3	9	Tjærehjell	880 ± 65	AD 1045-1245	Furu
T-17442	Indre Skorgen seter	Sjakt 4	8	Tuft/ildsted	530 ± 75	AD 1325-1440	Bjørk, furu*
TUa-5067	Indre Skorgen seter	PS 1	9	Kulturlag	439 ± 40	AD 1440-1480	Bjørk
T-17440	Hjellset	PS 1	3	Kulturlag	370 ± 90	AD 1440-1650	Bjørk, furu
TUa-5069	Indre Skorgen seter	Sjakt 4	3	Kulturlag	85 ± 40	Y. enn 1695	Bjørk

Tabell 5.2 Dateringer av ødegårdslokaliteter i undersøkelsesområdet.

* Dateringene er bare tatt av bjørk.

5.3 Fangstanlegg

Gravfjellet, Mittetdalen

På grensen mellom Mittetdalen og Skorgedalen/Ljøsådalen ligger det eneste fangstanlegget som er registrert i form av en enkeltstående dyregrav. Ifølge dagens grenser ligger anlegget like utenfor undersøkelsesområdet, men avstand og lokal tradisjon gjør det likevel rimelig å knytte bruken til gårder langs Langfjorden. Graven er murt og anlagt på en gresskledd fjellhulle, omgitt av ufremkommelig steinur (fig. 5.36). Anlegget er av de vestligste som er registrert av denne typen i forhold til kysten (Mølmen 1987:32). Ifølge muntlig tradisjon skal det også ha vært ytterligere 2-3 dyregraver i området, men disse ble ikke påvist.

Figur 5. 36 Gresskledd fjellhulle, Gravfjellet. Mot SØ. (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

Figur 5.37 Reinsdyrgrav, Gravfjellet. Mot NØ (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

Graven målte 1,80x0,90 m i plan, og faller til en viss grad innenfor normen for slike anlegg (ca. 2x0,8 m), men den skilte seg ut ved å være noe grunn. Tradisjonelt har man satt 2 meter som et kriterium for sikker fangst (Mølmen 1987:5, Strand 2004:17), mens denne bare målte 1,40 m på det dypeste. I tillegg synes en stor bergblokk å ha hindret en i å komme like dypt i hele flaten (fig. 5.37). Det var heller ingen tegn på at graven tidligere hadde vært oppbygd, noe som kan reise spørsmål ved om anlegget i det hele tatt har vært i bruk.

På grunn av mangel på organisk materiale var det ikke mulig å tidfeste graven, men ettersom det ikke lengre finnes reinsdyrtrekk i området har den blitt ansett for å være svært gammel (Mølmen 1987). Dette vil jeg komme nærmere inn på i neste kapittel.

5.4 Øvrige lokaliteter

Det ble også gjort inngrep utenfor historisk kjente gårder og setre, og på lokaliteter valgt ut på grunnlag av stedsnavn og topografi. Målet har vært å datere andre lokaliteter knyttet til melking og slått, og eventuelt å påvise ukjente former for bruk.

Sunnmørstølen, Langedalen

Sunnmørstølen er en melkeplass som lå like ved seterveien i Langedalen. Området ble også benyttet til slått og i området fantes det to høyløer, hvorav den ene fremdeles sto. Det ble tatt et prøvestikk like ved den sammenraste høyløen (PS 1). Her ble det påvist et tykt kullag, tolket som rester etter et ildsted. Dateringen viste at dette var yngre enn AD 1670 (T-17435). Det er stor sannsynlighet for at ildstedet var knyttet til høyløene og slått, men det fantes også dypere kulturlag i prøvestikket.

Gammelseterhaugen, Mittetdalen

På Gammelseterhaugen i Dales hjemmehavn ble det ikke påvist tufter, men gjennom en systematisk prøvestikking av området ble det påvist et tynt kulturlag (lag 3) som ble datert til AD 1450-1630 (T-17445). Det ble også påvist små mengder kull i laget under, men dette syntes å være intrusjon fra lag 3. Det er ikke kjent at det skal ha vært drevet slått eller andre former for utmarksbruk i dette området, og som en følge av stedsnavnet er det rimelig å se kulturlaget som følge av intensiv beiting og bruken av lokaliteten som melkeplass.

Nyseterlia, Mittetdalen

Nysetra ligger lengre fremme i Mittetdalen, hvor det ble drevet slått på 1700- og 1800-tallet. Navnet antyder i seg selv at bruken av området som melkeplass er yngre enn forrige lokalitet. Her finnes rester etter flere høyløer og slåttehytter, men en av tuftene hadde en uklar funksjon. Den hadde samme størrelse som en høyløe, men med en finere oppmurt tørrmur. Det ble foretatt et prøvestikk sentralt i tuften, hvor det ble påvist et avgrenset kullag, tolket som et ildsted. Dette ble datert til å være yngre enn AD 1675 (T-17446), men det er usikkert om tuften kan knyttes til melking eller slått. Sett i forhold til resten av undersøkelsesområdet synes det siste å være mest sannsynlig.

Nakken, Holmemstranda

På Nakken ble det gravd en sjakt på en liten høyde som var omgitt av store myrområder. Det fantes ingen tradisjoner knyttet til dette høyledraget, og prøvestikkingen var utelukkende basert på lokalisering i terrenget. I sjakten ble det påvist et tydelig kullag med et underliggende utvaskingslag. Kullaget ble datert til BC 1405-1135 (T-17454). Det kan ikke utelukkes at laget skyldes skogbrann, men slike lar seg sjelden påvise. Laget er derfor tolket som mulig spor etter en eldre og mer ekstensiv jordbruksform. Mulige spor etter såkalt busktrede er også påvist ved tidligere utmarksundersøkelser på Hanset (Dahle 2005).

Kort sammenfatning

Undersøkelsene på Nakken har vist at bruken av fjellområdene muligvis går helt tilbake til eldre bronsealder. De andre lokalitetene ga imidlertid sene dateringer. Både på Sunnmørstølen og på Nysetra er det usikkert om ildstedene har sammenheng med melking eller slått, men det siste synes å være mest sannsynlig. På Gammelseterhaugen er konteksten noe sikrere, ettersom området egner seg lite til slått og dessuten ligger utenfor historiske slåtteområder.

Lab.ref.	Lokalitet	Kontekst	Lag	Struktur	14C-alder	Kalibrert alder	Treart
T-17454	Nakken	Sjakt 1	4	Avsviing	3045 ± 85	BC 1405-1135	Bjørk, furu
T-17445	Gammelseterhaugen	PS 1	2	Kulturlag	380 ± 40	AD 1450-1630	Bjørk, furu
T-17435	Sunnmørstølen	PS 1	2	Ildsted	150 ± 55	Y. enn AD 1670	Bjørk
T-17446	Nysetra	PS 1	3	Ildsted/tuft	135 ± 55	Y. enn AD 1675	Bjørk, furu

Tabell 5. 3 Dateringer av melkeplasser og øvrige lokaliteter i undersøkelsesområdet.

5.5 Samlet vurdering

Overflateregistreringen av de ulike seteranleggene viste stor variasjon i romlig organisering. Flere anlegg ble undersøkt, men de som er presentert her i form av skisser gir i stor grad et representativt utvalg. De fleste hadde inngjerdede slåttevoller, og på enkelte setre ble det også påvist rydningsrøyser som viser at de har vært oppdyrket. Flere steder ser det ut til at slåttevollene var blitt utvidet over tid, ettersom det ble påvist eldre gjerdestrukturer innenfor de historiske slåttegjerdene (Liasetra, Skrukken, Halvorstølen). Bygningene har som regel ligget i tilknytning til disse gjerdene, og fjøsene utgjorde oppsamlingsplasser for gjødsel. Det var imidlertid ikke alle anleggene som har hatt slike gjerdene (Holmsetra, Langesetra).

Punktundersøkelsene viser at seterbruket har langt eldre røtter i området enn tidligere antatt. De eldste dateringene fra historiske seterkontekster går helt tilbake til førromersk jernalder, men det er usikkert om bruken av anleggene i jernalder og middelalder var av samme karakter som i nyere tid. Dette tas opp i neste kapittel, hvor resultatene fra undersøkelsene vil bli sett i lys av ulike teorier om seterbrukets opphav og utvikling.

Det ble også forsøkt å påvise og datere aktiviteter knyttet til melking og slått utenfor seteranleggene. Selv om denne bruken er vanskelig å belyse rent arkeologisk, er lokalitetene viktige for å få helhetlig bilde av den agrare bruken. Også andre former for utmarksbruk ble påvist, som blant annet fangst, jernvinne og tjærebrenning. Undersøkelsene viser dessuten at bruken av fjellområdene kan gå helt tilbake til eldre bronsealder, men det er usikkert om disse sporene kan sees i en utmarkskontekst.

6. BRUK AV UTMARK SOM PRAKSIS

I dette kapitlet vil jeg ta for meg bruk av utmark i tid og rom. Målet er å danne kronologier for ulike former for bruk i undersøkelsesområdet, og å se disse i forhold til demografi, teknologi og ulike sosioøkonomiske konjunkturer. Et annet mål er å studere den romlige utbredelsen av de ulike aktivitetene, og se disse i forhold til topografi og ressursgrunnlag. Her vil jeg også trekke inn gårdenes driftssoneprofil.

Det er særlig utviklingen av seterbruket som står i fokus, men også andre former for utmarksbruk vil trekkes inn. For å få et mer helhetlig bilde av landskapsutnyttelsen vil jeg inkludere aktiviteter som hovedsakelig kan studeres ut fra skriftlige kilder. Å studere utmarksbruk som praksis har til dels en verdi i seg selv, men vil også danne grunnlag for å studere normative og forvaltningsmessige aspekter i neste kapittel.

6.1 Beite og seterbruk

De arkeologiske undersøkelsene viser at seterbruket i området har langt eldre røtter enn tidligere antatt. I det følgende vil jeg drøfte seterbrukets opphav og utvikling i undersøkelsesområdet i lys av ulike teorier som er satt frem tidligere. Det er ikke kjent at det har eksistert noen *kulturdualisme* i området, og undersøkelsene synes også å utelukke *diffusjon*. De arkeologiske resultatene vil derfor sees i et utviklingsperspektiv, knyttet til den historiske gården. Det vil stilles spørsmål ved hva som har konstituert beitebruk og seterdrift i området til ulike tider, og om det har vært forskjeller mellom gårder og grender.

De eldste former for beitebruk

Undersøkelsene avdekket et avsviingslag på Nakken som kan tyde på at bruken av området strekker seg helt tilbake til eldre bronsealder. Et lignende avsviingslag er også påvist under tidligere registreringer på Hanset (Dahle 2005). Dette ble datert til overgangen mellom yngre bronsealder og førromersk jernalder, BC 775-405 (T-17250). Nærmere gården ble det også påvist et avsviingslag og to mulige rydningsrøyser, datert til AD 85-235 (T-17251). Disse sporene er tolket som en form for busktrade (smst:16).

Det er rimelig å anta at menneskene som sto for denne bruken, også kan ha hatt dyr på beite. Fra andre undersøkelser på Vestlandet har pollenanalyser vist at beiteressursene i fjellet ble tatt i bruk så tidlig som i yngre steinalder og bronsealder (Randers og Kvamme 1982, Kvamme m.fl. 1992). I enkelte fjellområder er det også påvist skålgroper, hellerbosetninger

og enkle tufter fra denne perioden (Bøe 1944, Indrelid 1994, Prescott 1995, Innselset 2005). Disse har som regel vært lokalisert til historiske seterområder, og det har vært antydnet at de kan representere røttene til det historiske seterbruket. En slik kontinuitet kan ikke spores i mitt område, og de eldste dateringene er ikke knyttet til historiske seterkontekster. Det er dessuten usikkert om beitebruk i yngre steinalder og bronsealder kan sees i en utmarkskontekst, knyttet til historiske gårder.

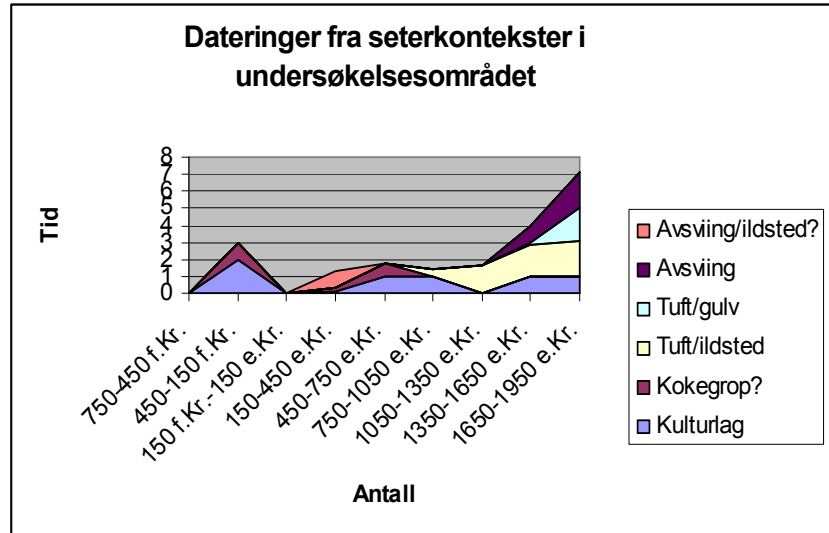
”Støl” – faste melkeplasser i jernalderen?

De eldste sporene etter aktiviteter på historiske seteranlegg i undersøkelsesområdet er datert til førromersk jernalder, og fra eldre jernalder er det påvist bruk av hele seks seterlokalteter i form av kull- og kulturlag, samt mulige kokegroper på Frøyset og Sandnessetra. Som følge av registreringsmetoden er tolkningen av disse kokegropene noe usikker. I senere tid er det imidlertid reist kritikk mot den rigide kategoriseringen av ekte og uekte kokegroper, og kontekst og kulturell sammenheng er ansett som viktigere for tolkningen enn strukturenes morfologi (Diinhoff 2005:138). I den sammenheng er det verdt å merke seg at kokegroper også er påvist under andre seterundersøkelser på Vestlandet, og de synes som regel å være eldre enn eldste påviste tufter (Magnus 1986, Bjørgo m.fl. 1992, Randers 2001). Som navnet tilsier, er gropene sett i sammenheng med mattilberedning, men man har også stilt spørsmål om de kan ha hatt funksjoner knyttet til vern eller varme (Magnus 1991). Ingen av disse tolkningene kan imidlertid forklare hvorfor det er påvist relativt få groper på hvert anlegg. Dateringer fra større undersøkelser viser at de bare vil ha gitt grunnlag for ett måltid per generasjon (Gustafson 2005:219). I andre kontekster har kokegropene ofte vært knyttet til sosiale eller kultiske funksjoner, og på bakgrunn av dette har Lil Gustafson (smst:219-221) stilt spørsmål om groper i utmark kan ha sammenheng med etableringen av bruksrettigheter. Dette kan virke som en rimelig tolkning, og gir i så fall grunnlag til å se kokegropene som spor etter en intensivt og mer stedfast bruk.

De øvrige dateringene fra eldre jernalder i området er bunndateringer tatt fra kullag eller kullholdige kulturlag. Slike er påvist både på gårder med horisontal og vertikal driftssoneprofil. De fleste er tatt i eller ved siden av tufter som er synlige på overflaten, men relasjonen mellom datering og struktur er usikker. Pollenanalyser fra Myrset vitner imidlertid om beite eller slått allerede fra førromersk jernalder, og kontinuiteten i lokalisering kan tyde på at vi ser de eldste røttene til det historiske seterbruket i området. Dateringene samstemmer også med resultater fra andre seterundersøkelser lengre sør på Vestlandet (Magnus 1991, Bjørgo m.fl. 1992, Randers og Kvamme 1992). Dessverre har jeg ikke gjort inngrep på

innmark under registreringene, men sett i forhold til andre undersøkelser synes de eldste seterdateringene å falle sammen med et intensivt åkerbruk og en fastere gårdsstruktur (Øye [red] 2002:69, Myhre 2002:121). Det er dermed mer sannsynlig at sporene fra denne perioden kan sees i en utmarkskontekst, knyttet til historisk kjente gårder.

Tabell 6.1 antyder et brudd i dateringene rundt Kristi fødsel, men dette behøver ikke være representativt for bruken. Det kan skyldes at jeg har vektlagt bunndateringer, og dessuten er det stort sett de samme sporene som er påvist før og etter dette. Fra slutten av vikingtiden ble det også påvist spor etter

Tabell 6.1 Dateringer fra ulike kontekster på historiske seterlegg (Tabellen tar hensyn til dateringenes feilmargin).

aktiviteter på Holmseterhaugen, men det er ikke påvist bygningsstrukturer som med sikkerhet kan dateres til jernalder. Alle tuftene som er påvist har hatt tørmur, noe som antyder at de er fra middelalder eller nyere tid (Øye 2002:373). Som en følge av registreringsmetoden kan det ikke avvises at det har eksistert bygninger, men undersøkelsene kan heller ikke bekrefte at det har eksistert seterbruk i jernalderen i henhold til Reintons definisjon. Det kan være at man bare benyttet seg av rene melkeplasser, og jeg har derfor valgt å knytte den eldste bruken av historiske seterlegg til begrepet 'støl' i henhold til dets etymologiske betydning (KLN XVIII:399).

Fast eller sesongmessig?

Det kan være vanskelig å skille mellom faste og sesongmessige opphold i det arkeologiske materialet, og som i Skorgedalen kan en lokalitet ha endret funksjon over tid. Jeg vil derfor sammenligne de eldste sporene etter aktiviteter på historiske seterlegg med de undersøkelsene som er gjort på historisk kjente ødegårder, og se disse i lys av ulike kriterier som er satt frem for å skille mellom gård og seter.

Et av hovedkriteriene har vært beliggenhet i forhold til dagens bosetning, og hvorvidt det kan ha blitt drevet åkerbruk på lokalitetene. Vanligvis har 600 meter vært satt som grense for fast bosetning i Norge, men fra Østlandet finnes det eksempler på gårder i over 900 meters

høyde i historisk tid (Hougen 1947). Klima kan variere over tid og mellom ulike landsdeler, men undersøkelsene i Nyset-Steggje i Sogn tyder på at dyrking har vært mulig så høyt også på Vestlandet i eldre jernalder (Kvamme m.fl. 1992:129). Samtlige av de seteranleggene som er undersøkt i området ligger imidlertid lavere enn 600 meter over havet.

Korndyrking kan i seg selv være en indikasjon på fast bosetning, men skriftlige kilder vitner om at man også har drevet dyrking på setrene i historisk tid (Reinton 1955). Utgravninger har også påvist dyrkingsspor på lokaliteter tolket som setre (Gustafson 1982, 1983, Bjørge m.fl. 1992, Emanuelsson m.fl. 2003, Solem 2005). Også i mitt eget undersøkelsesområde ble det påvist bygg på samtlige setre hvor det ble foretatt pollenanalyser, selv om åkerbruk ikke er kjent gjennom muntlig tradisjon. Dette behøver likevel ikke å bety regelmessig dyrking, og her kan det være verdt å bemerke at det bare var ved den historisk kjente ødegården i Skorgedalen at det ble påvist åkergress (linbendel). En forklaring kan nemlig være at seteranleggene ble dyrket opp som ledd i anleggingen av slåttevoller. En slik prosess er blant annet kjent fra Odalen i nyere tid (Daugstad 2000:238). Åkerreiner og tykke kulturlag er derimot sikrere kriterier for regelmessig dyrking (Øye [red] 2002:22-23). Det er kun i Skorgedalen det er påvist åkerreiner, men i tillegg til byggpollen ble det også påvist relativt tykke kulturlag både på Myrset og på Holmseterhaugen (s. 46-47).

Graver er en annen indikasjon på fast bosetning. A priori skulle en anta at en avdød ville bli fraktet ned til gården. Antagelsen kan støttes av at de fleste gravene som tidligere er påvist på seteranlegg, har vært mannsgraver. Flere av de gravlagde synes å ha hatt en høy status ut fra artefaktene å dømme, knyttet til aktiviteter som fangst og jernvinne (Hougen 1947). Kjønnroller kan ha endret seg, men dette stemmer i alle fall lite med det historiske bildet av budeier og seterbruk. I *Vermedalen* i Romsdal er det påvist en mulig folkevandringstidsgrav på et seteranlegg (Lie pers. med.), men det er ikke påvist graver på noen av anleggene i mitt undersøkelsesområde. Dette gir likevel ikke grunnlag for å si at disse lokalitetene *ikke* har vært gårder. Det er nemlig ikke sikkert at oppsitterne på enhver bosetning hadde rett til synlige gravmonumenter (Skre 1998, 1999, Iversen 1999, 2004).

Funnmateriale kan i seg være en kilde til å forstå sosioøkonomiske forhold, knyttet til kjønn, status, erverv og bosetningsform. På Smiset og i Skorgedalen som også har hatt fast bosetning i nyere tid, er det blant annet gjort funn av vevlodd og slagg. Dette kan vitne om aktiviteter som ikke har vært vanlige på historisk kjente seteranlegg, selv om slike funn også er gjort på lokaliteter tolket som setre (se bl.a. Skrede 2002). Også på Myrset er det tidligere

funnet slagg,¹ noe som kan tolkes på to måter. Enten kan det ha vært drevet jernvinne i tilknytning til seteren, eller så kan anlegget tidligere ha hatt en annen funksjon. Det siste kan muligvis støttes av at slagg ikke er påvist på noen av de øvrige seteranleggene. Funnmaterialet er generelt svært begrenset, og ca. 90 % av funnene fra registreringen er fra de to kjente ødegårdene (Appendiks V). Undersøkelsene på disse lokalitetene var noe mer omfattende enn på setrene generelt, men dette kan ikke alene forklare den skjeve funnfordelingen. De fleste av gjenstandene på setrene i nyere tid var av forgjengelig materiale, og dette kan rimeligvis ha vært tilfelle også i eldre tider. Funnfrekvens kan dermed i seg selv være en indikator på anleggets funksjon.

Et annet kriterium har vært tuftenes form og størrelse (Martens 1989, Sveinbjarnardóttir 1991, Bjørge m.fl. 1992, Skrede 2002). Dette er noe problematisk ettersom bygningene både på gårder og setre kan ha endret form over tid. En slik tilnærming må sees i en lokal kontekst, men mine undersøkelser har ikke vært tilstrekkelige til å gi noen konklusjoner på et slikt grunnlag. Det var få synlige strukturer som med sikkerhet kunne dateres til jernalder og middelalder.

Det finnes også andre måter å skille mellom fast og sesongmessig bosetning. Tore Bjørge (2005:226) har pekt på hestebrodder som en indikasjon på vinteropphold, og på Island har man sett spor etter visse insekter som en indikasjon på høylagring og gårdsbosetning (Buckland og Sadler 1991). Begge disse slutningene ville imidlertid ha vært problematisk i Romsdal i nyere tid, ettersom man lagret høy på seteren og hentet det med hest ved juletider.

Andre kilder kan være stedsnavn og muntlig tradisjon. Undersøkelsene kunne både bekrefte og avkrefte tradisjoner knyttet til eldre bosetning,² og det kan stilles spørsmål ved om muntlig tradisjon har verdi for studier av forhold i jernalder og middelalder (se også Sandnes 1967:5). Stedsnavn kan derimot være en mer stabil og uavhengig kilde, noe som særlig gjelder gårdsnavnene. Gårder med sel-, støl- og seter-navn har vanligvis et opphav som setre eller melkeplasser. Set-navn finnes både på setre og gårder, men det siste har vært vanligst i Romsdal. Dette kan også ha implikasjoner for tolkningen av Myrset.

Det er vanskelig å skille mellom ulike forhistoriske bosetningsformer, men basert på en totalvurdering av de historiske seteranleggene er det særlig Myrset som peker seg ut som en mulig gårdsbosetning. Dette er basert på stedsnavn, funn av slagg, relativt tykke kulturlag sørvendt beliggenhet og forekomst av byggpollen. Spor etter mer intensiv dyrking ble også påvist på Holmseterhaugen. Begge disse lokalitetene ligger på to markerte høyder i det

¹ Muntlige opplysninger fra Arvid Eidsvoll (14.07.05).

² Det ble blant annet avkreftet at *Storåkeren* på Dalefjellet (ca. 800-900 m.o.h.) hadde hatt fast bosetning.

samme området. Større avsetninger gjør det også mer sannsynlig at det her kan skjule seg tufter og strukturer som ikke er synlige på overflaten.

Selv om kulturlagene på disse anleggene er tykke i forhold til de øvrige setrene, er de tynne sammenlignet med åkerreinen i Skorgedalen. Dette behøver likevel ikke å svekke tolkningen av Myrset og Holmseterhaugen som mulige eldre gårdsbosetninger. Avsetningene kan variere fra sted til sted, og det er usikkert hvor lenge lagene er blitt akkumulert. Dessuten er det usikkert om prøvestikkene gir et representativt bilde av lokalitetene. Tykke kulturlag ble heller ikke påvist på Hjellset og Smiset, hvor fast bosetning er kjent gjennom muntlige og skriftlige kilder. Det kan imidlertid ha vært variasjoner innenfor rammer som ”gård” og ”seter”, som den svenske bodlandsinstitusjonen. Siv Kristoffersen (1993) har også for Sogns vedkommende antydnet en form for desentralisert gårdsstruktur i jernalderen, hvor større gårder kunne ha underlagte eller relaterte hushold i fjellet. Slike kan både ha vært faste og sesongbaserte, og danne et felles utgangspunkt for både gårder og setre.

”Sel” – seterbuer i middelalderen?

I undersøkelsesområdet er det først ved overgangen til tidlig middelalder at det er påvist strukturer som med større sikkerhet kan knyttes til bygninger (fig. 6.1). Både på Gammelsetra og på Sandnessetra synes dateringene å ha vært tatt fra ildsted i tuftene, noe som tyder på at bygningene har vært benyttet som oppholdssted for mennesker. Det kan ikke utelukkes at de har vært

Figur 6.1 Setertuft på Sandnessetra, datert til tidlig middelalder. Mot SØ (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

knyttet til andre bruksformer, som for eksempel til slått (jf. Sandnes 1989a, 1989b), men tolkningen støttes av lokaliseringen i forhold til historisk kjente driftssoner. Bygningene ligger også et stykke unna potensielle fangstområder. Det finnes heller ingen indikasjon på fast bosetning, noe som gir grunnlag for å tolke lokalitetene som setre.

Michel Cabouret (1989:36) har knyttet etableringen av seterbygninger til en bosetningsutvikling som tvang sommerhamningen så langt unna gården at man måtte forlate et system med melkeplasser nær gården, og at man dermed fikk behov for overnattingsbuer,

eller sel. I kontrast til dette, er begge bygningene påvist på gårder med vertikal driftssoneprofil og med relativ kort avstand mellom gård og seter. Dette kan kanskje tyde på at disse setrene har vært melkesetre i henhold til Reintons klassifikasjon. Det er imidlertid usikkert om denne utviklingen er representativ for området som helhet. Noen gårder kan ha etablert seterbygninger tidligere, men det skal heller ikke utelukkes at enkelte holdt frem å benytte seg av rene melkeplasser i middelalderen. Dette synes særlig å gjelde gårder med horisontal driftssoneprofil, noe som jeg vil komme tilbake til senere.

Undersøkelser andre steder i landet har påvist bygninger som er eldre enn dette (Magnus 1986, 1991, Bjørgo m.fl. 1992, Øye [red] 2002, Skrede 2002, Amundsen pers. med.), men det synes likevel å ha vært en ekspansjon ved overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder (Randers og Kvamme 1992:74, Bergstøl 1997:30, Øye [red] 2002:60). De fleste tidlige spor etter seterbruk er påvist på Vestlandet, og fremfor alt i Sogn og Fjordane. Dette svarer i en viss grad til dagens utbredelse av stølsbegrepet (i betydningen seter). Det synes dermed rimelig at man i disse områdene har reist bygninger på eldre melkeplasser, og at begrepet gradvis har gått over til å betegne bebygde anlegg. Cabouret (1989:36) har ansett denne glidningen for å være relativt sen, ettersom stølsbegrepet bare er kjent i sin opprinnelige betydning på Island. I tillegg kan man ha valgt å etablere setre på lokaliteter som tidligere hadde hatt fast bosetning, eller som hadde inngått i en desentralisert gårdsstruktur.

Både historikere og arkeologer har pekt på et mulig brudd i seterdriften som følge av den demografiske krisen i senmiddelalderen (Sandnes 1989a, 1989b, Martinussen og Myhre 1985, Skrede 2002). Dette kan ha vært tilfelle på enkelte av anleggene. Undersøkelsene på Skrukken vitner imidlertid om at man også har ryddet nye setre under agrarkrisen, og her finnes også de eldste sporene etter seterbygninger på gårder med horisontal driftssoneprofil. At 1400-tallet også kan ha vært en ekspansiv fase for seterdriften støttes av undersøkelser på Østlandet og i Sverige. Her har man gjerne sett dette som en ny strategi fra bøndernes side som følge av sammenbrudd i markedene for fangst og jernproduksjon (Svensson 1998, Holm 2003, Emanuelsson m.fl. 2003, Solem 2005). Det har også vært diskutert hvorvidt bosetningskontraksjonen kan ha ført til omlegging fra åkerbruk til husdyrhold og et mer ekstensivt jordbruk (Sandnes 1971:168, Lunden 2002:58-66). En økt vekt på melkeproduksjon kan støttes av endringer i landskyldvarene. Mens Aslak Bolts jordebok fra ca. 1430 viser en stor variasjon av varer, ser det ut til å ha skjedd en omlegging frem mot 1550. I Reins klostres jordebok ble skylden i området nesten utelukkende betalt med smør.³

³ DN X, nr. 738, 1550.

Mine undersøkelser er ikke tilstrekkelige til å gi noen konklusjon vedrørende den romlige organiseringen av setrene i Romsdal i middelalderen, men det er ingen positive indikasjoner på at man har hatt fjøs og inngjerdede slåttevoller som i nyere tid. På Skrukken ble det gjort inngrep i et gjerde, men til tross for at lokaliteten ble tatt i bruk i senmiddelalderen synes dette å ha vært oppført senere. Heller ikke på Seila ble det påvist gjerdestrukturer, til tross for to vel bevarte tufter. Stedsnavnet antyder at begge har vært buer eller sel. Seteren synes å ha blitt tatt i bruk ved overgangen mellom senmiddelalder og nyere tid, men var oppført som øde på begynnelsen av 1700-tallet. Anlegget kan således gi et relativt synkront bilde av organiseringen i tidlig nytid (fig. 5.9). Min hypotese er at dette til en viss grad kan være representativt også for den romlige organiseringen i middelalderen. For å underbygge dette er det nødvendig med større undersøkelser, men tentativt har jeg likevel valgt å knytte denne fasen til begrepet 'sel'.

”Seterstøl” – intensivert slått og differensierte bygninger i nyere tid?

I nyere tid hadde seteranleggene i Romsdal flere ulike bygningsformer, og slåttevollen (*stølen*) var vanligvis innhegnet og teigdelt (fig. 6.2). Inngjerdingen hadde primært to funksjoner: (1) å hevde en særrettighet, og (2) å verne slåttene mot beitedyr. Seterfjøsene lå som regel i tilknytning til gjerdet, så man kunne samle opp gjødsel til slåttevollene, men ved hjelp av enkle ledegjerder kunne fjøsene også ligge innenfor. Høyløene lå lengre nede på slåttevollen. På enkelte lokaliteter ble det også påvist rydningsrøyser, som kan tyde på at slåttevollene har vært dyrket (fig. 6.3).

På lokaliteter som Liasetra, Skrukken og Halvorstølen ble det også påvist eldre gjerdestrukturer. Disse lå innenfor de historisk kjente slåttegjørdene, og det ble også påvist bygninger i tilknytning til disse. Basert på analogier er det rimelig at de fleste av disse har vært fjøs, noe som kan støttes av lite kull i prøvestikkene. Flere av tuftene synes imidlertid å være større enn fjøsene fra slutten av 1800-tallet,

Figur 6.2 Kart over Halvorstølen fra 1885. Eksempel på organisering av en seterstøl i nyere tid. Legg merke til bygningene i tilknytning til gjerdet, teigdelingen og høyløene på slåttevollen.

og på Skrukken ble en tuft målt til å være hele 15 meter lang. Dette kan muligvis skyldes et langt større geitehold enn på 1800-tallet.⁴ Jeg vil imidlertid sette opphavet til seterfjøsene i sammenheng med en intensivt slått. I tillegg til å samle buskapen og verne denne mot rovdyr, var et av hovedformålene ved fjøsene å samle opp gjødsel til slåttevollene. Organiseringen med fjøs, løer og innhegnede slåttevoller kan dermed sees som et samlet kompleks.

Skriftlige kilder kan tyde på at både fjøs og bearbeidede slåtteenger går tilbake til 1600-tallet. Fra Nassetra er det kjent at man bygde fjøs i 1707,⁵ og intensivt slått kan også forklare hvorfor man i 1661 måtte bygsle seter i Skorgedalen/Ljøsådalen, en allmenning like sør for undersøkelsesområdet. Jørn Sandnes (1989b:21) har pekt på at krav om bygsel på allmenningssetre kom mye senere, mens det alt på 1600-tallet ble krevd avgift for bearbeidet slåttemark.

På en annen side gir ikke de arkeologiske undersøkelsene grunnlag for å strekke organiseringen med løer, fjøs og innhegnede slåttevoller stort lengre tilbake i tid. Dette støttes av undersøkelsene på Skrukken, hvor et gjerde ble gitt en TPQ/TAQ-datering til overgangen mellom senmiddelalder og tidlig nytid. Avsviingslag kan også sees i sammenheng med ryddingen av slåttevoller, men både på Liasetra og Holmseterhaugen ble slike datert til nyere tid. Som nevnt ble det også påvist rydningsrøysler på flere lokaliteter, men ingen av disse ble undersøkt. På Gråfjell i Hedmark synes de fleste røysene å være datert til senmiddelalder og tidlig nytid (Risbøl 2005:16), men det kan likevel være noe problematisk å gjøre analogier på tvers av landsdeler med så ulike driftsforhold.

Pollenanalyser kan som vist gi ytterligere informasjon. På Skrukken ble det påvist bygg i lag fra nyere tid, men i motsetning til anlegg hvor dyrking ble påvist i en jernalderkontekst synes ikke jordavsetningen å tyde på regelmessig dyrking. Dette er heller ikke kjent gjennom tradisjonen, og jeg har derfor sett forekomsten av bygg i tilknytning til en innledende

Figur 6.3 Rydningsrøys fra Skrukken. Mot V (Foto: Kristoffer Dahle 2004).

⁴ A) *Kvegskatten for Romsdal 1657*. Riksarkivet i Oslo. Rentekammerets lensregnskaper, nr. 140.4. I Romsdal. B) *Herredsbeskrivelsene for Veøy*, 1865/1866. Rauma Kommunale Arkiv.

⁵ *Sak mellom Holm og Sandnes på tinget i Rødven* (gnr. 155 og 162 i Rauma kommune), 1707. Statsarkivet i Trondheim, tingbok nr. 5 (1706-11) for Romsdal sorenskriverembete, fol. 46b, 88b og 90.

oppdyrking med den hensikt å øke avkastningen fra slått. Som nevnt er en slik praksis også kjent fra skriftlige kilder (Daugstad 2000:238). Pollenanalysene fra Skrukken kan også indikere en økt vekt på slått i tidlig nytid, men analysene fra de øvrige lokalitetene ga ikke like klare resultater. Flere av disse kan tidligere ha hatt fast bosetning, men det kan ikke utelukkes at det også ble slått på setrene i middelalderen. Spor etter fjøs, slåttegjerder, avsviingslag og rydningsrøyser kan likevel tyde på at slått ble intensivert i nyere tid, og at man la ned større arbeid per arealenhet.

Årsaken til endringene bør rimeligvis sees i sammenheng med en økt vektlegging av husdyrhold – med røtter tilbake til senmiddelalderen – men som med demografisk vekst i tidlig nytid kan ha ført til større press på ressursene. I tillegg til en slik funksjonell forklaring er det også mulig at endringene i denne perioden skyldtes nye normer. Dette er et aspekt som jeg vil komme tilbake til i neste kapittel.

Økt vekt på slått kan også ha medført nye krav til lokalisering. Dette var blant annet årsaken til at en bruker på Holm flyttet ned fra Holmseterhaugen og anla ny seter ute på myrene på 1800-tallet (Langnes 1999:154), men det kan også ligge til grunn for eldre og ukjente flyttinger. Samtidig er det mulig at enkelte gårder hadde holdt frem å benytte seg av rene melkeplasser gjennom hele middelalderen, og at det var først nå disse etablerte seteranlegg i henhold til Reintons definisjon. Selv om enkelte gårder hadde reist sel i tidlig middelalder, kan endringer ved driften og den romlige organiseringen uansett ha skapt nye oppfatninger av hva som konstituerte en seter. Dette kan også være bakgrunnen for en tilsynelatende dobbeltbetegnelse som seterstøl (se også Østberg 1930:41). Muligvis er det i lys av disse endringene en bør søke opphavet til det tradisjonelle romsdalske seterbruket, som ifølge Reintons klassifisering lå nærmest et fullseterbruk. Dette kan i så fall gi grunn til å stille spørsmål ved hvorvidt regionale forskjeller i historisk tid har retrospektiv verdi for forhold i jernalderen og middelalderen (Se også Mahler 1998:56).

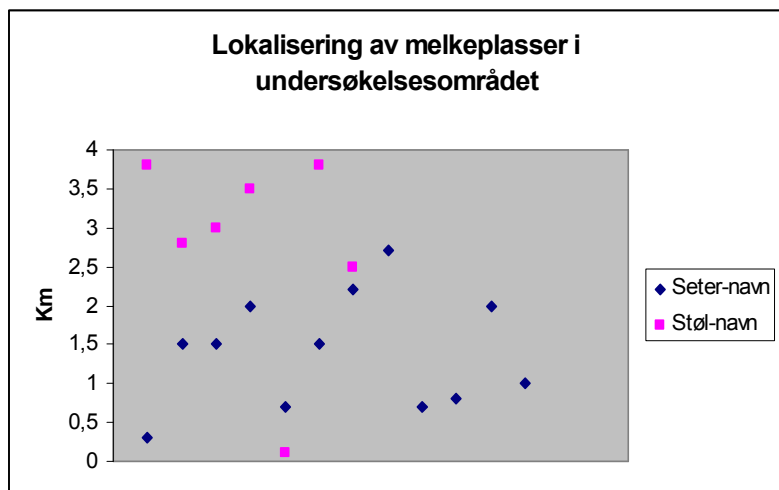
Over tid synes flere av de inngjerdede slåttevollene å ha blitt utvidet, og på 1800-tallet ble det også vanlig med bu og fjøs i to etasjer. Det må imidlertid påpekes at dette er generelle tendenser og at overflaterregistreringen vitnet om store forskjeller ved organiseringen også på et lokalt plan. Flere setre mangler inngjerding, men også på disse anleggene ble det slått, bygd fjøs og gjødslet. På midten av 1800-tallet var seterdriften på sitt mest intensive, men med det store hamskiftet mot slutten av århundret ble større deler av innmarken omgjort til kulturreng og utmarksslått ble gradvis avvirket. Mange etablerte imidlertid melkesetre nærmere gården. Disse var i bruk til midten av 1900-tallet (Dahle 2004).

Melkeplasser og flerseterbruk?

I undersøkelsesområdet er det ikke kjent at man har hatt flerseterbruk med bygninger på flere lokaliteter. Enkelte steder har samme seter blitt benyttet både vår og sommer (Mork 1950), men dette kan ikke anses som et reelt flerseterbruk hvor man skiftet mellom ulike anlegg (Svensson 1998:102). Stedsnavn vitner imidlertid om et system med melkeplasser mellom gård og seter som kan sees som en form for flerseterbruk. Dette støttes av muntlig tradisjon (jf. kap 4.1), samt stedsnavn som *Vårsetra*⁶ og *Hauستetra*. En slik bruk var vanlig helt opp til 1800-tallet, men det er som nevnt ikke kjent at det ble anlagt bygninger på disse lokalitetene.

Melkeplasser med navn *Gammelsetra* finnes over hele Romsdal, og de fleste av disse ligger om lag 1-2 kilometer unna gårdstunet i luftlinje. I undersøkelsesområdet gjelder dette Skorgedal, Dale, Åfarnes og Frøyset. Samme avstand gjelder også for andre seter-navn, som påvist på Lange, Lien og Ytre Mittet. Mangelen på strukturer gjør det vanskelig å undersøke melkeplassene arkeologisk, og som følge av at bruken av en lokalitet kan ha endret seg over tid er det ofte vanskelig å skille avsetningene fra andre utmarksaktiviteter. Analyser av pollen og fosfatverdier kunne ha gitt verdifull informasjon, men ved denne undersøkelsen er tolkningen hovedsakelig basert på plasseringen i landskapet i forhold til eventuelle andre aktiviteter. Den mest sikre relasjonen mellom kulturlag, seter-navn og bruken av en lokalitet som melkeplass ble påvist på *Gammelseterhaugen* på Dale, datert til overgangen senmiddelalder/nyere tid. Samtidigheten med Skrukken på samme gård kan også indikere en form for flerseterbruk.

Melkeplassene er som regel påvist på gårder med horisontal driftssoneprofil. Et unntak er *Gammelsetra* på Frøyset som ligger nesten like høyt som Frøysetsetra, og hvor de to lokalitetene til dels har gitt tilgang til samme beitestrekninger. Dette åpner for spørsmål om bruken av melkeplassen er eldre enn

Tabell 6. 2 Melkeplasser sett i forhold til navnetradisjon og avstand fra nærmeste gårdstun.

⁶ Navnet er fra gården Kavli i Isfjorden like sør for undersøkelsesområdet.

Frøysetsetra. Selv om det her er påvist en mulig kokekrop fra førromersk jernalder, er det som nevnt tvilsomt at anlegget har vært i kontinuerlig bruk.

Hittil er det bare tatt hensyn til melkeplasser med seter-navn, men på gårder med horisontal driftssoneprofil finnes det også lokaliteter med støl-navn. Dette gjelder blant annet på Hanset, Dale og Holmem. Navn kan ha vekslet over tid og stedsnavnenes lokale uttale har også gjort skillet mellom seter- og støl-navn noe uklart.⁷ Statistisk sett er det likevel klare forskjeller i den romlige utbredelsen av de ulike navnetradisjonene, og støl-navnene ligger som regel lengre unna gården (tab. 6.2). Det eneste unntaket er *Gammelstølslettet* i Skorgedalen, men denne kan også ha tilhørt Indre Skorgen og dermed vært lokalisert mye lengre unna gårdsbosetningen.

Et viktig spørsmål er hvilken navnetradisjon som er eldst. De fleste melkeplasser med seter-navn synes å ha vært i bruk i tidlig nytid. Dette støttes av dateringen fra *Gammelseterhaugen* på Dale, som også gir en sen datering til *Nysetra* på samme gård. *Øverbøsetra* synes også å ha et ungt opphav, ettersom gården Øverbøen sannsynligvis ble utskilt etter reformasjonen (Solemdal 1999 II:325). Muntlig tradisjon er også utelukkende knyttet til lokaliteter med seter-navn, og dessuten synes navn som *Ellingsetra* og *Kortsetra*⁸ å være oppkalt etter historisk kjente personer i tidlig nytid (Appendiks VII).

Derimot er det ingenting som kan knytte lokaliteter med støl-navn til nyere tid. Dette kan indikere at bruken av disse som melkeplasser går tilbake til middelalderen, om ikke lengre tilbake i tid. I nyere tid har stølsbegrepet i området primært vært knyttet til slåtteteiger eller slåttevollene på seteren, noe som kan tyde på at det har endret innhold og mistet sin opphavlige etymologiske betydning. Dette kan også være forklaringen på at melkeklassene i nyere tid ble betegnet som setre. Om dette resonnementet holder, kan den romlige utbredelsen tyde på en viss kontraksjon i bruken av melkeklassene i tidlig nytid.

Min hypotese er at slike melkeplasser var det vanlige i yngre jernalder og mens enkelte gårder anla bygninger ved overgangen til tidlig middelalder, kan andre ha fortsatt å benytte seg av rene melkeplasser. Dette synes særlig å gjelde gårder med horisontal driftssoneprofil, ettersom disse mangler spor etter tidlige bygninger. Det er også her alle støl-navnene er påvist. Dette er også naturlig tatt i betraktning at disse gårdene disponerte større ressursområder, og at det dermed kan ha vært like hensiktsmessig å "følge flokken" for den daglige melkingen som å etablere seteranlegg med faste bygninger. En måtte uansett ha gått

⁷ Et eksempel er navnet /'Romstelin/ som i skriftlige kilder på 1800-tallet er skrevet som Rognstøllien, men som like gjerne kan komme av Rognseterlien.

⁸ Trolig et egennavn oppkalt etter en bruker, Kort Olson (f.1665) på Indre Langelien (Selnes pers. med.), men det kan ikke utelukkes at det har vært et fellesnavn (kortseter/langseter)

langt for å samle buskapen. Dessuten er det ingen av gårdene som har hatt så store ressursområder at det strengt tatt var nødvendig med overnattingssted. Samtidig skal det heller ikke utelukkes at dette kan ha vært praksis også på gårder med vertikal profil, som for eksempel på Frøyset. Med intensivering av slått i tidlig nytid synes det imidlertid som om de fleste valgte å etablere seteranlegg. På gårder med små ressursområder kan melkeplassene dermed ha gått ut av bruk, mens de på gårder med horisontal driftssoneprofil kan ha blitt inkludert i en form for flersetbruk. Dette forklarer også kontraksjonen av melkeplassene på disse gårdene ved at melkingen i de mest perifere områdene ble knyttet til seterstølene.

På Dale ser det imidlertid ut som om man igjen har flyttet melkeplassene frem i dalen, noe som støttes av dikotomien mellom *Gammelseterhaugen* og *Nysetra*. Dette kan trolig sees i sammenheng med at beitet nærmest gården ble skjermet for slått i nyere tid, og at man fikk skarpere skiller mellom hjemmehavn og slåttemark. Den såkalte *Liagarden* medførte at *Gammelseterhaugen* ble avstengt fra sine tidligere beitestrekninger. Disse endringene vil jeg også komme tilbake til i neste kapittel. På *Nysetra* lengre fremme i dalen ble det påvist en tuft, hvor et ildsted ble datert til nyere tid. Tuften kan muligvis ha vært knyttet til beitebruk og således representere det eneste vitnesbyrd om et flersetbruk med buer på ulike lokaliteter, men bygningen har rimeligvis vært en slåttehytte.

Kort sammenfatning

Som nevnt i innledningen kan seterbegrepet være noe verdiladet, og legge føringer på hvordan vi oppfatter utnyttelsen av beiteområdene i eldre tider. Jeg har derfor benyttet meg av Reintons definisjon, ettersom denne svarer godt overens med den tradisjonelle oppfatningen av en seter. Denne forutsetter bygninger og det er derfor usikkert om den eldste bruken av historiske seteranlegg i undersøkelsesområdet kan anses som seterbruk. Undersøkelsene synes heller å tyde på en stegvis utvikling av det historiske seterbruket. Inspirert av Cabouret har jeg derfor valgt å knytte de ulike fasene i utviklingen til ulike termer. Disse kan riktignok ha vært regionalt betinget, men alle har vært i bruk i undersøkelsesområdet og hovedhensikten har dessuten vært av mer pragmatisk karakter; å anskueliggjøre ulike kronologiske faser.

Fra et system med rene melkeplasser (støler) i jernalderen, har man på enkelte lokaliteter valgt å reise bygninger (sel) ved overgangen til tidlig middelalder. Disse kan sannsynligvis tilfredsstillende Reintons definisjon av en seter, men det synes likevel å ha skjedd nye endringer i tidlig nytid, da man fikk større anlegg med fjøs, løer og innhegnede slåttevoller (seterstøler). Dette skisserte utviklingsforløpet er riktignok noe forenklet. Dyrkningsspor kan blant annet tyde på en mer eller mindre fast bosetning i jernalderen.

Utviklingen behøver heller ikke å ha vært synkron over hele området, og fasene kan godt ha overlappet. På enkelte gårder synes bruken av melkeplasser å ha vist kontinuitet helt opp til nyere tid. Dette gjelder særlig gårder med horisontal driftssoneprofil, men med etableringen av seterstøler synes melkeplassene her å vise en kontraksjon. Dette skyldes sannsynligvis at de ble innlemmet i en fastere form for flersetbruk. Det er likevel tvilsomt at man har reist bygninger på noen av de lokalitetene som ble benyttet vår og høst.

6.2 Jernvinne og tjærebrenning

Til tross for begrensede undersøkelser vil jeg i det følgende se sporene etter jernvinne i området i lys av ulike teorier, både med hensyn til teknologi og sosiale aspekter. Det er også et mål å sette tjærebrenning inn i en historisk og sosial kontekst.

Teknologi

Aktivitetene på Smiset ser ut til å ha startet mot slutten av jernalderen, og den synes å ha vært mest intensiv i vikingtid/tidlig middelalder. Fra denne perioden ble det også påvist en steinstruktur i sjakten, men det er usikkert om denne er en del av en bygning eller et ovnsanlegg. Kull, slagget og opptenningsflint kan muligvis tyde på at jernvinnerelaterte aktiviteter foregikk i nærheten, men det ble ikke påvist spor etter ovnsføring. Til tross for sene dateringer, synes slagget å minne mest om størkneslagget fra eldre jernalder. Dette kan sees i motsetning til funnet fra Gussiås i Nesset fra samme periode (Tveiten 2005:39).

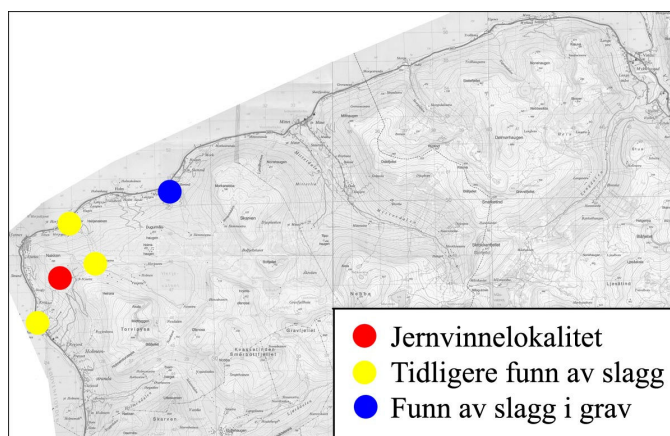
De metallurgiske analysene vitner som nevnt om høye fayalittverdier, noe som kan antyde at slagget er et resultat av sintring (Appendiks III). Dette kan kanskje forklare de begrensede slaggmengdene som ble funnet. Slagget har ikke nødvendigvis vært restavfall, men et halvfabrikat. Dateringen er likevel noe sen i forhold til øvrige anlegg, hvor man har antydning av en slik totrinnsprosess. Det ble også påvist slagget i lag 3. Dette ble ikke datert, men funn av en kobberknapp i lag 6 tyder på en forholdsvis sen datering. Slagget ble heller ikke analysert, men klumpene var mye mindre og kan være resultat av smiing. De hadde imidlertid ingen ytre glans som er vanlig å finne på smislagget. Jeg skal derfor ikke utelukke at de kan stamme fra en etterreformatorisk gropovn, selv om bruken av slike hovedsakelig er kjent fra Østlandet (Espelund 1998, 1999). Ifølge muntlig tradisjon skal det ha eksistert flere groper i området, men disse ble ikke påvist og er trolig ødelagt av nydyrking. Om disse har representert sjaktovner med slaggetrop, sintergroper eller eventuelle gropovner fra nyere tid forblir dermed uvisst. Basert på begrensede undersøkelser og i mangel på sammenligningsmateriale, lar jeg derfor den teknologiske tolkningen stå åpen.

Det ble også påvist en tjærehjell ved Smisethaugen som ifølge tradisjonen var knyttet til blestring. Slike har vært vanlige å finne ved jernvinneanlegg også andre steder (Svensson 1998, Risbøl 2005). Sjakten viste flere kullag og bruksfaser, men det eldste kullaget ble datert til tidlig middelalder. Den tidlige dateringen kan åpne for spørsmål om man benyttet kullet som ble igjen etter tjærefremstillingen til en eventuell blestring. Andre steder ble kull fremstilt i egne kullgroper i middelalderen, og det var som regel bjørk som ble benyttet (Bloch-Nakkerud 1987, Larsen 1991, Narmo 1996). For en småskala produksjon er det likevel rimelig at man kan ha benyttet seg av det man hadde av lett tilgjengelig materiale.

Tjærebrenning har trolig blitt drevet fra romertid, men det er ikke påvist sikre anlegg før i vikingtid (Bergstøl 1997:46). Bruk av tjærehjeller, som på Smiset, har vært den vanligste formen, men fra Nordmøre er det også kjent at man har brent tjære i myrmiler i tidlig middelalder (Farbregd 1989:13). Disse er vanskelige å påvise og kan muligvis være årsaken til at det er påvist få anlegg fra jernalderen. Det er imidlertid vanskeligere å forklare hvorfor det ikke er funnet flere etterreformatoriske tjærehjeller. De skal ha vært i bruk helt frem til 1800-tallet, og ifølge skriftlige kilder skal det ha skjedd en kraftig ekspansjon på 1600- og 1700-tallet (Olafsen 1926 I:217-218).

Sosial og økonomisk kontekst

Det er lagt frem en rekke teorier med hensyn til den sosiale organiseringen av jernproduksjonen (jf. kap. 2.1). Enkelte har hevdet at den ble drevet som en tradisjonell husflid innenfor jordbruket, enten fra gården eller fra seteren, mens andre har sett den som et mer spesialisert håndverk. Produksjonen kan ha vært knyttet til en elite, og den kan ha vært rettet mot lokale eller regionale marked. Det er også lagt frem teorier om at den tidlige jernproduksjonen kan ha blitt drevet av andre kulturelle grupper. En teori utelukker ikke nødvendigvis en annen, og hver lokalitet bør derfor sees i sin egen kontekst.

Figur 6.4 Funn av slagg er konsentrert til vestlige deler av undersøkelsesområdet.

Det spede materialet på Smiset tyder ikke på at det har vært noen storskala produksjon rettet mot større marked, og det finnes heller ingen spor etter eldre veidekulturer i fjellet. Jernvinnen bør derfor sees i tilknytning til bondesamfunnet og gårdslandskapet. Spørsmålet er

i så fall om den ble drevet fra gården eller fra seteren, og hvorvidt den bør sees som husflid eller håndverk.

Slagg er bare påvist i vestre deler av undersøkelsesområdet, og det er også her man har hatt best naturlige forutsetninger for myrjalmsmelting (fig. 6.4). I disse områdene er det også påvist slagg på flere av gårdene nede ved fjorden. Dette reiser spørsmål ved om det kan ha blitt drevet jernvinne direkte fra gårdene i bygden. Avstanden mellom gård og gode malmmyrer er ikke lengre enn at dette kan ha vært mulig.

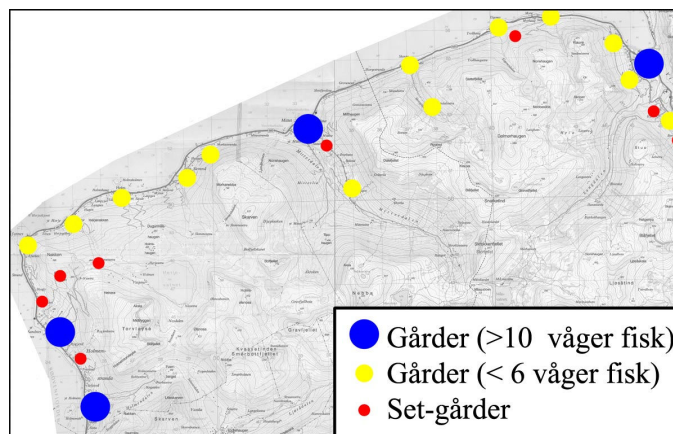
Seterteorien svekkes generelt av at det ikke ble funnet spor etter jernvinne på de historiske seteranleggene, og tradisjonelt har man også sett seterdrift og jernvinne som to ulike kjønnsmessige kontekster. Seterbruk har blitt knyttet til kvinner og jernvinne til menn, selv om det er vanskelig å si hvor langt tilbake dette går (Millde 2002:155-157). Den eneste seteren hvor det tidligere er funnet slagg er Myrset, som ligger om lag 1,5 km unna Smiset. Basert på undersøkelsene er det imidlertid reist spørsmål ved om denne lokaliteten kan ha hatt fast bosetning. At anlegget ble tatt i bruk så tidlig som i førromersk jernalder sår også tvil om slagget kan sees i en seterkontekst, eller om man til ulike tider har benyttet samme lokalitet til ulike formål.

Ole Tveiten (2005:83) har på bakgrunn av topografi argumentert for at det er tvilsomt om jernutvinningen i fylket ble drevet fra egne "jerngårder". Til tross for kort avstand til bygden (1,5-2,5 km i luftlinje), vil jeg likevel reise spørsmål ved om både Myrset og Smiset kan ha vært bosetninger med mer spesialiserte funksjoner. For Smisets vedkommende kan dette antydes av skattelister fra 1630-årene, hvor det står oppført en oppsitter som smed og husmann (Solemdal 1999 II:66-67). Det er noe usikkert hvor langt tilbake en kan føre en slik bosetning, men muligvis kan dette tyde på at jernproduksjonen ikke var noen tradisjonell husflid, men heller et håndverk som ble drevet av et lite fåtall, og med utgangspunkt i egne bosetninger. I så fall fordrer dette en forklaring på hvorfor det også er funnet slagg på gårdene ved fjorden.

Det er bare på Smiset at produksjon er gitt en relativt sikker datering, og det er ikke sikkert at alle funnene er samtidige. Flere undersøkelser tyder på at det kan ha skjedd en forskyvning i jernproduksjonen fra innmark til utmark i løpet av eldre jernalder (Bjørnstad 2003:77, Tveiten 2005:70). Dette kan ikke belyses ut fra mitt eget materiale. Om lokalitetene skulle være samtidige, kan det muligvis forklares ut fra en eventuell tottrinnsprosess. Arne Espelund (2004) har antydnet at man kan ha utført den siste prosessen i lavere lende på grunn av mangel på furu til blestringen. Tjærehjellen som er funnet på Smiset fra om lag samme tid, gir imidlertid ikke grunnlag for en slik tolkning.

En annen forklaring på eventuell samtidighet kan være knyttet til sosiale avhengighetsforhold mellom ulike bosetninger. Begge slaggunnene i dagens utmarksområder ligger på lokaliteter med set-navn. I undersøkelsesområdet som helhet synes slike navn å ligge i nær tilknytning til gårder som er oppført med høy landskyld i 1647 (Appendiks VI).⁹ Det

eneste unntaket er Hjellset, men her kunne også dateringen tyde på at en eventuell bosetning ble etablert senere. At høy skyld i 1647 er representativt for eldre storgårder støttes av rike jernalderfunn på disse gårdene (Bergsvik 2003). Dette danner grunnlag for en hypotese om at set-lokalitetene kan ha vært bosetninger i som sto i avhengighetsforhold til eldre

Figur 6.5 Det romlige forholdet mellom ulike gårder i undersøkelsesområdet.

sentralgårder, og at enkelte av disse hadde spesialiserte funksjoner knyttet til jernproduksjon og tjærebrenning. Forholdet mellom gårder med ulike navneklasser bør sees i en lokal eller regional kontekst, men en innledende fase med jernproduksjon er også påvist på gårder med set-navn i Trøndelag (Salvesen 1974).

En slik desentralisert gårdsstruktur kan minne om det senere husmannsvesenet, men bosetningene behøver ikke nødvendigvis å ha vært helårlige (Kristoffersen 1993). Med hensyn til funksjon vil de likevel ha vært vesensforskjellige fra det historiske seterbruket. Tabell 6.5 kan tyde på at både Myrset og Smiset var knyttet til Sandnes, og det er også på denne gården det er funnet mest slagg (Solemdal 1999 II:65). Et alternativ er at Myrset var knyttet til Herje, slik som i nyere tid. Også på denne gården er det funnet slagg. Her kan det igjen være aktuelt å trekke inn en mulig totrinnsprosess, hvor sintringen skjedde ved bosetningene nær ressursområdet, mens selve blestringen foregikk sentralt. Årsaken til dette kan ha vært at blestringen krevde flere personer (Jacobsen og Larsen 1992:99), men også at hovedgårdene lå nærmere ”markedet” for produksjonen. Det er imidlertid verdt å understreke det hypotetiske preget, særlig ettersom det opereres med lange tidsperspektiv og mine undersøkelser av jernproduksjonen har vært svært begrenset. Det kan ikke utelukkes at jernvinnen på enkelte gårder har inngått som en mer tradisjonell husflid.

⁹ Skyldberegningen ser gårder som senere er kløyvd (indre/ytre, nedre/øvre) eller sprengt (eks. Seljevoll, Sletfjerding, Øverbøen) som samlede enheter. I tillegg til gårdene som er nevnt i 1647-matrikkelen har jeg valgt å ta med gården Skorgedal og øvrige set-lokaliteter (Hjellset, Smiset og Myrset).

Det er interessant å observere at den mest intensive fasen på Smiset faller sammen med de tidligste aktivitetene på Veøy i sen vikingtid, og det er også påvist smier på kjøpstedet fra denne perioden (Solli 1996:171-177). Asbjørn Herteig (1954:83) har også antydnet at det ble drevet blestring, men det finnes ikke naturlige malmforekomster på øyen. Råmaterialet, enten i form av malm, sinter eller råjern, må uansett ha kommet fra andre steder. Ettersom avstanden til kjøpstedet er kort, peker myrheiene i ytre deler av undersøkelsesområdet seg ut som et potensielt ressursområde. Muligvis kan også produksjonen på Gussiås i Nesset sees i et slikt lys (Tveiten 2005:39). At aktivitetene på Smiset synes å ha fått mindre betydning i middelalderen, kan skyldes at man har begynt å importere jern fra Valdres eller andre Østlandsområder som viser en kraftig vekst i jernproduksjon i denne perioden (Solli 1996).

På 1600-tallet skjedde det store endringer i lokalsamfunnet. Man fikk større tilgang på jern fra bergverk, blant annet fra Lesja, og i 1757 ble det også anlagt et jernverk på Osen i Romsdal (Parelius 1959). Disse endringene førte rimeligvis til mindre behov for lokalt fremstilt jern, og bøndene fikk i stedet arbeidsplikt for bergverkene i form av kullbrenning. I 1633 ble bøndene i Veøy sogn innlemmet i sirkumferensen til verket på Kvikne i Hedmark (Narmo 2000:183), men det er lite sannsynlig at disse forpliktelsene ble overholdt. Kullbrenning synes å ha vært ukjent da jernverket på Osen ble etablert (Olafsen 1926 I:219).

Tjærebrenningen synes derimot å ha ekspandert på 1600- og 1700-tallet, til tross for at dette ikke kunne bekreftes av de arkeologiske undersøkelsene. Molde ble anlagt som ladested under Trondheim i 1603, og frem til 1752 hadde stedet bare rett til å utføre tjære og trelast. Skipsfarten skapte stor etterspørsel, og ifølge lokalhistorikeren Olaf Olafsen (1930) skal det ha blitt utført om lag 3000 tønner tjære i året fra Molde på slutten av 1700-tallet.

6.3 Jakt og fangst

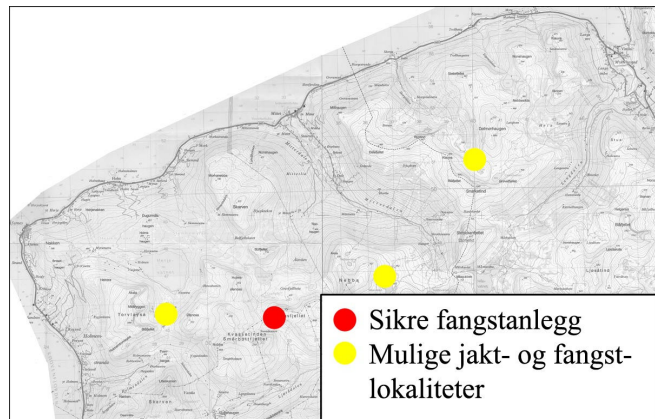
De arkeologiske sporene etter jakt og fangst er svake og usikre i undersøkelsesområdet. Under registreringene ble det som nevnt bare påvist ett anlegg i form av en murt reinsdyrgrav, og dette anlegget synes heller ikke å ha vært særlig effektivt. Dag Ringstad m.fl. (2004) har i tillegg vist til et mulig utsiktspunkt for veiding i Skorgedalen, men denne tolkningen er også noe usikker.

Stedsnavn og muntlig tradisjon kan imidlertid tyde på at det har eksistert flere anlegg. Like øst for Gravfjellet ligger *Såtvatnet*. Navnet kan muligvis referere til en såte eller en bogastille, som er en halvsirkelformet oppmuring benyttet som skjulested for bueskyttere (Ringstad m.fl. 2004). Fjellsidene ved vannet ville ha utgjort naturlige flaskehals for eventuelle reinstrekk og gitt gode betingelser for en slik buejakt, men ingen såter ble påvist.

Etter tradisjonen skal det også ha vært fangstanlegg på Holmemstranda. I *Nesdalen* skal lokalhistorikeren Herlof Grüner tidligere ha vist til to fordypninger som han tolket som dyregraver.¹⁰ Disse kan muligvis ha vært jordgravde fangstgroper. Denne formen er vanligst på Østlandet, men er også påvist flere steder i Nesset kommune (Ringstad 2004). Gropene ble imidlertid ikke påvist under registreringene.

Denne spinkle kildesituasjonen gjør det vanskelig å tidfeste fangstaktivitetene. De fleste har ansett reinsdyrgraven på Gravfjellet for å være svært gammel, og Øystein Mølmen (1987:1) knytter den til de første jegerne som kom etter at isen trakk seg tilbake. Dette skyldes nok først og fremst at det ikke lenger finnes reindyrtrekk i området. I dag er bestanden begrenset til Indre Romsdal, men stedsnavn¹¹ og muntlig tradisjon (Olafsen 1926 I:186) kan tyde på at reinen har hatt en større utbredelse i eldre tider og at kontraksjonen ikke nødvendigvis ligger altfor langt tilbake i tid.

I Nord-Gudbrandsdalen er det gjort dateringer av flere murte dyregraver av tilnærmet samme karakter som anlegget på Gravfjellet, og det er påvist en intensiv bruk av slike graver i vikingtid og i tidlig middelalder (Mikkelsen 1994). Dette kan gjøre det mulig å datere graven til denne perioden på typologisk grunnlag. Dateringer av murte graver har imidlertid vært kritisert

Figur 6. 6 Spor etter jakt og fangst i høyereliggende områder.

for å bare vise den siste bruken, og gjenbruk har trolig vært vanlig (Fossum 1996). De hittil eldste dateringene som er gjort, er likevel fra eldre jernalder (Barth 1996, Randers 2001), og det er lite trolig at bruken strekker seg mye lengre tilbake. Ettersom det ikke er kjent at det har eksistert andre kulturgrupper i området er det rimelig å anse denne fangsten som utmarksbruk, knyttet til historiske gårder og innenfor rammene av en blandet økonomi (se også Hofseth 1980). Dette støttes også av skriftlige kilder fra senmiddelalderen, hvor gårder i Romsdal ble solgt med vann og veidedest.¹² Jakt og fangst kan imidlertid ha vært drevet og organisert som et samarbeid mellom bøndene (Strand 2004).

¹⁰ Kopi av brev fra Herlof Grüner, datert 3/3 1971. Møre og Romsdal fylkeskommune.

¹¹ Et eksempel er *Reinsfjellet* på grensen mellom Nordmøre og Romsdal.

¹² DN IV, nr.1097, 1531, DN XI, nr.268, 1494, DN XI, nr. 295, 1513

Både fangst og fiske synes å ha foregått i de mest perifere delene av gårdslandskapet, hvor man hadde tilgang på vilt og fiskevann (fig. 6.6). Også jordgravde fangstgroper som er påvist i Nesset ligger relativt høyt (Ringstad 2004), og det er mulig fjellområdene i jernalder og middelalder ble betraktet som en egen driftssone i utmarken.

Mot slutten av middelalderen skjedde det imidlertid flere endringer som kan ha ført til en reduksjon av fangstens betydning. Fra 1500-tallet og utover kom det gradvis flere skytevåpen i omløp, og sammen med en økning i rovdyrbestanden kan dette ha ført til en nedgang i viltbestanden (Mølmen 1987). Trolig er det også i et slikt lys en kan se fredningene fra kongemaktens side (Lunden 2002:262-264). I 1730 ble det lagt ned totalforbud mot reinsdyrfangst med påbud om at gravene skulle fylles igjen (Hougen 1947:241), noe som kan ha ført til at flere fangstanlegg er forsvunnet. Fredninger og ulike reguleringer ble nok bare etterlevd til en viss grad. I 1635 ble flere bønder på Dale stevnet for å ha tatt liv av hjort, men de fleste slapp unna som følge av manglende bevis (Solemdal 1999 I:217).

I perioden frem til ca. 1850 synes både jakt og fiske å ha spilt en underordnet rolle som næringsgrunnlag. Det ble drevet noe jakt på rype, tiur og annet småvilt, men ellers var det rovdyrjakten som var den viktigste (Olafsen 1926 I, Mittet 1994).

6.4 Slått og fôrsanking

I nyere tid ble det drevet slått både på innmarken og på setrene, men også i til dels klart definerte utmarksområder. Basert på den romlige distribusjonen av høyløer og slåttehytter, samt muntlige og skriftlige kilder har det vært mulig å kartlegge disse områdene (jf. kap. 4). Slåttemarken synes også å ha vært avgrenset av topografiske og vegetasjonsmessige forhold, men spørsmålet her er hvor langt tilbake det er mulig å spore en slik bruk.

Flere forskere har vist at man trolig sanket lauv, ris og andre typer fôr så tidlig som i yngre steinalder (Hougen 1947, Øye [red] 2002, Regnell 2003). For å drive *slått* har man derimot vært avhengig av ljåen og jernet. De eldste ljåene som er funnet i undersøkelsesområdet, er to langorver fra vikingtid. Disse er funnet i branngroper på Indre Mittet og Ytre Holmem (Funnr. T 9293 og T 12464). Det er også i denne perioden at slike ljåer ble vanlige ellers i Norge (Sølvberg 1976:150ff), men ulike former for stutturver var også i bruk i eldre jernalder (Myhre 2002:148). Jørn Sandnes (1989b:21) har på grunnlag av generell ressurs- og energitenkning antydnet at slått kan ha vært selve motoren i utmarksekspanjonen i eldre jernalder.

Med hensyn til lagringen av høyet har Grete Lillehammer (2004) gjort arkeologiske undersøkelser av såkalte kjenngarder på Jæren. Dette er spor etter stakking. Dateringene

knyttet til overgangen mellom eldre og yngre jernalder, men bruken kan også ha vært eldre (Lillehammer 2004:172-173). Både stakker og høyløer er nevnt i skriftlige kilder fra middelalderen (Sølvberg 1976), men det er usikkert om det her dreier seg om innmark- eller utmarksslått. Det finnes ingen direkte opplysninger om utmarksslått på Vestlandet forut for Svartedauden (smst:172), men fra Trøndelag vitner slåttebestemmelsen om en slik bruk i allmenning (F XIV 8). Andre former for førsanking eksisterte trolig parallelt med slåtten (Øye 2002:377-379).

Det ble tatt to prøver fra slåttemarkskontekster i undersøkelsesområdet, men begge ble datert til nyere tid. Disse var ikke synlige på overflaten, men ble påvist ved bruk av sonderingsbor. Slått er imidlertid en aktivitet som er vanskelig å påvise rent arkeologisk, og det er usikkert hvor representative dateringene er. Pollenanalyser kunne ha gitt et bedre bilde, men det ble ikke tatt prøver fra slåttemarksområder under disse undersøkelsene.

I nyere tid kan skriftlige kilder gi utfyllende informasjon. Ifølge skattematrikkelen i 1723 ble det på de fire største gårdene i Mittetdalen slått 492 lass høy.¹³ Dette gjaldt både innmark og utmark, mens det på 1860-tallet ble slått like mye bare i utmarken.¹⁴ Dette kan tyde på en kraftig vekst, men det bør også stilles spørsmål ved representativiteten av disse kildene. Flere har antydnet at de eldste oppgavene var altfor lavt regnet, sett i forhold til antall dyr (Olafsen 1926 I, Reinton 1957, Lunden 2002). Basert på at et sommerlass lå på rundt 150 kg, og at en ku behøvde ca. 900 kg høy i året (Lunden 2002:240-241), kan 492 lass akkurat ha dekket vinterfôrbehovet til de 82 kyrne som ble oppført på disse gårdene i 1723. I tillegg kom andre husdyr, men tatt i betraktning av at de fleste lassene trolig var vinterlass som kunne ligge på opptil 350 kg (Moen 1989:40), og at høy bare utgjorde ca. 70 % av fôret (Lunden 2002:240), gir ikke dette grunnlag for å si at høyoppgavene var for lave i forhold til husdyrbestanden. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om også denne var for lavt regnet.

Ved å sammenligne oppgavene fra 1723 med kvegtellingen fra 1657 synes det som om både antall hester og kyr¹⁵ hadde gått ned med rundt 40 %. Sauebestanden synes bare å ha gått ned med i underkant av 20 %, men ettersom det ikke oppgis geiter i 1723 er disse sannsynligvis omfattet av antall sauer. I så fall vil nedgangen i antall småfe ligge på nesten 60 %. Sett i lys av en viss øde-legging av gårder og setre på slutten av 1600-tallet, er det mulig at tallene avspeiler en viss reell nedgang. Det er likevel tvilsomt at 1723-matrikkelen er

¹³ *Skattematrikkelen* (utkastet) 1723. Riksarkivet i Oslo.

¹⁴ Herredsbeskrivelsene, 1865/1866.

¹⁵ Dette er til tross for at også antall ungdyr i 1723 er medregnet

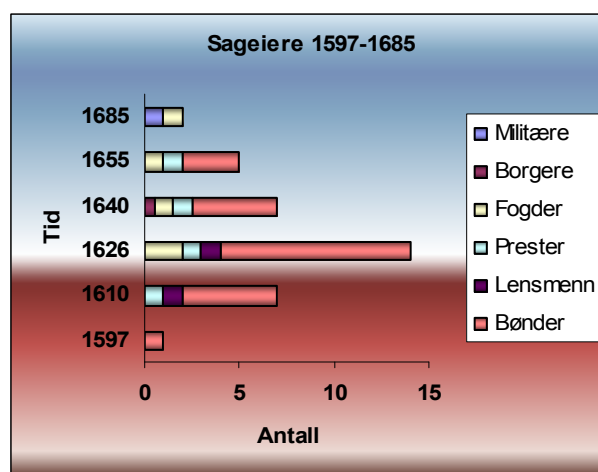
representativ for bruken, og basert på husdyrhold og fôrbehov er det uansett ingen grunn til å anta at omfanget av utmarksslåtten i 1657 var betraktelig lavere enn to hundre år senere.

Det finnes ingen skriftlige kilder fra undersøkelsesområdet som kan belyse slåtten forut for dette. Som nevnt i tilknytning til seteranleggene er det rimelig å tenke seg en viss intensivering i tidlig nytid, som følge av en økt vektlegging av husdyrhold i senmiddelalderen og påfølgende demografisk vekst. Likevel er det ingenting som tyder på at utmarksslåtten var noen ny praksis, og rimeligvis går den helt tilbake til eldre jernalder. Basert på naturlige forutsetninger er det også sannsynlig at den ble drevet i samme områder som i nyere tid.

6.5 Skogbruk og trelasthandel

Området har etter vestlandske forhold vært rikt forsynt med skog. Gran er først plantet de siste hundre årene, men foruten Langedalen/Helledalen har alle grendene hatt god tilgang på furuskog. Området er også rikt på bjørk og annen løvskog, og i Aslak Bolts jordebok står det blant annet oppført at det lå mye neverflekking til gården Mittet.¹⁶

Skog finnes i alle driftssoner, men i jernalder og middelalder var det trolig skogen nærmest gården som ble mest utnyttet. Leilendinger hadde bare rett til tømmer og ved til husbehov og til egen båt, samt never i bytte mot salt. På begynnelsen av 1500-tallet kom det imidlertid en teknologisk innovasjon som skulle føre til store endringer i skogbruket; oppgangssagen (KLN VII: 668). Mot slutten av århundret økte også etterspørselen

Tabell 6.3 Sagbruk og sagbrukseiere i undersøkelsesområdet på 1500- og 1600-tallet.

etter trelast på kontinentet, noe som ga grunnlag for en storstilt handel (Grüner 1972).

Skogen som tidligere var tillagt liten verdi, ble nå svært attraktiv. Selv om de fleste bøndene i området var leilendinger som ikke hadde rett til å hogge skog for salg, ser det ut til å ha tatt lang tid før bygselrådige jordeiere grep inn og flere leilendinger er oppført med egen sag. Den utstrakte tuskhandelen medførte at kongen i 1607 ga bøndene tillatelse til å drive trelasthandel i bytte mot rede penger (NRR IV, 212-213, Grüner 1972).

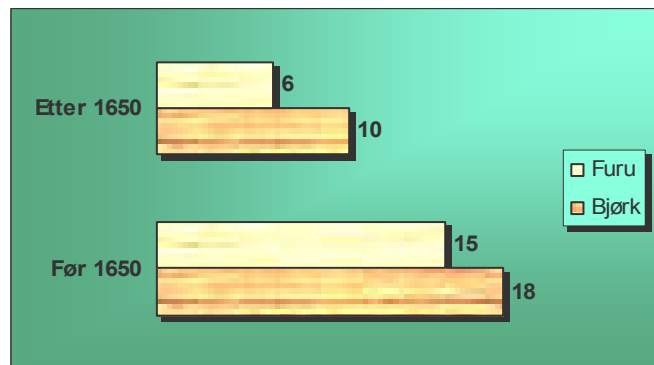
¹⁶ Aslak Bolts jordebok, ms 112.

Den første saken står oppført i 1597, og frem til 1618 er det bøndene som dominerer sagbrukslistene (tab. 6.3). Med unntak av Langedalen/Helledalen var alle grendene involvert i handelen, og det var særlig et høyere sjikt av lensmenn og lagrettemenn som var oppført med sag. Sagene kunne imidlertid være fellestiltak for å slippe unna tiende og avgift. Tolloppgavene tyder på at flere bønder var engasjert, men at utførsel per person var relativt lav (Grüner 1972:25,36). Fogder står først oppført som sageiere fra 1618.

Eksporten nådde en topp i 1620-årene, men i denne perioden hadde borgerne begynt å ta over handelen. Selv om bare en borger var oppført som sageier, var bøndenes salgsoppgaver så lave at de trolig var knyttet til en eller flere borgere. Disse kan ha skaffet seg klienter ved å betale bøndenes skatter og forsyne de med varer. Noe tuskhandel kan likevel ha forekommet, og ved og tjære ble nok fremdeles solgt på eget initiativ (Grüner 1972).

For de fleste bønder ble skogbruket likevel en sidenæring, selv om enkelte synes å ha vært mer engasjert enn andre og er oppført som sageiere i flere grender. Også for embetsmenn som prester og fogder ble trelasthandelen en sidenæring, men disse hadde som regel større sager med egne sagmestere (Grüner 1972, Langnes 2003). Det eksisterte ingen årgangssager som kunne skjære året rundt, og frem til 1644 var alle sagene i området regnet for å være flomsager (Grüner 1972:21). Dette året ble det med hensyn til skatten skilt mellom flomsager som skar for eksport, og bekkesager som bare skulle dekke lokale behov. I skattematrikkelen fra 1647 var det bare oppført tre flomsager, alle på Herje.

Som følge av at skogen var uthogd, var flere sager lagt øde i løpet av 1630-tallet. Romsdal var trolig et av de områdene i landet som ble hardest rammet av avskogingen (smst:82), og så sent som i matrikkelprotokollen av 1761 heter det at det ikke fantes furu i Mittetdalen (Solemdal 1999 I:32). Pollenanalysene synes imidlertid ikke å

Tabell 6. 4 Forholdet mellom ulike trearter i kullprøvene før og etter 1650.

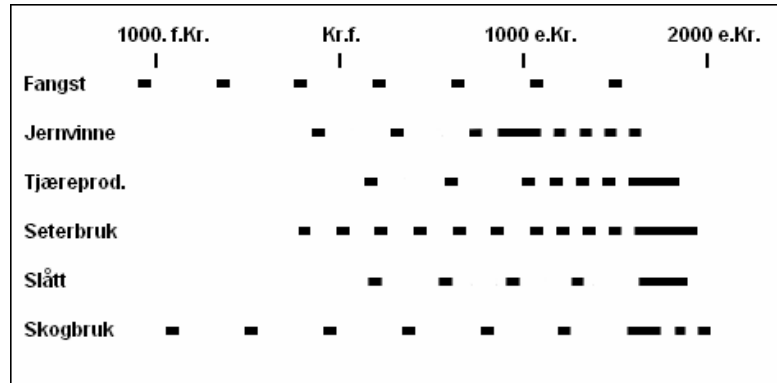
viser noen klar nedgang. Heller ikke treartsbestemmelsen av kullprøvene viser noen stor endring i forholdet mellom bjørk og furu (tab. 6.4). Dette kan skyldes at de fleste undersøkelsene ble gjort i seterområder, hvor man fremdeles kan ha hatt en viss tilgang på furu. Med hensyn til kullprøvene kan det også stilles spørsmål ved konteksten.

Avskoging og tuskhandel førte imidlertid til at restriksjonene på skogbruket ble strengere, og fra 1662 trådte kjøpstedsloven i kraft som igjen ga Trondheims borgere enerett

til all handel og seilas i Romsdal (Grüner 1972). Ladestedet i Molde førte imidlertid til et større marked for bjørkeskog, og vedsalg har blitt drevet helt frem til vår egen tid.

6.6 Samlet vurdering

Undersøkelsene i midtre Romsdal kan vitne om et dynamisk utmarksbruk, og det synes særlig å ha vært store endringer i tidlig nytid (tab. 6.5). Fangst og jernvinne mistet betydning, samtidig som det ble lagt økt vekt på skogbruk og tjærebrenning. Også seterbruket synes å ha

Tabell 6. 5 Utviklingen av ulike typer bruk i området med hensyn til intensitet, basert på historisk og arkeologisk kildemateriale (Det laveste nivået viser til aktiviteter som ikke er påvist og datert, men som rimeligvis kan ha funnet sted).

blitt omstrukturert, selv om de eldste bygningene ble datert til tidlig middelalder. De fleste aktivitetene synes likevel å ha røtter tilbake til eldre jernalder, og opphavet kan trolig settes i sammenheng med en fastere gårdsstruktur. Etableringen av historiske gårder er imidlertid en kompleks prosess hvor flere ulike faktorer spilte inn og påvirket hverandre gjensidig.

Det finnes også romlige forskjeller mellom ulike aktiviteter som følge av ulik topografi og ressursgrunnlag. Dette gjelder for det første innenfor rammene av hver enkelt gård eller grend. I nyere tid ble det skilt mellom hjemmehavn, slåttemark og setermark, og basert på ulik topografi og vegetasjonsmessige forhold er det rimelig å anta en viss kontinuitet i bruken av disse sonene. Melkeplasser i slåttemarken kan imidlertid tyde på at man ikke hadde like klare skiller mellom sonene tidligere. I tillegg kan det ha vært en driftssone knyttet til jakt, fangst og fiske i fjellet. For det andre kan det ha vært forskjeller mellom ulike grendene i undersøkelsesområdet som blant annet skyldes ulikt ressursgrunnlag. Langedalen/Helledalen skiller seg ut ved å være det eneste området som ikke har hatt rikelig tilgang på furu, og dette hadde konsekvenser for bruken av området under trelasthandelen på 1600-tallet. Likeledes har de store myrheiene rundt Herjevatnet trolig gitt bedre vilkår for jernvinne på Holmemstranda.

Endringer i praksis kan sees på som svar på nye lover og reguleringer, men de kan også skyldes nye referanserammer og endringer i demografiske, teknologiske og sosioøkonomiske forhold. I neste kapittel vil jeg diskutere om slike endringer også kan ha medført endringer i normene for utmarksforvaltningen.

7. FORVALTNING AV UTMARK SOM NORM

Undersøkelsene tyder på at bruken av utmarken har vært dynamisk og under stadig endring, men hvordan har det vært med forvaltningen av landskapet og disse aktivitetene? Hvilke normer har man måtte forholde seg til? Kan man si noe om råderett og regulering i perioder og områder uten skriftlige kilder, og er det i så fall mulig å belyse forholdet mellom norm og praksis?

I dette kapitlet vil jeg vurdere ulike metoder som kan belyse utmarksforvaltningen i området i jernalder og middelalder, og stille spørsmål ved hvor langt tilbake man kan strekke historiske grenser og eiendomsforhold i utmark. Kan deler av utmarksområdene ha vært ansett som allmenning, og vært underlagt andre former for råderett og regulering?

7.1 Mittetdalen – eksempel på en enkel geometrisk grenseutvikling?

Geometrisk metode og studier av gårdsgrenser har ofte vært benyttet til å forstå hvilke gårder som rådde over bruken og ressursene i tidligere tider. Med utgangspunkt i materialet fra Mittetdalen, hvor utmarksområdene i nyere tid har hørt inn under gårdenes faste eiendom, vil jeg diskutere hvorvidt en slik metode er egnet til å knytte forhistorisk utmarksbruk til historiske gårder.

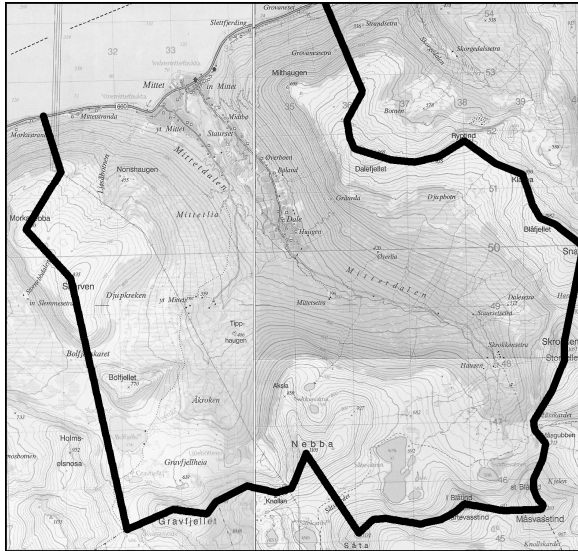
Mittetdalen er det området som er best dokumentert og registrert under disse undersøkelsene (fig. 4.5), og grenden passer godt inn i Håkon Hovstads modell av en vestlandbygd med klare topografiske avgrensninger og en relativt ukomplisert bosetningshistorie (Hovstad 1980:18, 28). Ifølge Hovstad vil grensene rundt bosetningen ved *landnåm* følge de høyeste og mest naturlige terrengformasjonene, og som regel svarer dette til vannskillet, slik at hele det sammenhengende området dreneres mot sentrum (smst:24).

Den første gårdelingen ville ha vært en *likeverdig deling*, og i et dalføre som Mittetdalen ville denne som regel ha fulgt elveleiet. Begge gårdene får dermed tilgang til alle ressurser fra fjord og fjell, og delingen synes å være basert på en gjensidig avtale. Dette kan svare til delingen mellom Indre og Ytre Mittet. Forutsetningen for at vi kan snakke om deling og ikke nytt landnåm er at elven er lett å krysse (smst:31). Hvor dalen deler seg i to har grensen fortsatt i mer eller mindre lik retning opp mot Nebba. Dette fjellet har også blitt betegnet som *Sta(v)fjellet*¹ eller *Stokkfjellet*², navn som kan ha referert til grensemerker i form

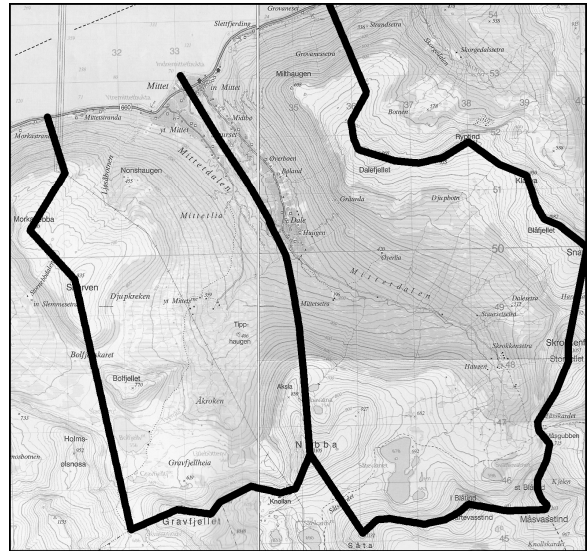
¹ Staffjellheia, jf. muntlig uttale.

² Stokkfjeldteigen, jf. *Udskiftning mellom Dale, Staurset og Mittet, indre* (gnr. 147-149 i Rauma kommune), 1883-1886, Statsarkivet i Trondheim, pantebok nr. 21 (1887-1891) for Romsdal Sorenskriveri, fol. 63a, s. 7.

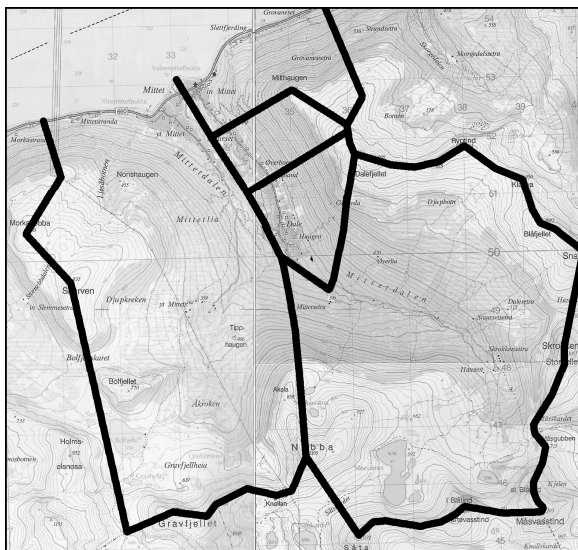
av varder, røyser eller oppreiste steiner. Disse kan ha vært endepunkt på ideelle grenser, men opphavlig var staver en betegnelse på grensemerker mellom eiendom og allmenning (smst:40-41). En slik tolkning kan støttes av at fjellet ligger på grensen mot Skorgedalen/Ljøsådalen som tidligere var ansett for å være allmenning (Olafsen 1923).³

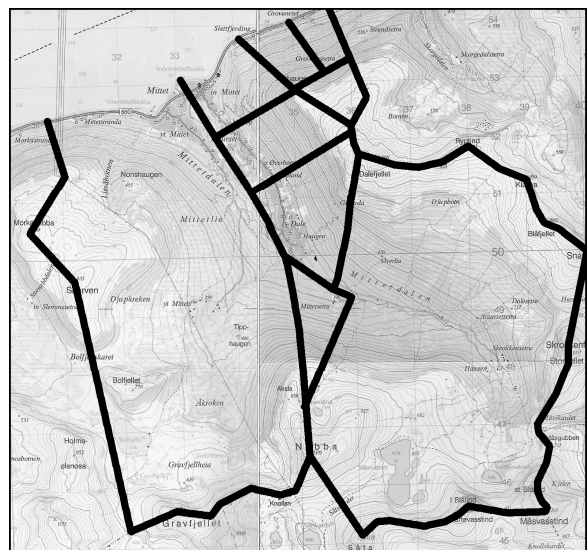
A) Mittetdalen ved landnám

B) Likeverdig deling mellom Indre og Ytre Mittet

C) Utskilling av Dale og Staurset i forhistorisk tid, og etablering av sameier i periferien

D) Utskilling av Sletfjerdalen og Grovanes i middelalder og nyere tid, samt utskifting av sameiet.

7.1 Utvikling av gårdslandskapet basert på geometrisk metode og studie av gårdsgrenser.

Ved neste deling er det imidlertid umulig at alle gårdene får tilgang til både fjord, fjell og elv, og denne skjer således ved *utskilling* på opphavsgårdens premisser, ettersom det er denne som har utnyttet området tidligere. Hensynet til ressursfordelingen blir mer oppstykket og man får ofte mer kronglete eiendomsforhold i form av sameier og teigblanding (Hovstad 1980:32-34).

³ Utskifting av Skorgedalen-Ljøsådalen (Rauma kommune), 1904-1969. Romsdal tingrett, jordskiftesak 83/1902.

Dette kan svare godt til forholdene i Mittetdalen. Dale og Staurset kan ha blitt utskilt av Indre Mittet, og mens gårdene fikk egne hjemmehavner kan den øvrige marken ha blitt definert som sameie. Metoden forutsetter med andre ord at opphavsgården med inn- og utmark var en opphavlig fast eiendom (jf. definisjon, s. 3) som ble delt i to ved en likeverdig deling, og at sameiene i utmark oppsto som følge av ytterligere utskilling (fig. 7.1).

Ved nærmere undersøkelser er det imidlertid flere avvik fra dette enkle geometriske mønstret, og det er i det hele få grenser som er dokumentert i perifere deler av gårdslandskapet. Dette kan skyldes at grensene bare var basert på muntlige bestemmelser, men materialet fra nyere tid kan tyde på at flere av disse var diffuse. Til tross for en relativt markant topografi, hadde flere gårder beiterettigheter på tvers av vannskillet og historisk kjente sameier. Dette kan tale i mot klart definerte grenser i setermarken ved landnåmet.

Metoden har dessuten vanskelig for å forklare hvorfor gårder som i nyere tid har hatt relativt store utmarksområder, har valgt å etablere seteranlegg på andre gårders eiendom. Et eksempel er Halvorstølen som Indre Mittet på 1700-tallet leide av Ytre Mittet, men som likevel er plassert på "feil side" av dalen til å stemme med det geometriske mønstret.⁴ Slike forhold kan forklares ut fra at man handlet med setre og slåtteteiger (Reinton 1961:240). Det synes likevel noe urimelig at Indre Mittet skulle ha solgt seteren til Ytre Mittet for så å leie den tilbake. De skriftlige kildene vitner også om avvik nærmere gården, og som ifølge modellen gikk på tvers av landnåmsgrensene. Dette gjelder for eksempel Strandens slåtterett på Grovanes. Dette kan ha vært et såkalt servitutt, en særlig rettighet på annen manns eiendom, men størrelsen på disse gårdene er forholdsvis lik. En skulle derfor tro at det var lite grunnlag for å etablere slike rettigheter. Som nevnt i kapittel 4, var det heller ikke kjent at det fantes grenser her forut for grensegangen i 1763.⁵

Det finnes også flere avvik i Hovstads eget studieområde, men disse forklares ut fra sekundære fenomener, særlig ved at gårder ble lagt øde og delt i senmiddelalderen og at disse således forstyrret det klare geometriske mønstret (Hovstad 1980:104-114). I mitt område synes ikke øde-legging å ha hatt noen innvirkning på grensene, men mønstret synes likevel noe forstyrret.

På bakgrunn av dette vil jeg stille spørsmål ved om tidligere bruk og praksis i utmark har vært uavhengig av grenser, og om avvikene skyldes bruksrettigheter som lå til gårdene før disse ble etablert. Dette kan i så fall gjøre det vanskelig å knytte forhistorisk utmarksbruk til

⁴ Etter utskiftningene (1883-1886) ligger Halvorstølen på Dales utmark

⁵ *Åstedssak på Mittet, indre* (gnr. 147 i Rauma kommune), 1763. Statsarkivet i Trondheim, tingbøkene for Romsdals Sorenskriverembete 1757-1765, f. 198b.

historiske gårder ved hjelp av geometrisk metode. Som vist i kapittel 4 var romlige grenser bare en av flere måter å regulere bruken på. I det følgende vil jeg derfor se eiendomsforholdene i forhold til de ulike driftssonene i nyere tid, og drøfte hvorvidt andre aspekter ved forvaltningen kan ha større retrospektiv verdi.

7.2 Utmarksforvaltning i nyere tid – retrospektiv verdi?

Som vist i kapittel 4 var utmarksområdene i nyere tid delt inn i ulike driftssoner, som ble regulert og forvaltet på ulike måter. Et spørsmål er imidlertid hvor langt tilbake det er mulig å trekke disse ordningene på retrospektivt grunnlag, og hvorvidt det går an å skille ut nyere elementer. I det følgende vil dette belyses ut fra stedsnavn, skriftlige kilder og materielle levninger. Jeg vil også se forvaltningen i nyere tid i forhold til middelalderlovgivningen for å belyse hvorvidt det er rimelig at normene har vist kontinuitet.

Hjemmehavn

I nyere tid var hjemmehavnen den driftssonen hvor grensene mellom ulike matrikelgårder var klarest definert, men det fantes også gårder med felles hjemmehavn (Holmemstranda). Innenfor hver eiendom hadde hvert bruk rett til beite, men dette kunne være begrenset i tid og til antall vinterfødte dyr.

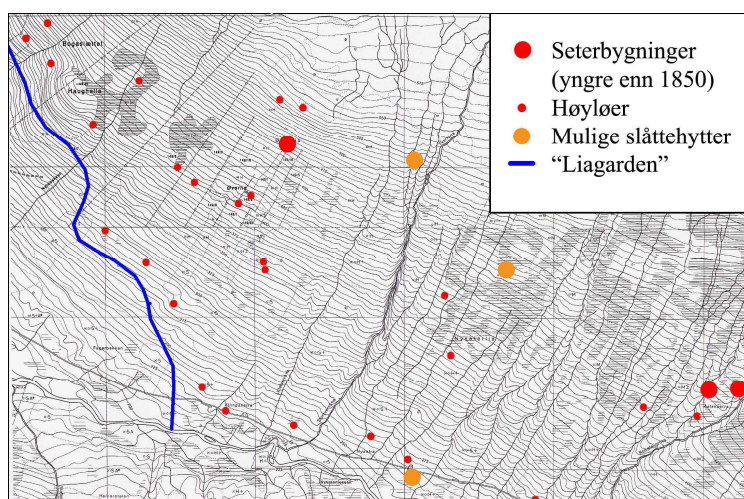
Disse bestemmelsene synes i stor grad å være i samsvar med middelalderlovgivningen (G81, G82, L VII 40), og det er rimelig å anta at forvaltningen av hjemmehavnen kan ha vist en høy grad av kontinuitet. Oppføringen av såkalte hagegarder er kjent allerede i Gulatingsloven, og var knyttet til reguleringen av beitet (G82). Gjerdene skulle være bygd av tre og de er derfor vanskelig å påvise arkeologisk, men som vist i kapittel 4 finnes det minst to stedsnavn som kan vitne om slike grenser – *Hagardshaugen* og *Hagardshamran*. Det er likevel usikkert om disse refererte til markerte grenser, eller om grensene bare var ideelle. Begge navnene refererer til markerte punkt eller høyder i landskapet, noe som muligvis kan gi støtte til det siste.

Selv om landskapslovene vitner om at grensene i hjemmehavnen kan ha et gammelt opphav, er det usikkert hvor vanlig dette har vært i undersøkelsesområdet. Flere av grensene synes å ha vært trukket opp så sent som på 1700- og 1800-tallet, og ofte fantes det ikke eldre bestemmelser for hvor disse skulle gå. Bruksrettigheter på tvers av grensene kan også tyde på sene opphav. Særlig hvor gårdene er jevnstore er det lite sannsynlig at dette har vært servitutter (Frøyset/Rydjord, Stranden/Grovanes).

I Mittetdalen kan stedsnavnet *Treungen* tyde på en tidlig inndeling av hjemmehavnen. Navnet omtales som gammelt i 1853,⁶ og begrepet er også kjent fra middelalderen.⁷ Inndelingen behøver likevel ikke gå lengre tilbake enn til 1621, da det skal ha blitt gått opp grenser i området. Dessverre er også dette dokumentet forsvunnet.⁸ De tydeligste grensene synes å ha fulgt elver (Skorgen, Mittet, Herje, Holmem), men det synes likevel å ha vært mer sameie mellom gårdene i hjemmehavnen i middelalderen (se også KLNMI:421).

Slåttemark

På 1800-tallet var slåttemarken som regel teigdelt, og grenser kunne ofte konstitueres på grunnlag av slike særrettigheter. Teigblandingssystemet går frem av flere åstedssaker på 1700- og 1800-tallet, men også her ble det antydnet at det tidligere hadde vært en større grad av sameie.⁹ Dette gjaldt særlig i perifere deler i slåttemarken. Ettersom de

Figur 7.2 Kart over slåttemarken på Dale og Staurset.

nærmeste slåtteområdene ga mest årvisst slått og lavest transportkostnader, er det rimelig at disse områdene ble tatt i hevd først. Distribusjonen av høyløer kan også vise hvilke områder som var mest attraktive (fig. 7.2). Sett i forhold til hvem som hadde teiger i de ulike områdene (jf. kap. 4), kan dette gi en relativ kronologi som viser at det var de nærmeste gårdene som først skaffet seg særrettigheter. Senere og i områder lengre unna har også bruk fra andre gårder fått hevd på teiger. De mest perifere delene ble på 1800-tallet slått av husmenn og småbruk. Disse teigene kunne gjerne strekke seg langt inn i tidligere seterhavner, og er rimeligvis yngre enn seteranleggene. På samme tid ble også flere av de eldste teigene delt. Ved å studere denne oppdelingen i forhold til den historisk kjente gårdelingen, er det mulig å påvise at mange av disse teigene i det minste går tilbake til 1600-tallet (se også Dahle

⁶ *Mindelig udskiftning vedkommende Dales utmark* (gnr. 149 i Rauma kommune), 1853. Dokumentet er i privat eie.

⁷ DN XIII, nr. 7, 1329.

⁸ Åstedssak 1763

⁹ *Åstedssak på Yre Mittet* (gnr. 150 i Rauma kommune), 1793. Statsarkivet i Trondheim (J.prof., nr. 17, 158/167), *Åstedssak på Lange* (gnr. 114 i Nesset kommune), 1844. Statsarkivet i Trondheim, utskrift av ekstraretsprotokoll, nr. 7 (1841-1848) for Romsdal Sorenskriverembete, fol. 151b.

2004:176). At brukere fra ulike matrikkelgårder hadde teiger side om side kan samtidig tyde på et relativt sent opphav, og forutsetter at gårdelingen var kommet godt i gang da disse teigene ble tatt i hevd.

En annen kilde er personstedsnavnene, som i mange tilfeller kan knyttes til historisk kjente personer. Det kan være rimelig å knytte flere av disse til etablering av hevd på teiger. Dette gjelder særlig navn som ender på -voll og -slette, mens teig-navn også kan ha vært knyttet til skogsteiger. Nesten samtlige navn går tilbake til 1600- og 1700-tallet (Appendiks VII). En viktig feilkilde er at teigene ikke nødvendigvis er oppkalt etter personer, men etter gårdsbruk som igjen er oppkalt etter personer. Teigene vil likevel ikke ha vært *eldre* enn personene.

Begge dateringene fra historiske slåttekontekster viste nyere tid, men det er likevel lite som tyder på at utmarksslåtten var noen ny praksis på 1600-tallet. Representativiteten er høyst usikker, men de sene dateringene kan skyldes omstruktureringer ved forvaltningen. Mer eksklusive rettigheter kan ha ført til økte investeringer, og en overgang fra stakking til lagring i løer. Oppføringen av en høyløe var ingen stor investering, men i tillegg til å *forutsette* en viss eksklusiv rettighet, kan den også ha vært med å *manifestere* slike. Det kan derfor være at eldre bruk ville ha satt mindre spor i landskapet, og er vanskeligere å påvise.

Alt i alt synes perioden 1600-1750 å ha vært en periode med store endringer i slåttelandskapet, og det er tvilsomt at teigblandingen kan trekkes lengre tilbake. Om slått tidligere var felles ville dette ha gitt lite grunnlag for å trekke opp nye grenser, om ikke disse allerede eksisterte fra før. Årsaken til at teigene ble tatt i hevd kan ha vært økt vekt på husdyrhold og større press på ressursene, men det kan også skyldes endrede normer og strukturelle forutsetninger. Dette er noe jeg vil komme tilbake til senere i kapitlet.

Setermark

Setermarken var i nyere tid delt i to forvaltningssoner – de innhegnede slåttevollene som var teigdelt og underlagt eksklusive bruksrettigheter, og seterhavnen som lå i fellesskap. Seteranlegg uten gjerder, som på Holmseterhaugen og Langesetra, ble også ansett som sameie (Langnes 1950, Stranden 1950). Disse ble også slått, noe som kan tyde på at inngjerdingene først og fremst har sammenheng med spørsmål om råderett og regulering. Organiseringen av slåttevollene synes å vise en gradvis ekspansjon over tid, men de arkeologiske undersøkelsene gir ikke grunnlag for å føre en slik organisering lengre tilbake enn til tidlig nytid.

Grensene mellom ulike seterhavner synes som nevnt å ha vært diffuse i tidlig nytid. En må selvsagt regne med at bratte fjell kan ha utgjort fysiske hindringer, og at avstanden fra

setrene kan ha formet visse utnyttelsesradier og gitt en viss råderett i områdene rundt hvert enkelt anlegg. Men til tross for en markant topografi, er det ingenting som tyder på at vannskillet utgjorde noen distinkt og konvensjonell grense. Lars Reinton (1961:44, 277) har argumentert for at beitet og setringen spilte en vesentlig rolle i utformingen av eiendomsforholdene i fjellet. De grensene som finnes, synes likevel å ha blitt skapt *på tross av* beitet og ført til vedvarende beiterettigheter (Holmemdalen, Holmsbygda). Felles fjellbeite synes også å ha vært mer i samsvar med middelalderlovgivningen (G84, L VII 41), og økt beitepress behøver ikke nødvendigvis å ha ført til distinkte grenser. Et alternativ var å regulere beitet i form av tidsbegrensninger (Mittetdalen). Romlige grenser i seterhavnen synes først å ha blitt vanlig på 1800-tallet, og særlig i sammenheng med utskiftningene.

Kort sammenfatning

Enkelte elementer ved utmarksforvaltningen i nyere tid synes å ha retrospektiv verdi for eldre forhold. Dette gjelder fremfor alt reguleringen av beitet og skillet mellom hjemmehavn og setermark. På den annen side er det tvilsomt at brukernes særrettigheter kan trekkes særlig langt tilbake. Dette gjelder både retten til inngjerdede voller på seteren, og til slåtteteiger i utmarken. Det er dermed tvilsomt at slåttemarken ble forvaltet som en egen sone. Mye tyder på en viss omstrukturering i tidlig nytid, og i samtlige soner synes det å ha vært en mye større grad av sameie og fellesskap mellom gårdene forut for dette.

7.3 Historiske utmarksgrenser – opphav og bakgrunn?

En grense er her definert som en normativ, konvensjonell skillelinje som ikke bare er et tilfeldig resultat av ulike bruksområder, men som er vedtatt og legger føringer på bruken. I tidlig nytid kunne elver danne naturlige grenser i hjemmehavnen. Det er imidlertid usikkert hvor langt tilbake disse har lagt føringer på bruken, og om de også konstituerte grenser i setermarken. Til tross for en relativt markant topografi, synes vannskillet å ha vært en diffus grense med hensyn til beitet. Det fantes imidlertid enkelte ideelle grenser i tidlig nytid som strakk seg helt til fjells og dekket samtlige driftssoner (Holmemdalen, Holm, Mittetdalen). Om slått og beite var felles, kan dette fordre en annen forklaring på hvorfor man har valgt å trekke opp disse grensene. Jeg vil derfor se de i forhold andre former for bruk.

Fangst ble drevet i perifere utmarksområder, men synes likevel å ha vært av liten betydning i undersøkelsesområdet. Vann og veidested kunne dessuten eies uavhengig av gårdenes faste eiendom (G93, F XIII 9, L VII 48), og det er derfor lite sannsynlig at dette ville ha vært drivkraften bak de historiske grensene.

Arne Espelund (2005:161) har antydnet at jernproduksjon kan ha ført til konflikt og endrede eiendomsforhold, ettersom denne var avhengig av ikke-fornybare ressurser. Dette kan ha vært tilfelle i enkelte av bygdene på Østlandet og i Trøndelag, men også jernutvinningen har vært beskjeden i området. Slagg ble bare påvist i vestre deler av undersøkelsesområdet, og sett i forhold til eiendomsforholdene i nyere tid peker dette området seg ut ved å ha de *minst* klare grensene (fig 4.10).

Den mest sannsynlige forklaringen er at grensene kom som følge at det intensive skogbruket på begynnelsen av 1600-tallet. Dette medførte en rovdrift som sannsynligvis ville ha fremmet nye forvaltningsrammer. Hypotesen støttes av to kjente grenseganger fra denne perioden. Det ene tilfellet er fra Holmemdalen på 1590-tallet, hvor grensen mellom Lerheim og Holmem ble trukket til Skarven.¹⁰ Saken ble omtalt som et *hageskifte*, men forholdet til de ulike driftssonene synes å antyde at det lå andre interesser til grunn enn bare beitet. Dette støttes også av at gårdene fikk vedvarende, tversgående beiterettigheter i setermarken. Det andre tilfellet er fra Mittetdalen. Ifølge skriftlige kilder skal det ha vært en markegangsforretning mellom Indre og Ytre Mittet i 1617.¹¹ Dette dokumentet er som nevnt forsvunnet, men neste gang en møter grensen går denne til Nebba (fig. 7.3).¹² Grensen mellom Holm og Slemmen kan også ha blitt gått opp på denne tiden. Det finnes ingen kilder som kan bekrefte dette, men det kan støttes av at det ble drevet sagbruk på flere gårder i grenden og på begge sider av grensen.

Grensene kan i teorien ha vært eldre. Et argument for dette er den mulige stavbetegnelsen på fjellet Nebba i Mittetdalen. Hovstad (1980:40-41) har argumentert for at dette begrepet var i ferd med å gå ut av bruk så tidlig som i høymiddelalderen. Dette er en slutning hovedsakelig basert på at betydningen av stavbegrepet som skille mellom eiendom og allmenning måtte presiseres i lovbestemmelsene (F innl.19). Dette kan imidlertid komme av at begrepet var *nytt* for mange, og skyldes en uniformering av regionale tradisjoner og en klarere rettighetsfordeling mellom bygd og kongemakt. Det finnes dessuten eksempler på at staver ble benyttet som grensemerker så sent som på 1800-tallet (Brevik 2005:87).

Kildene gir med dette ingen klare vitnesbyrd om at de historiske grensene kan trekkes tilbake til middelalderen. Det kan muligvis ha eksistert eldre territorier og gresnedragninger, men med spredt bosetning er det også mulig at utmarksområdene ble betraktet som et grenselandskap – uten noen form for distinkte grenser. Dette kan støttes av den norrøne

¹⁰ *Delebrev mellom Lerheim og Holmem*, 1595. Riksarkivet i Oslo (oversatt av prof. Unger), *Delebrev mellom Lerheim og Holmem*, 1599. Dokumentet er i privat eie.

¹¹ Åstedssak 1763

¹² *Åstedssak mellom Indre Mittet og Ytre Mittet* (gnr. 147 og 150 i Rauma kommune), 1769. Kopi i Lokalia.

forgjengeren for ordet grense, *mörk* eller *mark*, som også har betydningen skog (smst:19). Et slikt grenseløst landskap åpner også for at det kan ha eksistert allmenninger i undersøkelsesområdet.

7.4 ”Har der været Almenninger eller Almenningsfjeld i Romsdalen?”

Overskriften er hentet fra en artikkel av lokalhistorikeren Olaf Olafsen (1923), som viser til flere vitnesbyrd om allmenninger i Romsdal i eldre tider. Dette gjaldt både i Skorgedalen/Ljøsådalen like sør for undersøkelsesområdet, men også i områder lengre nord. Blant annet ble gården Tjelle på motsatt side av Langfjorden oppført som *aut i almerki* på 1400-tallet,¹³ selv om denne lå helt nede ved sjøen. Med hensyn til mitt studieområde kom Olafsen frem til at ”enkelte av stølene i Mittetdalen kunde være oprindelige almenningsstøler som Skrokken, Dalesæteren osv” (Olafsen 1926 I:170). Han argumenterte videre for at spørsmålet om eventuelle allmenningssetre først og fremst var aktuelt på gårder hvor setrene strakk seg langt inn på høyfjellet (smst.), m.a.o. gårder med horisontal driftsoneprofil.

Det finnes imidlertid ett mulig vitnesbyrd om allmenninger også innenfor undersøkelsesområdet. Gammelstølen i Helledalen ble på 1700-tallet bygslet som seter og slåttemark.¹⁴ Lite tyder på at området var særskilt skyldsatt som følge av tidligere bosetning, og det er dermed god grunn til å anta at Helledalen – og kanskje også Langedalen – kan ha vært oppfattet som allmenning på begynnelsen av 1600-tallet (Tank 1924:198). Leieforholdet kan ha sitt opphav under pengekrisen på 1640- og 1650-tallet, da kongemakten begynte å kreve bygsel og avgift på bruk av allmenning. Senere ble denne bygselen pantsatt og solgt til private jorddrotter, og eiendomsretten havnet til slutt hos bøndene (Selnes 2000).

Dette kan danne grunnlag for en sammenligning med de øvrige grendene, og en diskusjon rundt hva som har ført til ulike eiendomsforhold. Dette kan ikke forklares på grunnlag av avstand og topografi alene, ettersom det fantes gårder med om lag samme driftsoneprofil også i de andre grendene (tab. 4.1). Lars Ivar Hansen (1997) har antydnet at allmenningene kan ha blitt konstituert av at eldre sentralgårder som følge av nyrydding ble avstengt fra viktige utmarksområder. Dette kan synes som en rimelig forklaring, ettersom det nettopp er sentralgården Myklebostad som står oppført som eier av Gammelstølen i 1661 (fig.

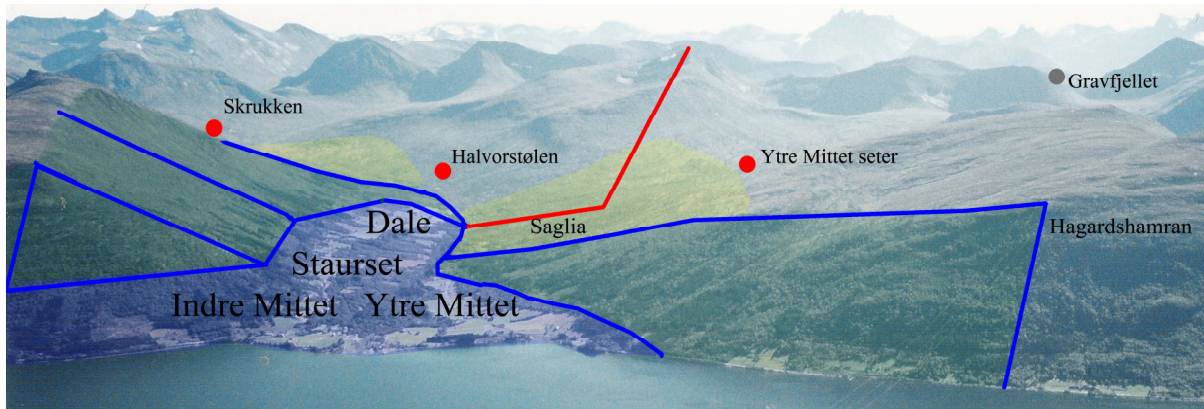
¹³ Aslak Bolts jordebok, ms 112.

¹⁴ I 1739 var både Gammelstølen og setrene i Skorgedalen/Ljøsådalen eid av Marie Treschow (Olafsen 1923, Selnes 2000). Det er derfor rimelig å anta at alle disse anleggene tilhørte restene av det såkalte Marselisgodset som ble pantsatt av kong Fredrik den 3. til brødrene Marselis fra Holland i 1651. Senere ble dette overdratt til Oberst Reinholt von Hoven (Olafsen-Holm 1947), som står som eier av setrene i 1661. På dette tidspunkt var det ikke Hanset og Helle som bygslet Gammelstølen, men gården Myklebostad.

6.5). Men det fantes også andre gårder som var blitt like avstengt, noe som for eksempel gjelder Indre Mittet i Mittetdalen. Så hvorfor finnes det ikke spor etter allmenninger her?

Jeg tror forklaringen på dette kan sees i sammenheng med det som tidligere er sagt om opphavet til de historiske utmarksgrensene. Langedalen/Helledalen var den eneste grenden som hadde lite skogressurser og hvor det ikke ble drevet sagbruk på 1600-tallet. Dette kan ha medført større kontinuitet i eiendomsstrukturene, og at kongen senere kunne se seg berettiget til å kreve inn avgifter på slått og seterdrift. På bakgrunn av dette ser jeg det som mulig at perifere utmarksområder også i de øvrige grendene kan ha vært underlagt en generell allmenningsforvaltning i middelalderen.

Flere historikere har argumentert for at både sameier og allmenninger kan være utviklet fra eldre former for felles ”beiteland”, og at man fikk en sterkere konsolidering og uniformering av eiendomsforholdene i høymiddelalderen (Holmsen 1966, Solem 2002). Forholdet mellom fast eiendom og allmenning synes da å ha vært bestemt av to faktorer, avstand og topografi. Det kjennes flere bestemmelser som gjelder dette forholdet, men samtlige synes å ta utgangspunkt i avstanden fra gårdstunet.¹⁵ Samtidig er det rimelig å anta at topografien spilte en vesentlig rolle. Eiendomsforholdene kan dermed sees i forhold til gårdenes driftssoneprofil, ettersom denne tar begge disse faktorene i betraktning.

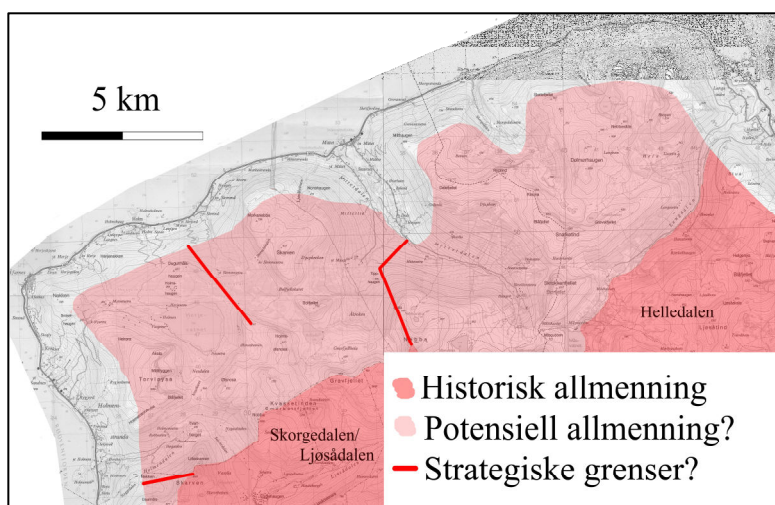
Figur 7.3 Hjemmehavnene i Mittetdalen (blå grenser). Legg også merke til grensen fra tidlig nytid (rød).

Min hypotese er at det på gårder med vertikal driftssoneprofil med bratt topografi og små utmarksområder ville ha vært lite grunnlag for å definere deler av ressursområdet som allmenning. Sett i forhold til bruken er det kun på disse gårdene det er påvist seterbygninger i tidlig middelalder, noe som kan svare godt overens med at Frostatingsloven bare omtaler setre som lå *innanstafs* (F XIII 13). Dette er vanligvis tolket til at seterbruket startet i gårdenes egen utmark (Østberg 1930), men om skillet mellom eiendom og allmenning er relativt sent så skal

¹⁵ DN III, nr. 717, 1432, G145, F XIV 8.

det ikke utelukkes at seterbruket også kan ha vært med å manifestere eiendom. Gårdene med horisontal driftsoneprofil benyttet seg derimot av langt større ressursområder, og om disse fremdeles benyttet seg av et system med melkeplasser kan dette også ha gitt mindre grunnlag for å hevde eiendomsrett. Det er mulig grensen mellom *innanstafs* og *utanstafs* her ble satt til skillet mellom hjemmehavnen og de øvrige utmarksområdene. Som vist i kapittel 4 var dette et markant skille på disse gårdene også i nyere tid, som ofte kunne skille mellom områder i individuell eie og sameie. Her kunne det ofte være gjerder eller naturlige stengsler (Holmemdalen, Mittetdalen, Langedalen/Helledalen), og grensen fulgte som regel naturlige render i landskapet (fig. 7.3).¹⁶

At hage ble sett som en motsetning til allmenning kan støttes av flere diplomer fra høymiddelalderen,¹⁷ og i tillegg er begrepet *heimróst* kjent fra Østlandet og Trøndelag både i betydningen hjemmehavn og fast eiendom (Østberg 1930:13, Reinton 1961:173-174). *Róst* var et avstandsbegrep som målte hvor

Figur 7.4 Allmenning i undersøkelsesområdet?

langt en kunne gå i ett strekk, og heimrasten var dermed så stor som man kunne gå i ett strekk fra gårdstunet uten hvile (KLN III:675). Begrepet er lite brukt på Vestlandet, men i en åstedssak på Ytre Mittet fra 1793 ble det diskutert om "...Enge Teje og hva som ligger ovenfor Biørne *Røsten* kaldet, i fordom Tider har vært felles Eiendom...[min kursivering]"¹⁸. Dette tyder på at det fantes et rastbegrep her i nyere tid, og at dette var knyttet til grensen mellom hjemmehavn og slåttemark. I denne sammenheng er det også interessant at rasteplassen *Kvilarn* på Dale ligger ved yttergrensen til gårdens hjemmehavn (Dahle 2004). I dette området skal det også ha vært risset inn kors i flere berghammere,¹⁹ noe som kan tyde på eldre grensemerker (Hovstad 1980:69).

¹⁶ De gårdene som jeg har kategorisert som normalgårder er vanskeligere å plassere, og det er usikkert hvorvidt setrene på disse gårdene lå i fast eie eller allmenning.

¹⁷ DN II, nr. 108, 1311, DN VI, nr. 131, 1328

¹⁸ Åstedssak 1793

¹⁹ A) Mindelig udskiftning 1853, B) *Utskiftning på Dale utmark* (gnr. 149 i Rauma kommune), 1928. Romsdal Jordskifterett, utskrift av jordskifterettsbok nr. 14.

Kongens eiendomsrett over allmenningene i middelalderen var først og fremst knyttet til retten til å nedsette rydningsmenn (Solnørdal 1958, Solem 2002), men ingen nye gårder ble ryddet i de potensielle allmenningsområdene i denne perioden (fig. 7.4). Det finnes imidlertid eksempler på marginalbosetninger like øst for undersøkelsesområdet, som Botn og Brekken, som begge kan ha vært ryddet i middelalderen. I 1647 var disse eid av kongen, noe som kan indikere at de var ryddet i allmenning.²⁰ Gårder som ble ryddet *innanstafs* skulle også skyldsettes (L VIII 55), men det ble sjelden betalt skatt av disse. Bosetningene kunne dermed minne om det historiske husmannsvesenet (Låg 1999:266-283). Dette kan ha vært tilfelle på Hjellset, som muligvis ble ryddet i middelalderen, og forklare hvorfor bosetningen ikke nevnes i fiskale kilder.

7.5 Norm og praksis – endringer i handlingsteoretisk lys

I det foregående avsnittet ble det argumentert for at store deler av studieområdet kan ha ligget i allmenning. Det må presiseres at dette er kun en hypotese, men i det følgende vil jeg likevel la dette danne en normativ bakgrunn for å forstå bruken som praksis, og for å forstå drivkreftene bak utformingen av historiske grenser og eiendomsforhold.

Undersøkelsene kunne ikke påvise noen praksis i middelalderen som ville ha vært i uoverensstemmelse med eventuelle allmenningsbestemmelser. Sporene etter fangst og jernvinne er beskjedne, og seterbruk kunne drives både *innanstafs* og *utanstafs*. Det eneste tilfellet hvor seterdriften ville ha vært i uoverensstemmelse med lovene er ved dyrking (F XIV 8). Det er riktignok påvist dyrkingsspor både på Myrset og på Holmseterhaugen, men dateringene herfra er eldre og lokalitetene kan dessuten ha vært gårdsbosetninger. De ligger også helt i ytterkanten av det området jeg har tegnet av en potensiell allmenning (fig. 7.4).

På 1600-tallet kommer det imidlertid en rekke spor etter praksis i disse områdene som ikke ville ha vært i henhold til middelalderens lovbestemmelser, herunder oppdyrking av slåttevoller på seteren, hevd på slåtteteiger og et intensivt skogbruk. Hvilke krefter lå bak disse endringene? Hvilke aktører hadde makt til å endre normene? Og hva var konsekvensene av deres handlinger?

Grenseganger i tidlig nytid – strategiske handlinger?

Med svekkelsen av statsapparatet i senmiddelalderen er det rimelig å anta at bøndene kan ha etablert et sterkere "eierforhold" til allmenningene. Det er også i denne perioden vi ser de

²⁰ Skattematrikkelen 1647, s. 193.

første sporene etter seterbygninger i disse områdene. Likevel er det lite som tyder på at denne bruken ikke ville ha vært forenlig med generelle allmenningsbestemmelser. På 1500- og 1600-tallet skjedde det imidlertid store endringer. Oppgangssagen og etterspørselen etter trelast på kontinentet medførte en helt ny praksis i området, og brorparten av bøndene synes å ha vært engasjert i disse aktivitetene. På samme tid forsøkte kongemakten å øke sitt maktgrunnlag over allmenningene gjennom nye lover og reguleringer (se Imsen 1990:196, Tretvik 2000:53). Det kan dermed synes som om dette var en periode med store uoverensstemmelser mellom norm, praksis og referanseramme.

På grunnlag av dette vil jeg antyde at mange av grensegangene rundt 1600 ikke bare hadde til hensikt å skape klarere grenser mellom gårdene, men også å ta i hevd områder som tidligere var betraktet som allmenning. Endepunktene for begge de kjente grensegangene fra denne perioden støter mot den historisk kjente allmenningen i Skorgedalen/Ljøsdalen, noe som til dels også gjelder grensen mellom Holm og Slemmen (fig. 7.4). Det er også verdt å merke seg at grensegangen i Mittetdalen i 1617 kom året etter en forordning som tilsa at ingen skulle bruke sag, med mindre de hadde odelsgrunn med egne skoger og rett til å sette damstokk (NRR IV, 602-604, Grüner 1972).

Per Steinar Brevik (2005) har satt frem en lignende hypotese i sin studie av utmarksgrenser i Trøndelag. Han antyder imidlertid at grensene ble fastsatt av personer utenfra (Brevik 2005:90). Jeg vil derimot antyde at de kan ha blitt fastsatt av bygdens egne elite. Grensene synes å ha blitt gått opp under bøndenes glanstid i trelasthandelen, og før borgere og fogder ble oppført som sageiere i undersøkelsesområdet (tab. 6.3). Samtidig har flere historikere vist hvor sentral den lokale forvaltningen var i senmiddelalderen og i tidlig nytid (Imsen 1990, 1994, Tretvik 2000). Ved hageskiftet på Lerheim i 1599 deltok 24 lagrettemenn. Minst ni av disse ble senere oppført med eget sagbruk, og trolig var langt flere involvert i handelen (Grüner 1972). Om områdene tidligere var betraktet som allmenning, kan denne bygdeeliten både ha hatt makt og motiv til å endre eiendomsforholdene. Selv om middelalderlovgivningen var streng med hensyn til at gårdenes eiendommer ikke skulle være større enn fra gammel tid (L VII 46), kan man ha tøyd grensene og legitimert dette ved å bruke eldre begreper som stav, stokk og hageskifte. Grensene bør i så fall ikke anses som opphavlige og naturgrodde, men som resultat av strategiske handlinger (jf. kapittel 3.1). Disse kan i neste omgang ha vært med på å skape et nytt sett av regler og ressurser i utmarksforvaltningen.

Endringer av slått og seterdrift – utilsiktede konsekvenser?

Ovenfor har jeg antydnet at flere grenser kan ha blitt gått opp i tidlig nytid og i tilknytning til det intensive skogbruket, men kan disse grensegangene også ha hatt konsekvenser for andre former for bruk?

I Frostatingsloven heter det: ”Sel kan kvar mann gjera seg i allmenningen om han vil og ha sommarsete der om han vil. Men om han sår i allmenningen utan løyve av kongens menn, då eig kongen både kornet og det høyet som vert slått der” (F XIV 8).²¹ Denne bestemmelsen blir også gjentatt i Magnus Lagabøtes landslov (L VII 62). Endringer i eiendomsforholdene kan imidlertid ha gitt bøndene et sterkere rettsgrunnlag i de tidligere allmenningsområdene, og åpnet opp for at flere nye anlegg kunne ryddes og dyrkes opp i tidlig nytid. Dette kan også ligge bak omstruktureringene av slåttemarken. Ifølge middelalderlovgivningen hadde man bare slåtterett på åremål i allmenning (F XIV 8, L VII 62), men nye eiendomsforhold kan ha gitt grunnlag for sterkere hevdsrettigheter. Endringene kan ha blitt manifestert på ulike måter. Personstedsnavn kan ha gitt landskapet nye meninger (Appendiks VII), men materielle levninger som høyløer og gjerder kan også ha hatt en kommunikativ funksjon og manifestert sterkere hevd.

Det skal ikke utelukkes at det har forekommet hevd og oppdyrking også tidligere (se Solem 2002:58), og trolig ville det uansett ha kommet endringer. Som konsekvens av endrede eiendomsforhold kan disse likevel ha fått en større legitimitet. I Helledalen og Skorgedalen/Ljøsdalen som ikke ble hevdet til fast eie, ble man i stedet nødt til å bygsle setre og slåttemark på midten av 1600-tallet.²² Dette kan umiddelbart sees i sammenheng med etableringen av det danske eneveldet, men bøndene kan også selv ha valgt slike leieforhold i et forsøk på å sikre seg eksklusive rettigheter (se Tretvik 2000). Likevel tyder dette på at man her forholdt seg til andre normer enn i de øvrige grendene.

Grensegangene under trelasthandelen kan slik ha fått utilsiktede konsekvenser også for andre former for utmarksbruk. Nye regler og ressurser kan ha åpnet opp for nye handlinger og strategier av brukerne, og medvirket til omstruktureringer av slåttene og seterdriften på 1600-tallet. Nye reguleringer, som blant annet medførte at slåttemarken ble skjermet for beite, kan også forklare hvorfor melkeplassene gikk ut av bruk eller ble gradvis flyttet fremover i dalene. Over tid ble større og større områder tatt i hevd, både på seteren og i slåttemarken, og i neste omgang synes disse særrettighetene å ha ligget til grunn for nye grenser og skarpere definisjoner av eiendomsforholdene i utmarken.

²¹ Oversettelse etter Hagland og Sandnes 1994.

²² Jordebok for Romsdalen futedøme 1661.

7.6 Samlet vurdering

Denne gjennomgangen har vist at til tross for en relativt markant topografi har ikke historiske grenser nødvendigvis retrospektiv verdi for forhold i jernalder og middelalder. Basert på skriftlige kilder synes de eldste grensene å ha vært diffuse, noe som særlig gjelder i setermarken. Det er også få markerte grenser som kan dateres gjennom naturvitenskapelige metoder. Dette gjør det vanskelig å knytte forhistorisk utmarksbruk til historiske gårder, og dermed er det lite vi vet om råderett og regulering i eldre perioder.

Jeg har satt frem en hypotese om at perifere utmarksområder kan ha vært definert og forvaltet som allmenning. Dette kan ikke *bekreftes* ettersom det ikke finnes skriftlige kilder, men det viktigste har vært å vise at det finnes en reell mulighet og at vi derfor bør være forsiktige med å trekke historiske eiendomsforhold for langt tilbake i tid. Bevisst om at fremtidige undersøkelser kan påvise eldre grensemerker, er det min hypotese at dagens grenser oppsto som følge av strategiske handlinger på 1500- og 1600-tallet og i tilknytning til trelasthandelen. Nye eiendomsforhold kan ha fått utilsiktede konsekvenser, og også vært en av faktorene bak omstruktureringene av slåtten og seterdriften i tidlig nytid. I så fall viser dette at forholdet mellom norm og praksis ikke bør reduseres til noe enkelt kausalforhold, men at dette er dialektisk og at endret bruk også kan medføre endret forvaltning.

8. AVSLUTNING

I denne oppgaven har jeg undersøkt et større utmarksområde i Romsdal med hensikt å spore endringer i bruk og forvaltning over tid. Dette er et område som er lite undersøkt, og hvor det er påvist få spor etter forhistorisk aktivitet i utmark. Med utgangspunkt i muntlig og skriftlig materiale, har jeg i samarbeid med Møre og Romsdal fylkeskommune foretatt en generell overflateregistrering i området. Her ble det lagt særlig vekt på seteranlegg, men også ødegårder og andre lokaliteter ble undersøkt. På bakgrunn av denne registreringen ble det så anlagt sjakter og prøvestikk, og tatt ut prøver til datering og pollenanalyse.

De arkeologiske undersøkelsene kunne tyde på at seterbruket i Romsdal har røtter helt tilbake til førromersk jernalder, noe som svarer godt overens med undersøkelser andre steder på Vestlandet. Dette kan muligvis sees i sammenheng med etableringen av historiske gårder, men det er likevel tvilsomt at de eldste aktivitetene var av samme karakter som det historiske seterbruket. Fra jernalderen er det bare påvist kull- og kulturlag, samt mulige kokegroper på de historiske seteranleggene. Enkelte steder kan tykke kulturlag tyde på intensiv dyrkning, og muligvis også fast bosetning. Mine undersøkelser kunne imidlertid ikke påvise bygninger fra jernalderen. De to eldste ble datert til tidlig middelalder. I tillegg til at enkelte av setrene kan ha hatt fast bosetning, er det min hypotese at man tidligere hadde et system av melkeplasser. Enkelte gårder kan også ha holdt frem å benytte seg av slike gjennom hele middelalderen. I tidlig nytid synes det imidlertid som om de fleste gårdene har etablert større seteranlegg med flere bygningsformer og innhegnede slåttevoller. På gårder med stor avstand mellom gård og seter, kan melkeplasser nær gården dermed ha gått inn i en form for flersetersystem.

Det ble også påvist spor etter eldre aktiviteter som fangst, jernvinne og tjærebrenning. Fangstanlegget kunne ikke dateres, men sammenlignet med andre murte dyregraver er det rimelig å anta at det var i bruk i vikingtid/tidlig middelalder. Aktiviteter knyttet til jernvinne og tjærebrenning ble datert til samme periode. Disse kan ha vært drevet som husflid, men muligheten er også åpen for at de kan ha vært drevet av egne og mer spesialiserte hushold innen rammene av en desentralisert gårdsstruktur. Det ser imidlertid ut til å ha skjedd store endringer i utmarksbruken i tidlig nytid. Fangst og jernvinne synes å ha mistet betydning, samtidig som skogbruket fikk en oppsving.

Aktivitetene er også sett i et romlig perspektiv. Området er delt inn i seks underområder, og det har vært et mål å studere den romlige organiseringen innenfor hver enkelt av disse i form av ulike driftssoner. Samtidig har det vært et mål å peke på forskjeller

mellom de ulike grendene. Her kan det pekes på at aktiviteter knyttet til jernvinne bare er påvist i vestre deler av undersøkelsesområdet, mens den østligste grenden skiller seg ut ved å ha vært minst påvirket av skogbruk og trelasthandel. Begge deler kan sees i sammenheng med ressursgrunnlag og ulike naturlige forutsetninger.

Et annet mål har vært å se hvor langt tilbake man kan trekke historiske grenser og eiendomsforhold i utmark. Skriftlige kilder tyder på at flere av grensene er relativt unge, og at eldre bruk kan ha vært uavhengig av disse. Dette gjelder særlig i seterområdene. Ved å studere de eldste kjente grensene i forhold til praksis i de ulike grendene er det mye som tyder at de ble gått opp i forbindelse med trelasthandelen på 1500- og 1600-tallet. Det er mulig det eksisterte eldre grensedragninger, men utmarken kan også ha vært betraktet som et *grenselandskap* – uten distinkte skillelinjer.

Skriftlige kilder kan også tyde på at deler av området var definert som allmenning i tidlig nytid, og muligvis kan dette ha vært tilfelle for større områder i middelalderen. Jeg har derfor latt dette danne en normativ bakgrunn for å studere bruken som praksis, og for å forstå drivkreftene bak historiske grenser og eiendomsforhold. Her er det rimelig å tenke seg store uoverensstemmelser mellom norm og praksis under trelasthandelen i tidlig nytid. I denne sammenheng er det satt frem en hypotese om at flere av grensegangene på denne tiden kan ha vært strategiske handlinger for å ta større områder i hevd som fast eiendom. Nye eiendomsforhold kan både ha fått tilsiktede og utilsiktede konsekvenser. Blant annet kan det ha åpnet opp for å dyrke opp slåttevoller på setre som tidligere lå i allmenning, og for at slåtteteiger kunne tas i hevd. I mangel på eldre kilder er det umulig å bekrefte et slikt utviklingsforløp, men hovedhensikten her har vært å vise at det er en reell mulighet. Vi bør dermed være forsiktige med å trekke historiske grenser og eiendomsforhold for langt tilbake i tid. I tillegg til å gjøre flere empiriske undersøkelser av fysiske grensemerker i utmarken, mener jeg at vi også bør åpne for nye teoretiske perspektiver på forhistorisk territorialitet.

All bruk har vært formet av normer, og forvaltningsmessige endringer kan være viktige for å forstå endringer i praksis og i det arkeologiske materialet. Samtidig kan også bruken ha fremmet endringer ved forvaltningen, og disse kan ha blitt manifestert av tufter, gjerder og andre materielle strukturer. Bruk og forvaltning bør derfor ikke studeres atskilt, men i større grad som en dualitet.

FIGURER

Figur 1.1: <i>Undersøkellesområdet beliggenhet i Romsdal</i>	1
Figur 1.2: <i>De seks underområdene (grendene) i undersøkellesområdet</i>	1
Figur 1.3: <i>Mittetdalen. Mot SSØ (Foto: Steinar Dahle 2000)</i>	6
Figur 1.4: <i>Prinsippskisse av gårder med ulik kulturtopografi</i>	6
Figur 2.1: <i>Ulike teknologiske faser i jernvinnas historie (Etter Espelund 1999)</i>	11
Figur 4.1: <i>Setergjerde på Liasetra. Mot SV (Foto: Kristoffer Dahle 2004)</i>	21
Figur 4.2: <i>Grenser og driftssoner i Langedalen/Helledalen</i>	22
Figur 4.3: <i>Grenser og driftssoner på Sørstranda</i>	24
Figur 4.4: <i>Liagarden. Mot S (Foto: Kristoffer Dahle 2004)</i>	25
Figur 4.5: <i>Grenser og driftssoner i Mittetdalen</i>	26
Figur 4.6: <i>Setermarken i Holmsbygda. Mot S (Foto: Kristoffer Dahle 2004)</i>	28
Figur 4.7: <i>Grenser og driftssoner i Holmsbygda</i>	29
Figur 4.8: <i>Seterbuer på Myrset. Mot NØ (Foto: Kristoffer Dahle 2005)</i>	31
Figur 4.9: <i>Slåttegjerde ved Løhaugen, I. Sandnes. Mot N (Foto: Kristoffer Dahle 2005)</i>	31
Figur 4.10: <i>Grenser og driftssoner på Holmemstranda</i>	32
Figur 4.11: <i>Setergjerde i Seterdalen med Selsetervatnet i bakgrunnen Mot S (Foto: Kristoffer Dahle 2004)</i>	33
Figur 4.12: <i>Grenser og driftssoner i Holmemdalen</i>	34
Figur 4.13: <i>Prinsippskisse av gårdslandskapet forut for utskiftningene</i>	35
Figur 5.1: <i>PS1, Langesetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	39
Figur 5.2: <i>Fremre Stølen, Langesetra (skisse)</i>	39
Figur 5.3: <i>Liasetra (skisse)</i>	39
Figur 5.4: <i>PS 1, Liasetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	39
Figur 5.5: <i>PS 1, Sandnessetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	40
Figur 5.6: <i>Sandnessetra (skisse)</i>	40
Figur 5.7: <i>PS 3, tuft 1, Sandnessetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	40
Figur 5.8: <i>PS 2, Gammelsetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	41
Figur 5.9: <i>Oversikt over tuftene på Seila. Mot N. (Foto: Kristoffer Dahle 2004)</i>	41
Figur 5.10: <i>PS 1, Seila, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	41
Figur 5.11: <i>Skrukken (skisse)</i>	42
Figur 5.12: <i>Sjakt 2, Skrukken, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)</i>	43

Figur 5.13: Tuft 6, Halvorstølen. Mot V (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	44
Figur 5.14: PS 2, Halvorstølen, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)	44
Figur 5.15: Halvorstølen (skisse)	44
Figur 5.16: Yttermittetsetra (skisse)	45
Figur 5.17: PS 1, Yttermittetsetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)	45
Figur 5.18: Holmseterhaugen. Mot Ø (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	46
Figur 5.19: PS 2, Holmseterhaugen. Mot NV (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	46
Figur 5.20: PS 2, Holmseterhaugen, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)	46
Figur 5.21: PS 1, Myrset, Mot SØ (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	47
Figur 5.22: PS 1, Myrset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)	47
Figur 5.23: Rydjordsetra og Frøysetsetra (skisse)	48
Figur 5.24: PS 1, Frøyset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2005)	48
Figur 5.25: Seteranleggene i Seterdalen (skisse)	49
Figur 5.26: Mulig tuft på Øverbøsetra. Mot NV (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	49
Figur 5.27: PS 1, Hjellset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)	50
Figur 5.28: Skorgesetra, Skorgedalen (skisse)	51
Figur 5.29: Sjakt 4, Skorgesetra, profil (Tegning: Kristoffer Dahle/Dag E. Olsen 2004)	51
Figur 5.30: Sjakt 2, Skorgesetra, profil (Tegning: Dag E. Olsen/Tarjei Slemmen 2004)	52
Figur 5.31: Steinstruktur i tilknytning til lag 10-12. Mot V (Foto: Dag E. Olsen 2004)	53
Figur 5.32: Stratigrafien i den nordlige del av sjakt 4. Mot V (Foto: Dag E. Olsen 2004)	53
Figur 5.33: Sjakt 4, Smiset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle/Dag E. Olsen 2004)	53
Figur 5.34: Tjærehjell, Smiset. Mot V (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	54
Figur 5.35: Sjakt 3, Smiset, profil (Tegning: Kristoffer Dahle 2004)	54
Figur 5.36: Gresskledd fjellhulle, Gravfjellet. Mot SØ (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	55
Figur 5.37: Reinsdyrgrav, Gravfjellet. Mot NØ (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	55
Figur 6.1: Setertuft på Sandnessetra, datert til tidlig middelalder. Mot SØ (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	63
Figur 6.2: Kart over Halvorstølen fra 1885	65
Figur 6.3: Rydningsrøys fra Skrukken. Mot V (Foto: Kristoffer Dahle 2004)	66
Figur 6.4: Funn av slagge er konsentrert til vestlige deler av undersøkelsesområdet	72
Figur 6.5: Det romlige forholdet mellom ulike gårder i undersøkelsesområdet	74
Figur 6.6: Spor etter jakt og fangst i høyereliggende områder	76
Figur 7.1: Utvikling av gårdslandskapet basert på geometrisk metode og studie av gårdsgrenser	83

Figur 7.2: Kart over slåttemarken på Dale og Staurset	86
Figur 7.3: Hjemmehavnene i Mittetdalen	91
Figur 7.4: Allmenning i undersøkelsesområdet?	92

TABELLER

Tabell 4.1: Gårdenes driftssoneprofil.	36
Tabell 5.1: Dateringer fra seteranlegg, arrangert etter kalibrert alder	44
Tabell 5.2: Dateringer fra ødegårdslokaliteter i undersøkelsesområdet	54
Tabell 5.3: Dateringer fra øvrige lokaliteter i undersøkelsesområdet	57
Tabell 6.1: Dateringer fra ulike kontekster på historiske seteranlegg	59
Tabell 6.2: Melkeklasser i undersøkelsesområder sett i forhold til navnetradisjon og avstand fra gårdstunet	68
Tabell 6.3: Sagbruk og sagbrukseiere i undersøkelsesområdet på 1500- og 1600-tallet	79
Tabell 6.4: Forholdet mellom ulike trearter i kullprøvene før og etter 1650	80
Tabell 6.5: Utviklingen av ulike typer bruk i området med hensyn til intensitet, basert på historisk og arkeologisk kildemateriale	81

LITTERATUR

- Amundsen, H. R., O. Risbøl og K. Skare. 2003. *På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråffell gjennom 10000 år. NIKU Tema 7*. Norsk Institutt for Kulturminneforskning.
- Andersson, H. 1998. Utmark, i Andersson, H., L. Ersgård og E. Svensson (eds.) *Outland Use in Preindustrial Europe. Lund Studies in Medieval Archeology 20*, 5-8. Lund.
- Andrén, A. 1985. Avgränsning eller tillhörighet? Olika principer för social organisation. *Nordisk TAG*. Rapport fra den første nordiske TAG-konferanse, 23-31.
- Aslak Bolts jordebok* (utg. ved J. G. Jørgensen) Oslo 1997.
- Austigard, B. 1981. Utløer og høystakker i Romsdal. *Romsdalsmuseet Årbok 1981*, 55-78. Molde.
- Austigard, B. og K. M. Holsbøvåg. 1994. Sjølaup, og løype i Romsdal. *Romsdal Sogelag 1994*, 41-55. Molde.
- Barth, E. K. 1996. *Fangstanlegg for rein, gammel virksomhet og tradisjon i Rondane*.

- NINA/NIKU, Trondheim.
- Beito, O. T. 1949. *Norske sæternavn*. Oslo.
- Berger, B. 1956. Til almenningens retten. *Tidsskrift for rettsvitenskap*.
- Berglund, B. og A. B. Johansen. 2001. Å finne frem i landskapet. *SPOR*, nr. 2, 2001, 36-37. Trondheim.
- Bergstøl, J. 1997. *Fangstfolk og bønder i Østerdalen. Rapport fra Rødsmaprosjektets delprosjekt "marginal bosetning"*. *Varia 42*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bergsvik, T. 2003. *Samfunn og ferdsel i yngre jernalder i Romsdal – bakgrunn for kjøpstedet på Veøy*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. NTNU, Trondheim.
- Bjørger, T., S. Kristoffersen og C. Prescott. 1992. *Arkeologiske undersøkelser i Nyset-Steggjevassdragene 1981-87. Arkeologiske rapporter 16*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Bjørger, T. 2005. Iron Age House remains from mountain areas in inner Sogn, Western Norway. *UBAS Nordisk 1*, (Bergsvik, K. A og A. Engevik red.), 209-228. Bergen.
- Bjørnstad, R. 2003. *Teknologi og samfunn. Jernvinna på Vestlandet i jernalder*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Bloch-Nakkerud, T. 1987. *Kullgropen i jernvinna øverst i Setesdal. Varia 15*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bourdieu, P. 2002 [1979]. *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oversatt av A. Prieur. Oslo.
- Brevik, P. S. 2005. *I Grenseland. Grensemerker i utmark, en metodisk og kontekstuell studie*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. NTNU, Trondheim.
- Briså, B. G. 2001. Gårdsgrensene og den geometriske metode som bosetningshistorisk hjelpemiddel. Hva er gjort og hvor står vi? *Heimen*, bd 38, nr. 2, 2001, 15-34. Trondheim.
- Brøgger, A. W. 1925. *Det norske folk i oldtiden. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie A*. Oslo.
- Buckland, P. og J. Sadler. 1991. Farm or shieling? An entomological approach. *The Norse of the north Atlantic. Acta Archaeologica, vol 60*, 93-96. København.
- Bøe, J. 1944. Høgfjellsristninger i Luster i Sogn. *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi*, bd VIII, 169-182. Oslo
- Cabouret, M. 1989. Esquisse d'une chronologie des étapes de la formation de la vie pastorale en Norvège. *Historisk Tidsskrift*, nr. 1, 1989, 28-37. Oslo.
- Christoffersen, A. 1999. Norm, handling og identitet, i Øye, I. og E. Mundal (red.)

- Norm og praksis i middelaldersamfunnet*, 56-79. Bergen.
- Dahle, K. 2004. Slått og seterdrift i Mittetdalen – spor av en svunnen tid. *Romsdalsmuseet Årbok 2004*, 166-193. Molde.
- Dahle, K. 2005. *Innberetning om registrering ved Hanset grustak 03.01.05*. Møre og Romsdal Fylkeskommune, Molde.
- Daugstad, K. 2000. *Mellom romantikk og realisme. Om seterbruket som ideal og realitet. Rapport nr 16/99*. Senter for bygdeforskning.
- Diinhoff, S. 1999. Træk av det Vestlandske jordbrugs historie fra sen steinalder til tidlig middelalder. *Arkeo*, nr. 1, 1999, 14-28. Bergen.
- Diinhoff, S. 2005. Kokegruber – glimt af en rituell praksis gjennom 1500 år, i Heibreen, T., L. Gustafson og J. Martens (red.) *De Gåtefulle kokegroper. Artikkelsamling fra kokegropseminaret 31. november 2001. Varia 58*, 135-144. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum I-XXI* (utg. ved C. C. A. Lange m.fl.) Christiania/Oslo 1849-1976.
- Dørum, K. 1996. *Oppløsningen av skyldesystemet. En studie av eiendomsformer og eierinteresser knyttet til jord i Norge, ca. 1600-1800*. Upublisert hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Dørum, K. 2002. Eignedomsrett og leilendingsrett i Norge 1600-1800. *Heimen*, nr. 2, bd 39, 2002, 95-108. Trondheim.
- Eriksson-Trenter, A. 1998. Defining property-rights, i Andersson, H., Ersgård, L. og E. Svensson (eds.) *Outland use in preindustrial Europe*, 167-174. Lund.
- Erixon, S. 1918. Bebyggelsesundersøkingar. Öfversikt. Periodiska bebyggelse typer. Fäbodvesen. *Fataburen. Kulturhistorisk tidsskrift 1918*, 21-57. Lund.
- Emanuelsson, M., A. Johansson, S. Nilsson, S. Pettersson og E. Svensson. 2003. *Settlement, shieling and landscape. The Local History of a Forest Hamlet. Lund Studies in Medieval Archaeology 32*. Lund.
- Espelund, A. 1998. Vinna på Voss. Fra ukjente blestersmeder til ”potetpresten” Meldal. *Arkeo*, nr. 1, 1998, 17-24. Bergen.
- Espelund, A. 1999. *Bondejern i Norge*. Trondheim
- Espelund, A. 2004. *Jernet i Vest-Telemark – der tussane rådde grunnen*. Trondheim.
- Espelund, A. 2005. *Bondejern i Norge. Jernvinna i tid og rom*. Trondheim.
- Espelund, A. og L. Johannesen. 2005. Malm, slagge eller noe midt i mellom? Mot en

- oppklaring av jernvinnas mysterier. *UBAS Nordisk I* (Bergsvik. K. A og A. Engevik red.), 153-166. Bergen.
- F = *Frostatingslova. Norrøne Bokverk*. Oversatt av J. R. Hagland og J. Sandnes. Oslo 1994.
- Falck-Muus, R. 1927. Fra noen jernvinneplasser i Åsnes-Finnskog. *Norsk geologisk tidsskrift, 1926-1927, bind 9*, 358-397. Oslo.
- Farbregd, O. 1984. Gårdsgrenser og geometrisk analyse. Teori og metodisk prinsipp. *Heimen*, nr. 1, bd 21, 1984, 33-50. Trondheim.
- Farbregd, O. 1989. Tjærebrenning – ein enkel, men spennande kunst. *SPOR*, nr. 1, 1989, 10-13. Trondheim.
- Fladby, R. og J. Sandnes (red.). 1979. *På leiting etter den eldste garden. Nye metoder i studie av tidlig norsk bosetningshistorie. Skrifter fra Norsk Lokalhistorisk institutt nr. 6*, 23-39. Oslo.
- Fossum, A. 1995. *Vikingtids jakt og fangst på rein i Nord-Gudbrandsdal*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Frödin, J. 1929. *Om fäbodbebyggelsens utbredning och olika typer i Europa*. Uppsala.
- G = *Gulatinglovi. Norrøne bokverk*. Oversatt av K. Robberstad. Oslo 1969.
- Gansum, T. 1996. Strukturasjonsteori – om arkeologers behov for handlingsteori. *META*, nr. 3, 1996, 33-51. Lund.
- Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London and Basingstoke.
- Giddens, A. 1984. *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. Cambridge.
- Granér, S. 1998. Outlands; property rights and institutional change, i Andersson, H., Ersgård, L. og E. Svensson (eds.) *Outland use in preindustrial Europe*, 175-183. Lund.
- Grüner, O. 1972. *Hollendertida i Romsdal. Sagbruk og trelasthandel på 1600-tallet*. Romsdal Sogelag, Molde.
- Grüner, O. 1979. Veøystevnet. Tale holdt av O. R. Grüner på kirkebakken under stevnet på Veøy 1. pinsedag 1979. *Romsdal Sogelag 1979*, 192-196. Molde.
- Gurevich, A. 1992. *Historical anthropology of the Middle Ages*. Cambridge.
- Gustafson, L. 1982. *Arkeologiske registreringer i Flåms- og Undredalsvassdraget*. *Arkeologiske rapporter 2*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Gustafson, L. 1983. *Arkeologiske registreringer i Vossovassdraget*. *Arkeologiske rapporter 6*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Gustafson, L. 2005. Kokegroper i utmark, i Heibreen, T., L. Gustafson og J. Martens (red.)

- De Gåtefulle kokegroper. Artikkelsamling fra kokegropseminaret 31. november 2001. Varia 58, 207-222. Kulturhistorisk museum, Oslo.*
- Hagland, J. R. og Sandnes, J. 1994. Om lova og lagdømmet, i *Frostatingslova, Norrøne Bokverk*. Oversett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. Oslo.
- Hansen, L. I. 1997. 'Sva sculu almenningar vera sem verit hafa fyrr at forno fari' - Et bosetningshistorisk perspektiv på allmenningslovgivningen i tidlig middelalder, i Michelsen, D. og K. Sprauten (red.) *Rett og historie. Festskrift til Gudmund Sandvik*, 163-189. Oslo.
- Hastrup, K. 1985. *Culture and history in medieval Iceland. An anthropological analysis of structure and change*. Oxford.
- Hauge, T. D. 1946. *Blesterbruk og myrjern*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Heibreen, T., L. Gustafson og J. Martens (red.). 2005. *De Gåtefulle kokegroper. Artikkelsamling fra kokegropseminaret 31. november 2001. Varia 58*. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Herteig, A. E. 1954. Omkring kaupangen på Veøy i Romsdal. *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi*, bd XVIII, 69-88. Oslo.
- Hertzberg, E. 1913. *Betænkning om almenningsrettens historiske oprindelse og dens utvikling*. Hamar.
- Hofseth, E. H. 1980. Fjellressursenes betydning i yngre jernalders økonomi. Sammenlignende studie av bygdene øst og vest for vannskillet i Nord-Gudbrandsdal. *AmS-Skrifter 5*. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Holmsen, A. 1966. *Gard – bygd – rike. Festskrift i anledning Andreas Holmsens 60-årsdag, 5. juni 1966*. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Hougen, B. 1947. *Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie*. Norsk arkeologisk Selskap, Oslo.
- Hovstad, H. 1979. Gårdsgrenser som hjelpemiddel ved bosetningshistoriske undersøkelser?, i Fladby R. og J. Sandnes (red.) *På leiting etter den eldste garden. Nye metoder i studie av tidlig norsk bosetningshistorie. Skrifter fra Norsk Lokalhistorisk Institutt, nr. 6*, 9-22, Oslo.
- Hovstad, H. 1980. *Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel? Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter LXII*. Oslo.
- Imsen, S. 1990. *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del 1, middelalderen*. Trondheim.
- Imsen, S. 1994. *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del 2*,

- Lydriketiden, Nr. 7 i Skriftserie fra Historisk institutt. Trondheim*
- Indreliid, S. 1988. Jernalderfunn i Flåmsfjella. Arkeologiske data og kulturhistorisk tolkning. *Festskrift til Anders Hagen. Arkeologiske skrifter 4*, 106-119 (Solberg, B., S. Indreliid og S. Kaland red.). Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Indreliid, S. 1994. *Fangstfolk og bønder i fjellet. Bidrag til Hardangerviddas førhistorie 8500-2500 år før nåtid*. Oslo.
- Indreliid, S. 2001. Om gardsgrenser og topografi og om opphavet til de eldste gardane. *Arkeo*, 2001, 46-52. Bergen.
- Innselset, S. 2005. Skålgropene i Valdres og indre Sogn – ikke berre ”stølsristningar”? *UBAS Nordisk 1* (Bergsvik, K. A og A. Engevik red.), 69-90. Bergen.
- Iversen, T. 1994. *Trelldommen. Norsk Slaveri i middelalderen*. Doktorgradsavhandling i historie. Universitetet i Bergen.
- Iversen, F. 1999 [1997]. *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i elder godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane. Arkeologiske avhandlinger og rapporter 4*. Universitetet i Bergen.
- Iversen, F. 2004. *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. Upublisert doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Jacobsen, H. og J. H. Larsen. 1992. *Dokkfløy fra istid til kraftmagasin. Gausdal bygdehistorie, bind 6*. Gausdal kommune.
- Johansen, A. B. 1973. Iron production as a factor in the settlement history of the mountain valleys surrounding Hardangervidda. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 6, no. 2, 84-101. Oslo.
- Johansen, A. B. 1994. Statsallmenningene i Gudbrandsdalen og ”De Kubiske Stenvarder” Særtrykk fra: *Årbok for Gudbrandsdalen*. Dølaringen og Gudbrandsdalen historielag. Lillehammer.
- Jordebok for Romsdalen futedøme*. Riksarkivet i Oslo, Rentekammeret, Landkommisjonen 1661 pk. 27 (utg. av Samnemnda for lokalhistorisk gransking i Nidaros bispedømme). Trondheim 1969.
- Kleiven, I. 1912. Jønnblåsing og myrmalm. *Syn og segn*. Oslo.
- Kleiven, I. 1938. Sæterbruke paa Vaagaa. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, bd 7, hefte 4, 193-202. Oslo.
- KLNM = *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder - fra vikingtid til reformasjon I-XXII*. 1956-1978. Oslo.

- Kristoffersen, S. 1993. Gård og gjenstandsmateriale – sosial sammenheng og økonomisk struktur. *Minneskrift til Egil Bakka. Arkeologiske skrifter nr. 7* (Solberg, B. red.), 151-206. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Kvamme, M., J. Berge, og P. E. Kaland. 1992. *Vegetasjonsmessige undersøkelser i Nyset-Steggjevassdragene. Arkeologiske rapporter 17*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- L = *Magnus Lagabøters Landslov*. Oversatt av Absalon Taranger. Oslo, Bergen, Trondheim 1915.
- Langnes, M. 1950. Holmssetra. *Romsdal Sogelag 1950*, 35-38. Molde.
- Langnes, M. 1999. Setrane på Holm. *Romsdalsmuseet Årbok 1999*, 147-165. Molde.
- Langnes, M. 2003. Langs Herjeelva gjennom fire hundreår. *Romsdal Sogelag 2003*, 259-296. Molde.
- Larsen, J. H. 1991. *Jernvinna ved Dokkfløyvatn. Varia 23*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Lillehammer, G. 2004. *Konflikter i landskapet. Kulturminnevern og kulturforståelse: Analyse av alvedans og utmarksmiljø i Hå kommune i Rogaland, SV-Norge*. Upublisert doktorgradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Lunden, K. 2002. *Fra Svartedauen til 17. mai. Norges landbrukshistorie II, 1350-1814*. Oslo.
- Låg, T. 1999. *Agders historie 800-1350*. Kristiansand.
- Magnus, B. 1983. Seterdrift i Vest-Norge i yngre jernalder. En foreløpig rapport om en undersøkelse, i Ólafsson, G. (red.) *Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982*, 93-103. Reykjavik.
- Magnus, B. 1986. Iron Age Exploitation of High Mountain Resources in Sogn. *Norwegian Archaeological Review, vol. 19, no.1*, 44-50. Oslo.
- Magnus, B. 1991. "Koen skider ikke smør i Sogn" *Arkeo*, nr. 1, 1991, 16-22. Bergen.
- Mahler, D. 1998. The stratigraphical cultural landscape, i Andersson, H., Ersgård, L. og E. Svensson (eds.) *Outland use in preindustrial Europe*. Lund.
- Martinussen, A. O. og B. Myhre. 1985. *Kulturminne i Etnefjella. Konsekvensanalyse for utbygging i Etnevassdraga. Arkeologiske rapporter 8*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Martens, I. 1972. Møsstrond i Telemark. Norske oldfunn. *Viking XIII*, 83-114. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Martens, I. 1988. *Jernvinna på Møsstrond i Telemark. Norske Oldfunn XIII*. Oslo.
- Martens, I. 1989. Middelaldergårder i Fyresdal. Arkeologiske registreringer og

- historiske kilder. *Collegium Medievale* 2, 73-91. Oslo.
- Martens, I. 1992. Some aspects of Marginal settlement in Norway during the Viking Age and the Middle Ages, i Morris, C. D. og D. J. Rackham (eds.) *Norse and later settlement and subsistence in the north Atlantic*, 1-7. Glasgow.
- Martens, I. 1998. Some cultural aspects of marginal settlement and resource utilization in South Norway, i Andersson, H., L. Ersgård og E. Svensson (eds.) *Outland Use in Preindustrial Europe. Lund Studies in Medieval Archeology* 20, 30-39. Lund.
- Mikkelsen, E. 1994. *Fangstprodukter i vikingtidens og middelalderens økonomi. Organiseringen av massefangst av villrein i Dovre. Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr. 18*. Oslo.
- Millde, Y. S. 2002. Kommunikationsperspektiv på utmarksnyttjande, i Johansen, E. (red.) *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Falun.
- Mittet, I. 1950. Mittetsetra. *Romsdal Sogelag* 1950, 25-27. Molde.
- Mittet, P. P. 1993. Optegnede erindringer i min livsbane. *Romsdal Sogelag* 1993, 105-110. Molde.
- Mittet, P. P. 1994. Optegnede erindringer i min livsbane. *Romsdal Sogelag* 1994, 113-116. Molde.
- Mogren, M. 1998. The village, the forest and the archaeology of Ängersjö, i Andersson, H., L. Ersgård, og E. Svensson (eds.) *Outland Use in Preindustrial Europe. Lund Studies in Medieval Archeology* 20, 219-236. Lund.
- Moen, A. 1989. Utmarksslåtten – grunnlaget for det gamle jordbruket. *SPOR*, nr. 1, 1989, 36-42. Trondheim.
- Mork, O. 1950. Morksetra *Romsdal Sogelag* 1950, 39-41. Molde.
- Myhre, B. 2002. Landbruk, landskap og samfunn. *Norges landbrukshistorie I, 4000 f.Kr. - 1350 e.Kr. Jorda blir levevei, del I*, 11-214. Oslo.
- Myking, J. R. 2002. *Herre over andre si jord? Norske leiglendingsvilkår i europeisk lys 1500-1800*. Doktorgradsavhandling i historie. Universitetet i Bergen.
- Mølmen, Ø. 1987. *Fra dyregraver til geværjakt i Rauma*. Rauma Kommune ved Kulturstyret.
- Narmo, L. E. 1996. *Jernvinna i Valdres og Gausdal, Varia* 38. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Narmo, L. E. 1997. *Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen. Varia* 43. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Narmo, L. E. 2000. *Oldtid ved Åmøtet. Østerdalens tidlige historie belyst av utgravninger på Rødsmoen i Åmot*. Rena.

- Narmo, L.E. 2005. Bokmelding: Espelund, A. 2004. Jernet i Vest-Telemark – der tussane rådde grunnen. *Heimen*, nr. 2, bd 42, 2005, 171-173. Trondheim.
- NRR – *Norske Rigs-registranter* (utg. av C. C. A. Lange m.fl. IV). Christiania 1861-1891.
- Olafsen, O. 1910. *De viktigste støler og fæle gre paa Hardangerviddens Nord- og Vest-side*. Kristiania.
- Olafsen, O. 1916. *Myrmalmsmelting i Norge i ældre tid*. Tilleggsbok til Norsk folkekultur 1916. Risør.
- Olafsen, O. 1923. Har der været Almenninger eller Allmenningsfjeld i Romsdalen? *Romsdal Sogelag 1923*, 27-36. Molde.
- Olafsen, O. 1926. *Veøy i fortid og nutid I og II*, Veøy kommune, Norheimsund.
- Olafsen, O. 1930. Molde bys anlegg og første historie. *Romsdal Sogelag 1939*, 25-30. Molde.
- Olafsen-Holm, J. 1947. Marselisgodset i Romsdal. *Romsdal Sogelag 1947*, 105-110. Molde.
- Olafsen-Holm, J. 1950. Setrar og seterbruk i Romsdal - i gamal og seinare tid. *Romsdal Sogelag 1950*, 3-10. Molde.
- Olafsen-Holm, J. (red.) 1950. *Romsdal Sogelag 1950*. Molde.
- Parelius, N. 1959. Kammerråd Ole Alsing og Osen jernverk. *Romsdal Sogelag 1959*, 105-110. Molde.
- Prescott, C. 1995. *From stone age to iron age. A study from Sogn, western Norway*. Oxford.
- Randers, K. og M. Kvamme. 1982. *Breheimenundersøkelsene 1981. Arkeologiske rapporter 3*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Randers, K. og M. Kvamme. 1992. *Breheimen-undersøkelsene 1982-1984 II: Stølsområdene. Arkeologiske rapporter 15*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Regnell, M. 2003. Charcoal from Uppåkra as indicator of Leaf fodder, i Larsson, L. og B. Hårdh (eds.) *Uppåkrastudier 7 - Centrality-Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age*, 105-116. Stockholm.
- Reinton, L. 1955. *Sæterbruket i Noreg I. Sætertyper og driftsformer*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Reinton, L. 1957. *Sæterbruket i Noreg II. Anna arbeid på sætra i haustingsbruket og matnøytsla elles*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Reinton, L. 1961. *Sæterbruket i Noreg III*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.

- Ringstad, D. 2004. Fangst i lavere strøk, Jordgraver i Nesset, i Ringstad, D., P. E. Strand og A. K. Vike (red.) *Jakt og fangst i Nesset*. Nesset fjellstyre.
- Ringstad, D., P. E. Strand og A. K. Vike (red.). 2004. *Jakt og fangst i Nesset*. Nesset fjellstyre.
- Risbøl, O. 2005. Kulturminner i Gråfjell – kulturhistoriske resultater fra registreringsprosjektet, i Stene, K. og T. Amundsen, O. Risbøl og K. Skare (red.) ”*Utmarkens grøde*” Mellom registrering og utgravning i Gråfjellområdet, Østerdalen. *Varia* 59, 5-26. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Rønneseth, O. 2001. *Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Stavanger.
- Sahlgren, J. 1927. Nordiska ortnamn i språklig og saklig belysning. 9 *Stad*-namnen i Närke. *Namn och bygd* 15. Uppsala.
- Salvesen, H. 1974. *Fra landnåm til matrikkelgård. Studier av fremveksten av utkantgården Hoset*. Upublisert hovedoppgave i historie. Universitetet i Trondheim.
- Sandnes, J. 1967. Kilder til busetningshistorien i eldste tida. *Heimen*, bd 14, 1967, 3-20. Trondheim.
- Sandnes, J. 1971. *Ødetid og gjenreisning. Trøndsk busetningshistorie 1200-1600*. Oslo.
- Sandnes, J. og H. Salvesen. 1978. *Ødegårdstid i Norge*. Oslo.
- Sandnes, J. 1979. Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie, i Fladby R. og J. Sandnes (red.) *På leiting etter den eldste garden. Nye metoder i studie av tidlig norsk bosetningshistorie. Skrifter fra Norsk Lokalhistorisk Institutt, nr. 6*, 165-167. Oslo.
- Sandnes, J. 1989a. Ljåen og krøttermulen. Om opphav og alder til det norske seterbruket. *Historisk Tidsskrift*, nr. 1, 1989, 351-57. Oslo.
- Sandnes, J. 1989b. Først ljåen, så krøttermulen – fjellslått og setring i Trøndelag gjennom tusen år. *SPOR*, nr. 1, 1989, 18-21. Trondheim.
- Sandvig, A. 1942. *Seterliv og seterstell. Maihaugens setergrend. Et bidrag til de gudbrandsdalske setrers historie*. Oslo.
- Sandvik, G. 1989. Europeisk rettshistorie i mellomalderen. *Jussens venner*, 6-7/89. Oslo.
- Selnes, R. I. 2000. *Gards- og ættesoge for Nesset IX*. Nesset kommune. *Skattematrikkelen 1647 XIII Møre og Romsdal fylke*. (red. ved Rolf Fladby og Steinar Imsen). Oslo 1995.
- Skre, D. 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr. Acta Humaniora* 32. Oslo.

- Skre, D. 1999. Eiendom og hierarki i det før- og tidlig-statlige norske samfunnet. *Heimen*, nr. 2, bd 36, 1999, 123-137. Trondheim.
- Skrede, M. A. 2002. *Utmark og gard. Nærstudie av tufteområde i Friksdalen i Leikanger, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Slemmen, A. P. 1950. Setrer i Slemmen og Mork i Veøy. *Romsdal Sogelag 1950*, 10-13. Molde.
- Solem, J. 2002. 'Sem verit hafa fyrr at fornu fari'? *Norsk allmenningslovgivning i høymiddelalderen*. Upublisert hovedfagsoppgave i historie. NTNU, Trondheim.
- Solem, T. 2005. Pollenanalyse i Gråfjellområdet – metode, problemstillinger og Resultater, i Stene, K. og T. Amundsen, O. Risbøl og K. Skare (red.) "Utmarkens grøde" *Mellom registrering og utgravning i Gråfjellområdet, Østerdalen. Varia 59*, 53-66. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Solemdal, A. 1999. *Bygdebok for Holm Sogn, bind I og II*. Molde.
- Solli, B. 1993. Narratives of Veøy: an investigation into the poetics and scientifics of archaeology. *Universtetets Oldsaksamling Skrifter nr. 19*. Oslo.
- Solheim, S. 1952. *Norsk sætertradisjon*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Solnørdal, O. 1933. Den trøndske ålmeningsretten i gamalnorsk tid. *Tidsskrift for rettsvitenskap*. Oslo.
- Solnørdal, O. 1958. *Rettleiing i almeningslæren*. Oslo.
- Stang, G. B. 2003. *Kroken - gard og grend. Arkeologiske punktundersøkingar i Kroken, Luster, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Stang, C. 2004. *Rettigheter i utmark – i historisk perspektiv*. Oslo.
- Stenvik, L. F. 1989. Tovmoen i Budal – et fysisk arkiv om bruk av utmarka langt bakover i tid. *SPOR*, nr. 1, 1989, 4-7. Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1990. Jernvinna i Midt-Norge. *Heimen*, bd 27, 1990, 209-218. Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1994. Jern og samfunn – verkstedsplasser for jernfremstilling i Trøndelag. *SPOR*, nr. 1, 1994, 12-15. Trondheim.
- Stenvik, L. F. 1996. *Undersøkelser i forbindelse med kraftbygging i Meråker, Nord-Trøndelag. Rapport – Arkeologisk serie 1996-1*. Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Stranden, E. 1948. Om Vistdal. *Romsdal Sogelag 1948*, 3-8. Molde.
- Stranden, E. 1950. Setrar i Vistdal. *Romsdal Sogelag 1950*, 14-17. Molde.
- Strand, P. E. 2004. Reinsfangst i høgfjellet, i Ringstad, D., P. E. Strand og A. K. Vike (red.) *Jakt og fangst i Nesset*. Nesset fjellstyre.

- Sveinbjarnarsdóttir, G. 1991. Shielings in Iceland. An archaeological and historical survey. *The Norse of the north Atlantic. Acta Archaeologica, vol 60, 73-93.* København.
- Svensson, E. 1998. *Människor i utmark. Lund studies in Medieval Archaeology 21.* Lund.
- Sølvberg, I. Ø. 1976. *Driftsmåter i vestnorsk jordbruk, ca. 600-1350.* Oslo.
- Sørheim, H. 1994. Hva Borgund-utgravningene kan fortelle. Det eldste håndverket på Sunnmøre, i Larsen, S. U. og J. Sulebust (red.) *I balansepunktet. Sunnmøres eldste historie ca. 800-1660.* Ålesund.
- Tank, G. 1924. Om særrettigheter til almeningsgrund og afgifter til staten for saadanne i det 17. og 18. aarhundrede. *Historisk tidsskrift, 5. rekke, bd 5, 1920-24, 185-232.* Kristiania.
- Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments.* Oxford/Providence.
- Tretvik, A. M. 1996. ”... med mig tiltagne 2de edsvorne Lagrettemænd...” Om bønders deltakelse i lokalforvaltningen på 1700-tallet. *Heimen, nr. 3, bd 33, 1996, 189-200.* Trondheim.
- Tretvik, A. M. 2000. *Tretter, ting og tillitsmenn. En undersøkelse av konflikthåndtering i det norske bygdesamfunnet på 1700-tallet. Skriftserie fra Historisk Institutt, nr. 32.* Akademisk avhandling. NTNU, Trondheim.
- Tollin, C. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid. Meddelanden Kulturgeografiska institutionen, Stockholm universitet, nr. 101.* Stockholm.
- Tveiten, O. 2005. *Utkant eller egg? Jarnutvinning i Møre og Romsdal i førhistorisk tid og mellomalder.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- UBAS = *Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter/University of Bergen Archaeological Series.*
- Østberg, K. 1930. *Norsk bonderett 6. Seterbruket i Norge med et tillegg om årets – især landbrukets merkedager.* Oslo.
- Øye, I. (red.) 2002. *Vestlandsgården - fire arkeologiske undersøkelser. Havrå - Grinde - Lee - Ormelid.* (L. Julshamn, R. Bade, K. A. Valvik og J. Larsen). *Arkeologiske avhandlinger og rapporter 8.* Universitetet i Bergen.
- Øye, I. 2002. Landbruk under press 800-1350. *Norges landbrukshistorie I, 4000 f.Kr. - 1350 e.Kr. Jorda blir levevei, del II, 215-414.* Oslo.

UTRYKT ARKIVALIA

(SE FOTNOTER SOM GIR KOMPLETTE OPPLYSNINGER)

MUNTLIGE INFORMANTER

Steinar Gulliksen

Ragnar Orten Lie

Tina Amundsen

Ingunn Holm

Christopher Knagenhjelm

Mads Langnes

Randi Ingunn Selnes

Iver Hanset

Ingvar Hanset

Anders Hanset

Kari Hanset

Kolbjørn Øien

Magna Berg Øien

Rolf Lange

Milly Elgenes

Ola Sandnes

Henry Hestad

Kjellaug Hestad

Mally Skorgen

Peder Einar Dahle

Kristian Dahle

Kjartan Dahle

Kristine Dahle

John Staurset

Peder Oddvar Mittet
Halvard Dahle
Ingbjørn Mittet
Sigurd Mittet
Ole Kolbjørn Mittet
Kari Sande
Knut Herje
Arvid Eidsvoll
Paul Holmem
Kåre Sandnes
Kåre (Ner-) Sandnes
Nils Grytnes
Osvald Rydjord
Arne Rydjord
Erling Frøyset
Ivar Årset
Egil Lerheim
m.fl.

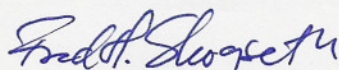
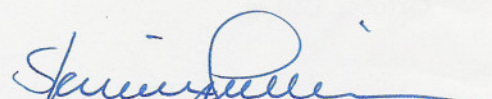
LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING Adr.: NTNU – Gløshaugen, Sem Sælandsv. 5, 7491 Trondheim
Telefon 73593310 Telefax 73593383**DATERINGSRAPPORT**Oppdragsgiver: Dahle, Kristoffer
Hønen gate 20
3513 Hønefoss

DF-3783

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	¹⁴ C alder før nåtid	Kalibrert alder	δ ¹³ C ‰
T-17433	KP nr.1, PS 1, lag 2 Fremre Langesetra, Lange Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk	0.9 g	85 ± 80	Y.enn AD1680	-26.1*
T-17434	KP nr.2, PS 2, lag 3 Fremre Langesetra, Lange Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk	4.5 g	290 ± 60	AD1515-1665	-26.1*
T-17435	KP nr.3, PS 1, lag 2 Synnmørstølen, Lange Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk	3.3 g	150 ± 55	Y.enn AD1670	-26.1*
T-17436	KP nr.4, PS 1, lag 3 Liasetra, Lange Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk	4.2 g	160 ± 45	AD1670-1945	-26.1*
T-17437	KP nr.7, PS 1, lag 4 (bunn) Sandnesetra, Sandnes Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	3.2 g	1590 ± 50	AD420-545	-26.1*
T-17438	KP nr.9, PS 3, lag 5 Sandnesetra, Sandnes Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk	4.8 g	960 ± 75	AD1010-1170	-26.1*
T-17439	KP nr.14, PS 2, lag 3 Gammelsetra, Elgenes Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	2.9 g	925 ± 55	AD1025-1190	-26.1*
T-17440	KP nr.15, PS 1, lag 3 Hjellset, Elgenes Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	1.5 g	370 ± 90	AD1440-1650	-26.1*
T-17441	KP nr.19, sjakt 2, lag 3 Skorgedal, Skorgesetra Indre Skorgen, Neset Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	1.4 g	925 ± 95	AD1015-1225	-26.1*

Dato: 09 MAR 2005

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Fred H. Skogseth
Steinar Gulliksen

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: NTNU – Gløshaugen, Sem Sælandsv. 5, 7491 Trondheim
Telefon 73593310 Telefax 73593383

DATERINGSRAPPORT

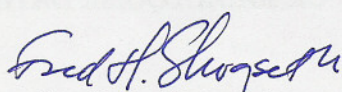
Oppdragsgiver: Dahle, Kristoffer
Hønen gate 20
3513 Hønefoss

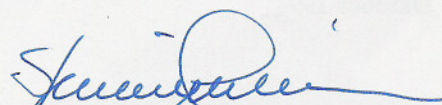
DF-3783

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	^{14}C alder før nåtid	Kalibrert alder	$\delta^{13}\text{C}$ ‰
T-17442	KP nr.24, sjakt 4, lag 8 Skorgedal, Skorgesetra Indre Skorgen, Nesset Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	2.2 g	530 ± 75	AD1325-1440	-26.1*
T-17443	KP nr.25, PS 1, lag 3 Seila, Sletfjering Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	1.8 g	360 ± 60	AD1455-1640	-26.1*
T-17444	KP nr.27, PS 2, løs Helleren, Indre Mittet Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	1.2 g	165 ± 70	Y.enn AD1660	-26.1*
T-17445	KP nr.28, PS 1, lag 2 Gammelseterhaugen, Dale Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	2.8 g	380 ± 40	AD1450-1630	-26.1*
T-17449	KP nr.37, PS 2, lag 3 Halvorstølen, Dale Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	4.4 g	155 ± 45	AD1670-1945	-26.1*
T-17450	KP nr.40, PS 1, lag 5 Ytre Mittet seter Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Furu	5.6 g	1745 ± 45	AD245-380	-26.1*
T-17452	KP nr.43, PS 2, lag 3 Holmseterhaugen, Holm Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	3.4 g	180 ± 45	Y.enn AD1665	-26.1*

Dato: 09 MAR 2005

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Fred H. Skogseth

Steinar Gulliksen

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: NTNU – Gløshaugen, Sem Sælandsv. 5, 7491 Trondheim
Telefon 73593310 Telefax 73593383

DATERINGSRAPPORT

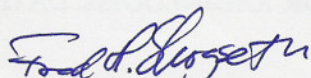
Oppdragsgiver: Dahle, Kristoffer
Hønen gate 20
3513 Hønefoss

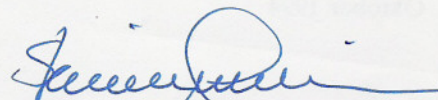
DF-3783

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	^{14}C alder før nåtid	Kalibrert alder	$\delta^{13}\text{C}$ ‰
T-17446	KP nr.29, PS 1, lag 3+4 Nysetra, Dale Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	5.6 g	135 ± 55	Y.enn AD1675	-26.1*
T-17448	KP nr.33, sjakt 2, lag 4 Skrukken, Dale Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	2.5 g	500 ± 60	AD1405-1445	-26.1*
T-17451	KP nr.42, PS 1, lag 3 Holmseterhaugen, Holm Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	3.5 g	150 ± 55	Y.enn AD1670	-26.1*
T-17453	KP nr.44, PS 2, lag 5 Holmseterhaugen, Holm Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	2.6 g	1060 ± 50	AD965-1020	-26.1*
T-17454	KP nr.48, sjakt 1, lag 4 Nakken, Ytre Sandnes Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu	2.3 g	3045 ± 85	BC1405-1135	-26.1*
17455	KP nr.51, sjakt 3, lag 9 Smiset, Ytre Sandnes Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Furu	2.3 g	880 ± 65	AD1045-1245	-26.1*
T-17456	KP nr.54, sjakt 4, lag 10 Smiset, Ytre Sandnes Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu vier/osp selje	5.0 g	995 ± 80	AD990-1160	-26.1*
T-17457	KP nr.58, PS 1, lag 3 Frøyset seter, Frøyset Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Furu	6.0 g	2305 ± 85	BC405-205	-26.1*

Dato: 04 APR 2005

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Fred H. Skogseth

Steinar Gulliksen

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: NTNU – Gløshaugen, Sem Sælandsv. 5, 7491 Trondheim
Telefon 73593310 Telefax 73593383

DATERINGSRAPPORT

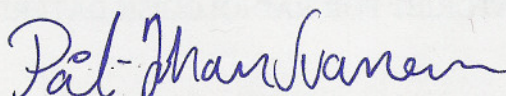
Oppdragsgiver: Dahle, Kristoffer
Hønen gate 20
3513 Hønefoss

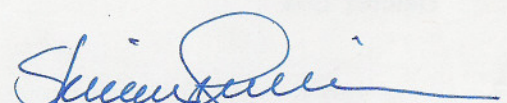
DF-3783

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	¹⁴ C alder før nåtid	Kalibrert alder	δ ¹³ C ‰
TUa-5067	KP 18, PS 1, Lag 9 Skorgedal, Indre Skorgen Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		430 ± 40	AD1440-1480	-26.1*
TUa-5068	KP 20, Sjakt 2, Lag 5 Skorgedal, Indre Skorgen Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		1205 ± 40	AD780-890	-26.1*
TUa-5069	KP 22, Sjakt 4, Lag 3 Skorgedal, Indre Skorgen Neset, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		85 ± 40	Y.enn AD1695	-26.1*
TUa-5070	KP 31, PS 1, Lag 5b Skrukken, Dale Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Furu		510 ± 45	AD1405-1440	-26.1*
TUa-5071	KP 45, PS 1, Lag 2 Myrset, Ytre Herje Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		240 ± 40	Y.enn AD1645	-26.1*
TUa-5072	KP 47, PS 1, Lag 4 Myrset, Ytre Herje Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		2310 ± 45	BC400-370	-26.1*
TUa-5073	KP 57, PS 1, Lag 4 Rydjordseter, Rydjord Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		2320 ± 45	BC400-375	-26.1*
TUa-5074	KP 59, PS 1, Lag 3 Øverbøstølen, Øverbøen Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk		1550 ± 45	AD440-595	-26.1*
TUa-5175	KP nr.32, sjakt 2, lag 3 Skrukken, Dale Rauma, Møre og Romsdal	Trekull Bjørk, furu		150 ± 35	AD1675-1945	-26.1*

Dato: 31 MAY 2005

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Pål Johan Svanem

Steinar Gulliksen

Høeg - Pollen, 876 842 262,
Helge Irgens Høeg,
Gloppeåsen 10,
3261 LARVIK

Larvik, 25/11-04.

Til Nasjonallaboratoriet for ^{14}C -datering.

TUa-5067, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 30 biter. Av disse var 8 Betula (bjerk) og 22 Pinus (furu).

TUa-5068, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 30 biter. Av disse var 25 Betula (bjerk) og 5 Pinus (furu).

TUa-5069, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 30 biter. Av disse var 11 Betula (bjerk) og 19 Pinus (furu).

TUa-5070, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 35 biter. Alle var Pinus (furu).

TUa-5071, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 20 biter. Av disse var 14 Betula (bjerk) og 6 Pinus (furu).

TUa-5072, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 30 biter. Av disse var 20 Betula (bjerk) og 10 Pinus (furu).

TUa-5073, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 30 biter. Av disse var 12 Betula (bjerk) og 18 Pinus (furu).

TUa-5074, Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 30 biter. Alle var Betula (bjerk).

Ua-5175 (T-17447) Møre og Romsdal.

Det ble bestemt 40 biter. Av disse var 27 Betula (bjerk) og 13 Pinus (furu).

Helge Irgens Høeg.

Pollenanalyse av prøver fra Nesset og Rauma kommune:

Lokalitetene Skorgedal, Myrset, Skrukken og Holmseterhaugen.

Analysene utført av: Lene S. Halvorsen, DNS, Bergen Museum, UiB

Skorgedal, PP3 Ytre Vistdal, Nesset kommune

Resultat fra pollenanalysen:

Prøver analysert: prøve 1-4 fra PP3, lag 2-5

Lag 5 (nederste lag):

Lite trepollen, noe småbusker og lyng og blåklukke (*Campanula*). Artssammensetningen i denne sonen indikerer lyngdominert vegetasjon med røsslyng (*Calluna*), blåbær/tyttebær (*Vaccinium*) og fuktområder med mjøduert (*Filipendula*), molte (*Rubus chamaemorus*) og rome (*Narthecium*). Noe beite er indikert av forekomst av engsyre (*Rumex acetosa*), blåknapp (*Succisa*), kurvblomster (Asteraceae sect. Cichorium og *Solidago* type) og *Potentilla*. Ikke noe kullstøv.

Lag 4:

Kraftig økning i gresspollen (Poaceae) og kullstøv sammen med forekomst av linbendel (*Spergula arvensis*) indikerer kulturpåvirkning (linbendel er et åkerugress). Dessuten er det økning i kultur- og beiteindikatorerne soleier (*Ranunculus acris*), engsyre (*Rumex acetosa*) og kurvblomster (Asteraceae sect. Cichorium og *Solidago* type).

Lag 3:

De samme artene som i lag 4 har høye verdier her, i tillegg kommer flere kulturindikatorer inn som høymol (*Rumex longifolius*), brennesle (*Urtica*).

Lag 2:

De samme artene som i lag 3 og 4, i tillegg til funn av pollen Korn fra bygg (*Hordeum*).

Sammenfatning:

En har åpent terreng i hele sekvensen, det er lite pollen fra både or (*Alnus*), bjørk (*Betula*) og furu (*Pinus*). Det er ikke gjort funn av kullstøv i lag 5.

Fra og med lag 4 får en kulturpåvirkning gjenspeilet i pollensekvensen, det er funn av både åkerugress og beiteindikatorer i tillegg til en kraftig økning i kullstøvkurven.

I lag 2 er det funn av pollen fra bygg, noe som tilsier korndyrking.

Skrukken, PP4 Mittetdalen, Rauma kommune

Resultat av pollenanalysen.

Prøver analysert: prøve 1-4 fra lag 2 til 5.

Lag 5 (nederste lag):

Prøven fra det nederste laget hadde et lavt polleninnhold, noe som er vanlig i veldig sandholdige avsetninger. Pollensammensetningen en fant viser høye verdier for hassel (*Corylus*) og furu (*Pinus*), lave verdier for gress og andre urter. Det er ikke funnet kullstøv i prøven.

Lag 4:

En har her lave verdier for treslagene, i tillegg til en kraftig økning i gresspollen og kullstøv. Det er flere kultur- og beiteindikatorer til stede bl.a. smalkjempe (*Plantago lanceolata*), engsyre (*Rumex acetosa*), soleier (*Ranunculus acris* type) og kurvblomster (*Asteraceae sect. Cichorium* og *Solidago* type).

Lag 3:

En finner her stort sett samme pollentyper som i forrige lag, men verdiene for kultur- og beiteindikatorene øker noe. Det er her en mindre reduksjon i mengden kullstøv.

Lag 2:

I dette laget finner en bygg (*Hordeum*) i tillegg til de samme beite- og kulturindikatorene en har i lag 3 og 4.

Sammenfatning:

En har relativt åpent terreng med noe hassel (*Corylus*) på lokaliteten i starten. Forekomsten en har av furu (*Pinus*) er så lav at det tyder på fjernttransport.

En har i dette pollendiagrammet antatt kulturpåvirkning fra lag 4 og oppover, sammensetningen av urtene antyder beitepåvirkning. En har i tillegg en reduksjon i mengden hassel samtidig med at kullstøvkurven øker, noe som tilsier at hassel har blitt fjernet for åpning av terrenget. Det er kun fra lag 2 har en tegn til korndyrking.

Holmseterhaugen, PP6 Holmsbygda, Rauma kommune

Resultat av pollenanalysen.

Prøver analysert: prøve 1-5 fra lag 1 til 7.

Lag 7 (nederste lag):

Prøven som ble analysert fra dette laget ga ingen pollenkorn, men hadde relativt høyt innhold av bregnesporer. Det ble heller ikke funnet kullstøv i prøven. Lag 7 er etter lagbeskrivelsen rødbrun undergrunn, og sandinnholdet i prøven gjør at en ikke kan forvente å finne noe særlig med pollen i denne prøven.

Lag 5:

Det er lave verdier for treslagene og høye verdier for kullstøv. I tillegg er det høye verdier for gress (Poaceae) og tilstedeværelse av pollen fra bygg (*Hordeum*) og diverse kultur- og beiteindikatorer som soleier (*Ranunculus acris* type), engsyre (*Rumex acetosa*) og kurvblomster (Asteraceae sect. Cichorium og *Solidago* type).

Lag 4:

Laget viser å ha mye det samme polleninnholdet som en finner i lag 5. Det er noe høyere verdier for halvgress (Cyperaceae) enn i foregående lag, ellers er det kun små endringer.

Lag 2:

Foruten lavere verdier for soleier (*Ranunculus acris* type) og høyere for engsyre (*Rumex acetosa*) og kurvplanter (Asteraceae sect. Cichorium) er det ikke store endringer i kurvene fra forrige lag. Det er større innslag av lyngarter (*Calluna*, *Empetrum*, *Vaccinium*, Ericaceae) enn tidligere.

Det er fortsatt lave verdier for treslagene, og høye kullstøvverdier.

Lag 1:

I det øverste laget er det fortsatt lave verdier for treslagene. Ellers er det stort sett det samme polleninnholdet som tidligere, med en god del kultur- og beiteindikatorer.

Sammenfatning:

Lokaliteten har vært preget av åpen vegetasjon under hele perioden som er vist i pollendiagrammet. En har hatt kulturpåvirkning fra lag 5 og oppover, antagelig beite i tillegg til korndyrking gjennom hele perioden.

Myrset, PP7
Holmsbygda, Rauma kommune.

Resultat pollenanalyse

Prøver analysert: prøve 1-4 fra lag 2 til 5.

Lag 5 (nederst):

Lite trepollen, stor andel gress (Poaceae) og kullstøv. Forekomst av beite- og kulturindikatorer som smalkjempe (*Plantago lanceolata*), kurvblomster (Asteraceae sect. Cichorium og *Solidago* type), soleier (*Ranunculus acris* type) og engsyre (*Rumex acetosa*).

Lag 4:

En økning i gresspollen, i tillegg til forekomst av pollen fra bygg (*Hordeum*) er de samme kulturindikatorer som i forrige lag til stede.

Det er relativt stor forekomst av grønnalgen *Botryococcus braunii* i denne sonen. Denne algen indikerer at avsetningsforholdene har vært påvirket av ferskvann, da den lever i ferskvann (sumper, dammer eller innsjøer).

Lag 3:

En har her stort samme sammensetning av pollen og sporetyper som i lag 4, men noe lavere verdier for *Botryococcus*.

Lag 2:

Noe høyere verdier for treslagene, da særlig furu (*Pinus*). Det er ellers mye de samme pollentypene en finner i de foregående lagene. En har her ingen grønnalger, og heller ikke noen forekomst av bygg (*Hordeum*).

Sammenfatning:

Lokaliteten har hatt åpent terreng i hele perioden som er representert i pollendiagrammet, det er lite pollen fra treslagene or (*Alnus*), bjørk (*Betula*) og furu (*Pinus*).

Det er stor andel av kullstøv i alle de analyserte prøvene, og en har kulturpåvirkning fra det nederste laget opp gjennom hele sekvensen. Både beite og korndyrking er indikert gjennom pollensammensetningen.

Forekomsten av grønnalgen *Botryococcus braunii* i lag 3 og 4 indikerer at det har vært en endring i avsetningsforholdene i disse lagene. En hiatus er antydnet i profiltegningen, dette kan skyldes en forbigående fase med vann (f.eks. et tjern eller en dam) i perioden lagene omfatter. Økningen av grønnalgen kan også indikere at en har fått økt erosjon f.eks. på grunn av tråkk fra beitedyr. Erosjonen vil føre til økt utvasking av næringsstoffer ut i vannet og gi bedre levegrunnlag for algen.

Generelt:

For de lokalitetene en finner kornpollen er ikke det 100 % bevis for korndyrkning på lokaliteten, men det er en klar indikasjon. Da spesielt hvis det forekommer sammen med f.eks. linbendel (*Spergula arvensis*): Kornpollen kan bli funnet hvis folk har tatt med korn til setra enten som fôr eller for egenutnyttelse.

Av beiteindikatorerne anvist i teksten er det kun engsyre (*Rumex acetosa*) og smalkjempe (*Plantago lanceolata*) som er entydige kulturindikatorer, da de som regel ikke finnes i naturlige habitat uten menneskelig påvirkning. Om disse representerer beite eller slått, eller begge deler er vanskelig å si. Dette fordi det er vanskelig å skille mellom beite og slått i pollendiagram. Tidspunkt for slått i forhold til blomstring og om beite foregår gjennom hele blomstringssesongen vil ha innvirkning på pollenrepresentasjonen. Hvor stort beitepresset er på lokaliteten vil også virke inn, da høyt beitepress kan føre til lav pollenproduksjon. Generelt er det ofte høyere artsdiversitet i vegetasjon som er slått enn i beita områder, men artssammensetningen er ofte ganske lik. Engsyre (*Rumex acetosa*) og skjermplanter (Apiaceae) har oftere større forekomster i slåttenger enn beiteenger, mens det motsatte gjelder for *Potentilla* (tepperot o.a.), blåknapp (*Succisa*), brennesle (*Urtica*) og halvgress (*Cyperaceae*). Soleier (*Ranunculus acris* type), kurvblomster (Asteraceae sect. Cichorioideae og *Solidago* type), blåklokke (*Campanula*) er vanlige i begge vegetasjonstyper. Smalkjempe (*Plantago lanceolata*) kan ofte dominere i slåtteng ved kysten, men de er også vanlig i beiteeng.

Fra den generelle pollensammensetningen vil jeg tro det helt sikkert er beitepåvirkning, men at en del av områdene har vært slått er også sannsynlig. Hvor stor del av pollenregnet som stammer fra beitet vegetasjon i forhold til slått kan en ikke umiddelbart konkludere noe om.

Prøver fra Kristoffer Dahle:

Til undersøking hadde jeg fått tilsendt to slagglignende biter fra et sted nær Smisethaugen ved Åfarnes, vist i fig. 1. Begge er brune, preget av rust, mens snittflatene er svarte med små porer. Prøve 1 er liten, knudrete, av vekt 260 g; prøve 2 virker tyngre, som en ball av vekt 694 g og viste seg ved kutting å inneholde en stor andel utredusert jern, som vist på fig. 2.

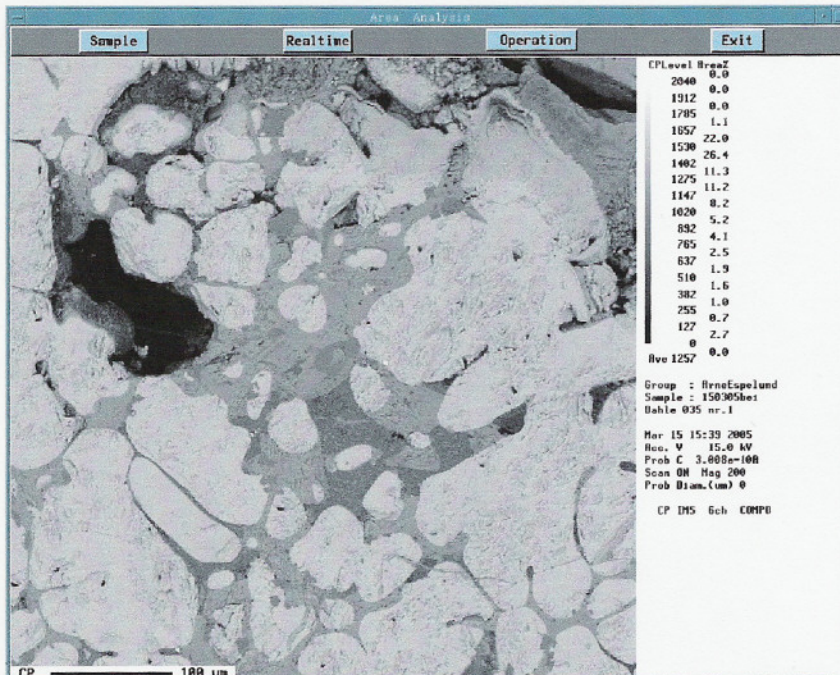

En bit av slagga fra hver prøve ble finknust og sendt til kjemisk analyse. En annen bit ble kappet, støpt inn i plast, slipt og polert, og studert i optisk mikroskop og ved SEM-analyse. For prøve nr. 2 ble valgt et stykke med en blanding av slagga og metall. Resultatene er sammenfattet i tabellen.

	MnO	FeO	SiO ₂	Al ₂ O ₃	CaO	MgO	BaO	K ₂ O	TiO ₂	P ₂ O ₅	Sum	R
Kjemisk Eramet 1	0.63	86.3	5.95	3.21	1.0	0.96	0.01	0.21	0.15	0.263	98.683	12.2
Mikrosonde Lys fase	0.60	94.85	0.20	0.66	0	0.69	-	0	-	0		
Mikros. Grå fase	1.62	55.8	29.56	0.038	0	5.94	-	0	-	0.023		
Mikros. Mørk fase	0.58	42.55	0.448	49.99	0	2.44	-	0.02	-	0.005		
Kjemisk Eramet 2	0.45	71.43	8.13	5.29	0.91	0.5	0.01	0.26	0.1	0.518	87.598	7.365
Metall		"134.1"	0.154					0.003		0.018		
Mikrosonde lys fase	0.51	95.243	0.266	0.93	0	0.27	-	0	-	0.001		
Grå fase	1.36	59.35	31.71	0.495	0	1.24	-	0.08	-	0.1		
Mørk grå fase	0.45	44.05	0.113	52.36	0	1.33	-	0	-	0.00		

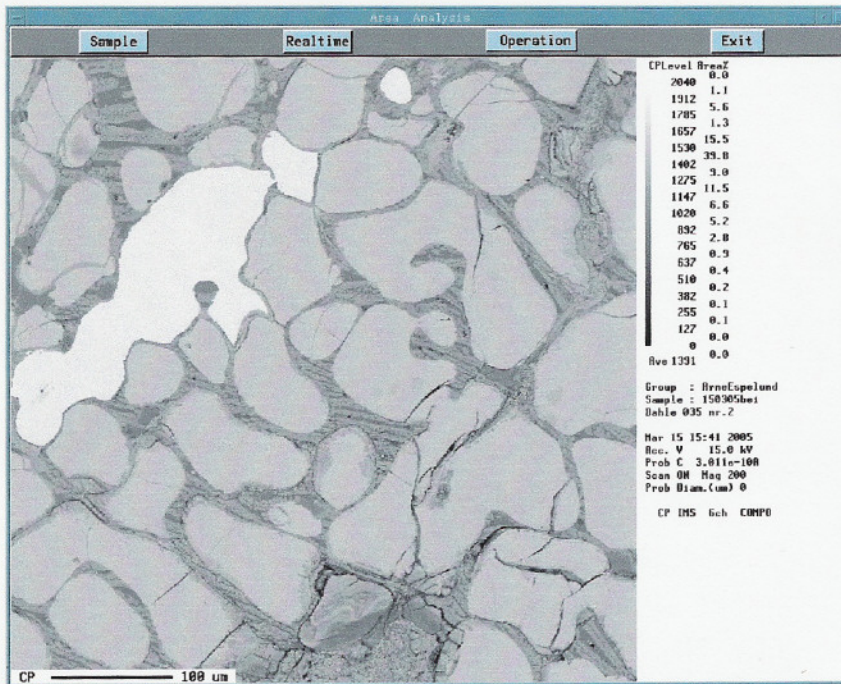
Summen for oksidene i prøve nr. 2 er uvanlig lav (skulle vært nær 100). Den inneholder imidlertid også 0.86% C, som i form av evt. CO₂ i karbonat vil svare til vel 3% (men CaO og MgO – evt. karbonatdannere – er lave). En annen mulighet er innhold av natrium i form av Na₂O, som apparaturen ikke analyserer på.

"134.1"% FeO i metallet i prøve 2 er selvsagt fiktivt: De 34.1% "ekstra" svarer til oksygen, fasen består av nesten 100 % rent jern.

På bildet (tilbakespredte elektroner) av prøve 1 ser en de tre fasene som opptrer med analyser i tabellen. Den lyse fasen er åpenbart nesten ren FeO, den grå fasen er fayalitt Fe₂SiO₄ mens den mørke er hercynitt FeO·Al₂O₃.

Det er litt uklart om strukturen er resultatet av sintring – en sammenkitting av faste partikler – eller resultat av størkning. I så fall er FeO utskilt først.

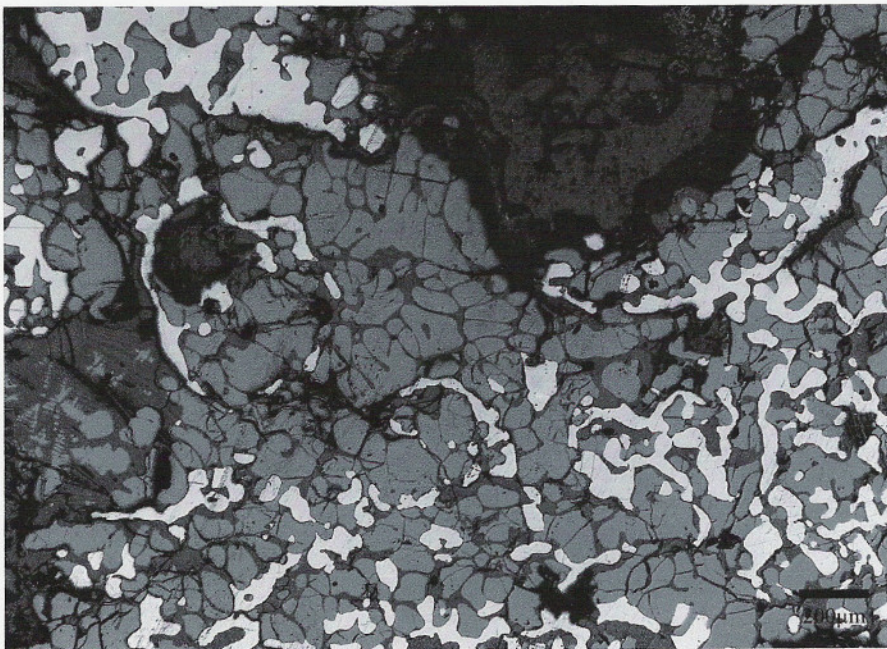

Bildet av prøve 2 viser rent metall – hvitt, de øvrige svarer til fasene på forrige bilde. Men restsmelten er mye klarere oppdelt i to faser, noe som kan svare til et eutektikum (lavtsmeltende fase).

Det er fullt samsvar mellom det visuelle bildet, punktanalyser og den kjemiske analysen.

Hvis man skal se på en enkelt verdi i den kjemiske analysen er % SiO₂ mer signifikant enn % FeO (se for eksempel s. 170 i "Bondejern" – utgave 2005). I malm bør verdien ligge mellom 3 og 10%, i slagg mellom 20 og 25%. Verdiene for fayalittbrøken R, innført som begrep på side 112, svarer helt til god malm: for slagg bør brøken ligge mellom 1.5 og 2.5 (for ren fayalitt er den 2.0). R tar hensyn til både FeO og MnO – MnO kan erstatte FeO i slaggen.

På neste bilde er slippet vist i optisk mikroskop. Det sier vel mest om fordelingen av jernet, som er ganske fordelt over hele flaten.

Prøven er etset i 2% Nital i flere minutter, uten synlig korrosjon, noe som vitner om et meget lavt innhold av karbon i metallet (< ca. 0.05%). Det er kjemisk sett meget logisk fordi slaggen har et så høyt FeO-innhold. På den annen side ga 3 ulike mikrohardhetsmålinger i metallet verdier i Vickers-verdier HV 135, HV 140, HV 142, altså med meget godt samsvar. Da ferrittisk jern (med så lavt C-innhold) kan ha hardhet helt ned i HV 80, tolkes dette som at metallet inneholder noe fosfor. Den kjemiske analysen med 0.518% P₂O₅ i slaggen kan svare til kanskje 0.2% P i metallet og kan dermed forklare hardhetsverdiene.

Prøven svarer hva gjelder faser til prøve 200698 fra Gråfjellet, avbildet på side 164 i "Bondejern". Tilsvarende bilder er vist i P. Krestens del av I. Martens publikasjon Jernvinna på Møsstrand, hvilket sier at hellegryteslaggen er av samme slag.

Konklusjon: Prøvene svarer helt til hva jeg har valgt å kalle sinter, et halvfabrikat eller første trinn av to. Slikt materiale ble først påvist ved Live Johannessens utgravninger på Sjøholt på Sunnmøre og får omtale i en ny artikkel (Espelund og Johannessen 2005). Etter dette er sinter påvist ved hellegrytene på Møsstrand og ved Gråfjellet i Åmot kommune, Hedmark fylke. Det fører til at hellegrytene står for en klargjort og logisk funksjon.

Organisatorisk kan man kanskje peke på to mønstre: framstilling av halvfabrikat som smeltes til jern og slagg på annet sted (Sjøholt, Møsstrand), og både framstilling av sinter og smelting til jern og slagg på samme sted, sogar kanskje i samme ovn (Gråfjellet). En kan regne med at første trinn har foregått ved bruk av overskudd av malm i forhold til trekol, i hovedsak for å overføre SiO₂ i malmen til jernsilikatet fayalitt. I andre trinn har smelting foregått med overskudd av trekol. Når fayalitt er til stede i råstoffet, sikrer stoffet som andel av en slagg at metallet ikke blir for karbonrikt.

Jern som er til stede i prøve 2 er ikke noe tap. Det følger med sinteren til neste trinn, der dette metallet utvinnes, sammen med metall som oppstår ved reduksjon av den FeO som foreligger i prøven.

Takk: En hjertelig takk til Rolf Hansen, Eramet Norway, til Mari Ramsberg Bakken og til Morten Raanes for prøvepreparering og analysehjelp.

Trondheim 11.4.2005

Arne Espelund

Espelund, A., 2004: Jernet i Vest-Telemark, der tussane rådde grunnen. Arketype forlag. Trondheim

id., 2005: Bondejern i Norge (oppdatert utgave).. Arketype forlag. Trondheim (1. utgave 1999).

Espelund, A., Johannessen, L., 2005: Malm? Slagg? Eller noe midt i mellom? Festskrift til Bergljot Solberg. (Under trykking). Bergen

Martens, I., Rosenqvist, A.M., 1988: Jernvinna på Møsstrand i Telemark. Universitetets oldsaksamling. Oslo

VITENSKAPLIGE PRØVER

KARBONDATERINGER

Prøve nr.	Lab.ref.	Kommune	Område	Lokalitet	Gård
KP 1	T-17433	Neset	Langedalen	Langesetra, Fremre	Lange
2	T-17434	Neset	Langedalen	Langesetra, Fremre	Lange
3	T-17435	Neset	Langedalen	Synnørstølen	Lange
4	T-17436	Neset	Langedalen	Liasetra	Lange m.fl.
5		Neset	Ytre Vistdal	Sandnesetra	Sandnes
6		Neset	Ytre Vistdal	Sandnesetra	Sandnes
7	T-17437	Neset	Ytre Vistdal	Sandnesetra	Sandnes
8		Neset	Ytre Vistdal	Sandnesetra	Sandnes
9	T-17438	Neset	Ytre Vistdal	Sandnesetra	Sandnes
10		Neset	Ytre Vistdal	Sandnesetra	Sandnes
11		Neset	Ytre Vistdal	Gammelsetra	Elgenes
12		Neset	Ytre Vistdal	Gammelsetra	Elgenes
13		Neset	Ytre Vistdal	Gammelsetra	Elgenes
14	T-17439	Neset	Ytre Vistdal	Gammelsetra	Elgenes
15	T-17440	Neset	Ytre Vistdal	Hjellset	Elgenes
16		Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
17		Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
18	TUa-5067	Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
19	T-17441	Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
20	TUa-5068	Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
21		Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
22	TUa-5069	Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
23		Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
24	T-17442	Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
25	T-17443	Rauma	Mittetdalen	Seila	Sletfjerding
26		Rauma	Mittetdalen	Helleren	Indre Mittet
27	T-17444	Rauma	Mittetdalen	Helleren	Indre Mittet
28	T-17445	Rauma	Mittetdalen	Gammelseterhaugen	Dale
29	T-17446	Rauma	Mittetdalen	Nysetra	Dale
30		Rauma	Mittetdalen	Øverlia	Dale/Staurset
31	TUa-5070	Rauma	Mittetdalen	Skrukken	Dale/Staurset
32	TUa-5175	Rauma	Mittetdalen	Skrukken	Dale/Staurset
33	T-17448	Rauma	Mittetdalen	Skrukken	Dale/Staurset
34		Rauma	Mittetdalen	Skrukken	Dale/Staurset
35		Rauma	Mittetdalen	Odden	Dale/Staurset
36		Rauma	Mittetdalen	Halvorstølen	Dale
37	T-17449	Rauma	Mittetdalen	Halvorstølen	Dale
38		Rauma	Mittetdalen	Halvorstølen	Dale
39		Rauma	Mittetdalen	Raugrova	Ytre Mittet
40	T-17450	Rauma	Mittetdalen	Yttermittetsetra	Ytre Mittet
41		Rauma	Holmsbygda	Ytterslemmsetra	Ytre Slemmen
42	T-17451	Rauma	Holmsbygda	Holmseterhaugen	Holm m.fl.
43	T-17452	Rauma	Holmsbygda	Holmseterhaugen	Holm m.fl.
44	T-17453	Rauma	Holmsbygda	Holmseterhaugen	Holm m.fl.
45	TUa-5071	Rauma	Holmsbygda	Myrset	Ytre Herje m.fl.
46		Rauma	Holmsbygda	Myrset	Ytre Herje m.fl.
47	TUa-5072	Rauma	Holmsbygda	Myrset	Ytre Herje m.fl.
48	T-17454	Rauma	Holmemstranda	Nakken	Åfarnes m.fl.
49		Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
50		Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes

Gnr	Sjakt/stikk	Type lokalitet	Lag	Kontekst	Sign.
114	PS1	Seter	2	Tuft/gulvnivå	KD
114	PS2	Seter	3	Tuft/ildsted	KD
114	PS1	Melkeplass/sl	2	Ildsted, ved høyløetuft	KD
114-116	PS1	Seter	3	Avsviingslag, slåttevoll	KD
117	PS1	Seter	2	Kulturlag, slåttevoll	KD
117	PS1	Seter	4 (t)	Mulig kokegrop?	KD
117	PS1	Seter	4 (b)	Mulig kokegrop?	KD
117	PS3	Seter	3	Tuft	KD
117	PS3	Seter	5	Tuft/hellegulv	KD
117	PS3	Seter	6	Tuft	KD
118	PS1	Seter	3	Kulturlag	KD
118	PS1	Seter	4	Kulturlag	KD
118	PS2	Seter	2	Tuft, kulturlag	KD
118	PS2	Seter	3	Tuft, ildsted	KD
118	PS1	Ødegård	3	Kulturlag	KD
119	PS1	Seter/ødegård	5	Kulturlag, ved siden av	KD
119	PS1	Seter/ødegård	6	Kulturlag, ved siden av	KD
119	PS1	Seter/ødegård	9	Kulturlag, ved siden av	KD
119	Sjakt 2	Seter/ødegård	3	Åkerrein	DEO
119	Sjakt 2	Seter/ødegård	4	Åkerrein	DEO
119	Sjakt 3	Seter/ødegård	4	Kulturlag	KD
119	Sjakt 4	Seter/ødegård	3	Tuft/ildsted	KD
119	Sjakt 4	Seter/ødegård	7	Mulig tuft	KD
119	Sjakt 4	Seter/ødegård	8	Mulig tuftområde	KD
146	PS1	Seter	3	Avsviingslag	KD
147	PS1	Heller	2	Ildsted	KD
147	PS2	Heller	LØS	Ildsted	KD
149	PS1	Melkeplass	2	Mulig tuft	KD
149	PS1	Melkeplass/sl	3	Tuft	KD
148-149	PS1	Slåttevoll	6	Kullag, slåttevoll	KD
148-149	PS1	Seter	5b	Tuft	DEO
148-149	Sjakt 2	Seter	3	Steingjerde, ved siden	KD
148-149	Sjakt 2	Seter	4	Steingjerde, under	KD
148-149	PS3	Seter	3	Tuft	DEO
148-149	PS1	Seter	3	Kullag, ved siden av tu	KD
149	PS1	Seter	3	Mulig tuft	DEO
149	PS2	Seter	3	Tuft	KD
149	PS3	Seter	4	Mulig tuft	KD
150	PS1	Sagbrukanleg	3	Kullag/branntomt?	KD
150	PS1	Seter	5	Ved siden av tuft	KD
154	PS1	Seter	3	Ved siden av bu	KD
155-157	PS1	Seter	3	Tuft/ildsted	KD
155-157	PS2	Seter	3	Kulturlag	KD
155-157	PS2	Seter	5	Kulturlag	KD
158-161	PS1	Seter	2	Tuft/gulvnivå	KD
158-161	PS1	Seter	4 (t)	Kulturlag	KD
158-161	PS1	Seter	4 (b)	Kulturlag	KD
158-161	Sjakt 1	Uviss	4	Avsviingslag	KD
162	Sjakt 3	Tjærehjell	3	Kullag	KD
162	Sjakt 3	Tjærehjell	5	Kullag	KD

51	T-17455	Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
52		Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
53		Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
54	T-17456	Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
55		Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
56		Rauma	Holmemstranda	Smiset	Ytre Sandnes
57	TUa-5073	Rauma	Holmemstranda	Rydjordsetra	Rydjord
58	T-17457	Rauma	Holmemstranda	Frøysetsetra	Frøyset
59	TUa-5074	Rauma	Holmemstranda	Øverbøsetra	Øvrebøen
60		Rauma	Holmemstranda	Nygardstølen	Indre Holmem

POLLEN

Prøve nr.	Lab.ref.	Kommune	Område	Lokalitet	Gård
1		Neset	Ytre Vistdal	Hjellset	Elgenes
2		Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
3		Neset	Ytre Vistdal	Skorgedal	Indre Skorgen
4		Rauma	Mittetdalen	Skrukken	Dale/Staurset
5		Rauma	Holmsbygda	Ytterslemmsetra	Ytre Slemmen
6		Rauma	Holmsbygda	Holmseterhaugen	Holm m.fl.
7		Rauma	Holmsbygda	Myrset	Ytre Herje m.f.
8		Rauma	Holmemstranda	Rydjordsetra	Rydjord

162	Sjakt 3	Tjærehjell	9	Kullag	KD
162	Sjakt 4	Jernvinneloka	4	Ildsted	KD
162	Sjakt 4	Jernvinneloka	7	Kullag	KD
162	Sjakt 4	Jernvinneloka	10	Kulturlag m/slagg og f	KD
162	Sjakt 4	Jernvinneloka	12	Kulturlag m/slagg og f	KD
162	Sjakt 4	Jernvinneloka	16	Avsviing/ildsted?	KD
164	PS1	Seter	4	Kulturlag, ved siden av	KD
165	PS1	Seter	3	Mulig kokegrop?	KD
168	PS1	Seter	3	Kulturlag/mulig tuft	KD
169	PS2	Seter	4	Kulturlag/mulig tuft	KD

Gnr	Sjakt/stikk	Type	Antall	Kontekst	Sign.
118	PS1	Ødegård	4	Dyrkningslag	KD
119	PS1	Seter/Ødegård	5	Ved siden av tuft	KD
119	Sjakt 2	Seter/Ødegård	4	Åkerrein	DEO
148-149	Sjakt 2	Seter	4	Ved steingard	KD
154	PS1	Seter	4	Ved siden av bu	KD
155-157	PS2	Seter	5	Ved siden av bu	KD
158-161	PS1	Seter	4	Tuft	KD
164	PS1	Seter	3	Ved siden av bu	KD

FUNNLISTE

Funn nr.	Område	Lokalitet	Stikk/sjakt	Kontekst
1	Sørstranda	Skorgedal	PS1	Ved siden av tuft
2	Sørstranda	Skorgedal	PS1	Ved siden av tuft
3	Sørstranda	Skorgedal	PS1	Ved siden av tuft
5	Sørstranda	Skorgedal	PS1	Ved siden av tuft
7	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
8	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
9	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
10	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
11	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
12	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
13	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
14	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
15	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
16	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
17	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
18	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
19	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
20	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
21	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
22	Sørstranda	Skorgedal	Sjakt 4	Tuft
23	Mittetdalen	Skrukken	Sjakt 2	Steingjerde
24	Mittetdalen	Yttermittetsetra	PS1	Ved siden av tuft
25	Mittetdalen	Øverlia	PS1	Slåttemark
26	Holmsbygda	Holmseterhaugen	PS1	Ildsted i tuft?
27	Holmemstranda	Smiset	Detektorfunn1	Jernvinnelokalitet
28	Holmemstranda	Smiset	Detektorfunn2	Jernvinnelokalitet
29	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
30	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
31	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
32	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
33	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
34	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
35	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
36	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
37	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
38	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
39	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
40	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
41	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
42	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
43	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
44	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet
45	Holmemstranda	Smiset	Sjakt 4	Jernvinnelokalitet

Beskrivelse	Størrelse	Lag	Kvd.	Dato	Sign.
Lett grønnfarget vindusglass, yngre symmetrisk type	ca 1,5 cm	2		05.jul	KD
Blankt vindusglass, yngre symmetrisk type	ca 1,5 cm	2		05.jul	KD
Fajanse	ca 0,5 cm	2		05.jul	KD
Keramikk, farget ytre med mønster (ant. type Weser)	1 cm	6		05.jul	KD
Rustet jerngjenstand	6 cm	2	3	03.aug	KD
Blankt vindusglass, yngre symmetrisk type	2 cm	2	2	03.aug	ER/DEO
Lett grønnfarget vindusglass, yngre symmetrisk type	2 cm	2	3	03.aug	ER/DEO
Rustede jerngjenstander, ant. nagler (2 stk.)	5 cm	2	3	02.aug	KD
Rustet jerngjenstand	5 cm	2	4	03.aug	KD
Brent flint	2 cm	3	2	02.aug	KD
Flintavslag	2 cm	3	3	02.aug	KD
Bryne	20 cm	3	3	03.aug	DEO
Mikroavslag, flint	0,5 cm	3	3	03.aug	KD
Grønt, farget og deformert glasskår	3 cm	5	2	03.aug	KD
Mikroavslag, flint	0,5 cm	5	3	03.aug	KD
Liten flintkjerne	2 cm	6	2	03.aug	KD
Flintavslag	2 cm	7	4	03.aug	KD
Flintbit	2 cm	8	2	03.aug	DEO
Benrester (funnet under stor stein)	>0,5 cm	8	3	03.aug	KD
Flintavslag	2 cm	8	4	03.aug	KD
Flintavslag (funnet under gjerdet, mellom lag 3 og 4)	2 cm	3 4		05.aug	KD
Rødgods, brunfarget glans	1 cm	Løs		26.aug	KD
Flak av lær, funnet i forseglet kullag	15 cm	6		29.jun	KD
Nagl	3cm	3		15.sep	KD
Riflepatroner, 1943 (2 stk)	4cm	2		30.jul	KD
Stor jerngjenstand, lang og tynn. Ant ljåblad	15 cm	3		30.jul	KD
Slaggklump	4 cm	3	S	04.aug	DEO
Slaggklump (2 stk)	4 cm/1 cm	3	N	04.aug	DEO
Knapp	2 cm	6	N	04.aug	DEO
Slaggklump	10 cm	10	N	04.aug	DEO
Slaggklump	10 cm	10	N	04.aug	DEO
Slaggklump	3 cm	10	N	04.aug	DEO
Slaggklump	1 cm	10	M	04.aug	KD
Slaggklump (4 stk)	3 cm/1 cm	10	M	04.aug	KD
Jerngjenstand, ant. nagl	5 cm	10	M	04.aug	KD
Slaggklump	2 cm	10	M	04.aug	KD
Slaggklump	3 cm	10	M	04.aug	ER
Slaggklump (2 stk)	4 cm/0,5 cm	10	S	04.aug	KD
Flintavslag	1 cm	10	S	04.aug	KD
Flintavslag	2 cm	10	M	04.aug	KD
Slaggklump	1 cm	12	S	04.aug	KD
Slaggklump	3 cm	12	M	04.aug	ER
Flintavslag	2 cm	12	N	04.aug	DEO

SKYLD OG EIENDOMSFORHOLD I 1647

Gård	Klasse	Ant. bruk	Våger	Pund	Merker	Eiere
Myklebostad	Fullgård	7	12			Krongods/bondegods
Hanset	Halvgård	2	2,5			Krongods/kirkegods
Hjellen	Ødegård	1	1,5			Krongods
Helle	Halvgård	2	3			Krongods
Berset	Fullgård	4	5	0,5		Bondegods
Lange	Fullgård	4	4,5	0,5		Bondegods/kirkegods
Lien	Ødegård	3		3,5		Bondegods
Sandnes	Halvgård	1	2,5		18	Kirkegods
Elgenes	Ødegård	1	1,5	1	6	Kirkegods
Indre Skorgen	Ødegård	1	1			Bondegods
Ytre Skorgen	Ødegård	1		4		Krongods
Stranden	Ødegård	1	0,5			Krongods
Sletfjerding	Ødegård	1		2		Krongods
Indre Mittet	Fullgård	2	6			Krongods
Staurset	Halvgård	2	2,5		18	Bondegods
Dale	Fullgård	6	4,5		21	Bondegods
Ytre Mittet	Fullgård	6	6,5	1	9	Bondegods
Morkestrand	Ødegård	1		2		Krongods
Mork	Halvgård	2	3	0,5		Krongods
Indre Slemmen	Halvgård	3	3			Kirkegods
Ytre Slemmen	Ødegård	2	1,5			Adelsgods (Giske*)
Holm	Fullgård	2	6			Krongods
Herje**	Halvgård	2	3	1		Krongods/kirkegods
Åfarnes	Halvgård	3	3			Adelsgods (Rosenkrantz)
Stranden	Ødegård	1		2,5		Adelsgods (Rosenkrantz)
Krogset	Ødegård	2	1	2,5		Adelsgods (Rosenkrantz)
Ytre Sandnes	Fullgård	2	6	0,5		Adelsgods (Urne)
Indre Sandnes	Fullgård	3	6	1		Bondegods/kirkegods
Rydjord	Halvgård	2	3	1	2	Krongods
Frøyset	Fullgård	2	5	0,5		Krongods
Seljevold	Halvgård	2	2,5			Klostergods
Ytre Holmem	Halvgård	2	3			Klostergods
Øverbø	Ødegård	1		4		Bondegods
Indre Holmem	Halvgård	3	3	1		Kirkegods/borgergods (Vestnes)

*Giskegodset var fra 1582 en egen forlening

** Inkluderer både Indre og Ytre Herje

Personstedsnavn og dateringer av "sted"

("Stedets" alder er satt til året personen fylte 40 år).

Område	Navn	Navnesubjekt*	Navneobjekt	Gård	Person	Fødselsår	"Stedets" alder
Langedalen	Olaslættet	Person/bruk	Slåtteteig	Lange	Ole Ørgerson Lange	f.ca.1641	>1680
	Påslættet	Person/bruk	Slåtteteig	Lange	Paul Knutsen Lange	f.ca.1661	>1700
	Knusslættet	Person/bruk	Slåtteteig	Lange	Knut Kaspersen Lange	f.ca.1677	>1715
	Baltsernakken	Person	Uviss	Lange	Baltzer Ottersen Rød	f.ca.1590	1630
	Størkaslættet	Person	Slåtteteig	Lange	Størker Lange	f.ca.1665	1700
	Gunnasslættet	Person/bruk	Slåtteteig	Lange	Gunnar Lange	f.ca.1620	>1660
	Askåslættet	Person/bruk	Slåtteteig	Lien	Asgot Børgesen Lien	f.ca.1583	>1610
	Kortsetra	Person**	Melkeplass	Lien?	Kort Olsson Langelien	f.ca.1665	1705
Mittetalen	Jensteigen	Person	Skog-/slåtteteig	Dale	Jens Eriksen Ernstad	f.ca.1720	1760
	Ellingsetra	Person	Melkeplass	Dale/Staurset	Elling Bårdsen Staurset	f.ca.1550	1590
	Aslaksetra	Person/bruk	Seter	Dale	Aslak Pedersen Dale	f.ca.1585	>1625
	Skrukken	Person	Seter	Dale/Staurset	Erik Skruk	f.ca.1555	1595
	Halvorstølen	Person/bruk	Seter	Dale/Staurset	Halvor Larsen Mittet	f.ca.1590	>1630
	Sjursneset	Person	Sagbrukslokalitet	Indre Mittet	Sivert/Sjur Mittet	f.ca.1565	1605
	Kristenvollen	Person/bruk	Slåtteteig	Y'tre Mittet	Kristen Mittet	f.ca.1671	>1710
	Olavollen	Person	Slåtteteig	Y'tre Mittet	? (mange brukere)		
	Olåteigen	Person	Skog-/slåtteteig	Y'tre Mittet	? (mange brukere)		
	Joteigen	Person/bruk	Skog-/slåtteteig	Y'tre Mittet	? (mange brukere)		
	Hansløvollen	Person	Slåtteteig	Y'tre Mittet	? (mange brukere)		
	Oljæran	Person	Slåtteteig	Y'tre Mittet	? (mange brukere)		
Holmsbygda	Håvardteigen	Person	Skog-/slåtteteig	Indre Stemma	? (ingen brukere)		
	Larsslættet	Person	Slåtteteig	Y'tre Herje	Lars Pedersen Herje	f.ca.1580	1620
Holmemstranda	Markusmyran	Person	Slåtteteig	Y'tre Sandnes	? (ingen brukere)		

NB! Det knytter seg en viss usikkerhet ved forbindelsene mellom person og navneobjekt, og de bør derfor anses som sannsynlige!

Navn knyttet til bygninger (Bottolvløå, Peiløå) er ikke tatt med.

* Stedet kan både være oppkalt etter personer og bruk som igjen er oppkalt etter personer.

**Navnet kan også ha vært et fellesnavn.